

שורוק – סדקים בהיסטוריה

השלמות לתוכנית הלימודים
בהיסטוריה לכיתה י"א:
"בונים מדינה"

שורוך – סדקים בהיסטוריה

השלמות לתכנית הלימודים בהיסטוריה לכיתות י"א: "בונים מדינה"

כתיבה: אדוה זלצר.

עריכה: עמיה גלילי.

עיצוב: נירית בנימיני וגילה קפלן.

הפקה: מחלקת החינוך בעמותת זוכרות.

מוציאים לאור: עמותת זוכרות, 2016.

שער קדמי: קלוגר זולטן, "סצנת רחוב ביפו. בצילום, עולה מבולגריה משוחח עם ערבי", 10.10.1949, לשכת העיתונות הממשלתית.

ערכת סדקים זו באה למלא חללים משמעותיים בתכנית הלימוד בהיסטוריה לכיתות י"א – יחידה 4, "בונים את מדינת ישראל במזרח התיכון". לתפיסתנו, התכנית הקיימת היום מציגה את ההיסטוריה של הציונות והיישוב העברי בארץ באופן חסר ומתעלמת כמעט לחלוטין מנוכחותו, מאוייו, חששותיו והתפתחותו של העם הפלסטיני בארץ בטרם הוקמה המדינה, ומהמחיר הכבד ששילם בעקבות הקמת מדינת ישראל.

זאת ועוד, נושא היחסים בין היהודים לפלסטינים בתקופת היישוב מתמקד אך ורק בקונפליקטים האלימים בין הקהילות ונוטה להציג את העוינות הפלסטינית כלפי הציונות והיהודים כמאפיין טבעי של הנפש הפלסטינית או כרגש שנוצר יש מאין. התוכנית אינה נותנת את הדעת כלל לאחריות של התנועה הציונית ואנשי היישוב להתפתחות יחסי העוינות ולהתדרדרות החוזרת ונשנית לכדי אלימות ושפיכות דמים.

תכנית הלימודים הנוכחית, אם כן, תורמת תרומה מרכזית למחיקת העבר הפלסטיני ולתפיסה מעוותת של היחסים בין שני העמים. כך, ההיסטוריה כפי שהיא מוצגת בתכנית הלימודים אינה היסטוריה כי אם אידיאולוגיה, אידיאולוגיה ציונית חד-ממדית. בוגרי תיכון ישראלים רבים מאמצים במהלך לימודיהם תפיסת עולם מתקרבת ועוינת כלפי הפלסטינים ונוטים להתבונן על המציאות בעבר ובהווה באופן חד-צדדי, שאינו מאפשר חשיבה אלטרנטיבית ומציאת פתרונות ממשיים לקונפליקט המתמשך.

מה עומד מאחורי בחירת הסדקים?

הסדקים נבחרו בקפידה לאחר מחקר מעמיק בתכנית הלימודים הרשמית. בכל אחד מהנושאים שנבחרו להרחבה, סיפקנו מידע היסטורי שהושמט מתכנית הלימודים והעלנו בנוגע אליהם שאלות חשיבה ביקורתיות. הסדקים מתמקדים בנושאים מרכזיים בתכנית הלימודים, המשמשים אבני דרך בהיסטוריוגרפיה הציונית. זאת מתוך הבנה, שנושאים אלו זוכים ממילא בזמן שיעור ארוך יחסית ולכן כדאי להציע עבורם תכנים המאירים זוויות חדשות ומחשבות ביקורתיות.

השאלות המרכזיות שהנחו אותנו בבחירה היו: מדוע בחר משרד החינוך להשמיט מידע מסוים? איזו אידיאולוגיה השמטות אלו משרתות? והאם הוספת המידע יכולה לשרת את המטרה של חשיבה אלטרנטיבית וביקורתית בנוגע לעבר ולהווה?

מבנה הערכה

ערכת הסדקים אינה מהווה תחליף לתכנית הלימודים הרשמית שעליה נבחנו התלמידים בבחינת הבגרות. מטרתה לספק הרחבות למערכי השיעור הסטנדרטים ולהציע חשיבה אלטרנטיבית על נושאים נבחרים. מתוך מודעות לזמן המוגבל המוקצב ללימודי ההיסטוריה בתיכון ולצורך להכין את התלמידים לבחינת הבגרות, פיתחנו ערכה מודולרית, המאפשרת לכם לבחור היכן ברצונכם להרחיב והיכן אתם מוצאים לנכון להעמיד בפני התלמידים סימן שאלה על התכנים הרשמיים של משרד החינוך הישראלי.

בכל סדק תוכלו למצוא הצעה לשילוב בתוך התכנית הרשמית, אך זוהי הצעה בלבד. הנכם מוזמנים לשלב סדקים שלמים, חלקים מהם או שאלות נבחרות בתוך השיעורים. בידכם הבחירה מה הם הנושאים הנראים לכם מרכזיים וחשובים להבנת התהליכים ההיסטוריים ולהתאים את התכנים להרכב האנושי של כיתתכם ולדיונים העולים במהלך השיעורים.

בראשית כל סדק, הצענו היכן לדעתנו כדאי לשלב את הסדק בתכנית הלימודים כפי שהיא מופיעה באתר [מפמ"ר היסטוריה](#).

כמו כן, תוכלו למצוא בערכה מתודות שונות להעברת הסדקים – עבודה בקבוצות, צפייה בקטעים מסרטים, מבט על ההיסטוריה מתוך ההווה, דימויים, תמונות וחומרי מקור, מטלת חשיבה הנעשית בבית ועוד. כל התמונות וחומרי המקור נמצאים גם במצגת הפאזאר פוינט המצורפת.

תוכן עניינים ונושאי הסדקים

עמוד	נושאים	שם ¹	סדק
5	מה הוא אוריינטליזם וכיצד קשורה אליו הציונות; מה חשבו המהגרים הי-הודים הראשונים על הפלסטינים שחיו בארץ; איזה סוג של בית לאומי חשבו להקים ועוד.	אוריינטליזם ציוני	ראשון
9	הציפיות של שני העמים להשגת מדינה עצמאית בפלסטין/ארץ ישראל עם בואם של הבריטים; מה היו השאיפות של הפלסטינים; מדוע התעלמה בריטניה מזכויותיהם של הפלסטינים ובחרה להעניק לציונות את הצהרת בלפור ומדוע חבר הלאומים המשיך במגמה זו; וכיצד התפתחה הלאומיות הפלסטינית בסוף התקופה העות'מאנית ובמהלך תקופת המנדט.	אומה אחת מבטיחה לאומה שנייה את ארצה של אומה שלישית	שני
13	ממי קנו הציונים את הקרקעות וכיצד העברת הבעלות השפיעה על הפלסטינים שחיו עליהן ומצאו בהן את פרנסתן; האם התנועה הציונית נתנה על כך את הדעת? סדק זה מקשר בין המאבק העכשווי של תושבי כפר שלם נגד פינויים מהמקום לבין ההיסטוריה של פינוי הפלאחים הפלסטינים מאדמתם לאחר שרכשו היהודים את הקרקעות במהלך תקופת המנדט.	המרוץ להתיישבות ורעיון "גאולת הקרקעות"	שלישי
18	מדיניות הבדלנות של היישוב היהודי בארץ ומאמצי התנועה הציונית ליצור הפרדה מוחלטת בין המשק העברי למשק הפלסטיני בארץ; אילו תחושות מדיניות בדלנית זו עוררה בקרב תושביה הפלסטינים של הארץ; והאם אפשר היה גם אחרת. סדק זה מקשר בין תנועת ה-BDS העכשווית לבין הקמפיין לרכישת תוצרת עברית של שנות ה-30.	בדלנות והפרדה	רביעי
24	הפרובוקציה היהודית שהובילה להסלמה והאלימות ההדדית של שני הצדדים, זאת בניגוד לדימוי הרווח בארץ של יהודים כקורבנות בלבד ופלסטינים כתוקפנים; שאלות היסטוריוגרפיות: מה בוחרים לספר לנו ומה לא? מדוע בוחרים לספר לנו את הסיפור מנקודת מבט אחת בלבד, זו היהודית, ומה זה משרת.	מאורעות תרפ"ט במבט אחר	חמישי
30	הסיבות לפרוץ המרד הערבי מנקודת מבט פלסטינית; רעיון הטרנספר של הפלסטינים עולה לראשונה בוועדת פיל, ומה הייתה תגובתם של מנהיגי היישוב וההנהגה הציונית לרעיון זה.	התעוררות פלסטינית: המרד הערבי (-1939) (1936)	שישי
35	הוויכוח ביישוב על התגובה הראויה למרד הערבי; ניצחון הגישה הקוראת לשימוש בטרור יהודי, זאת בניגוד לגישה הרווחת של ניצחון מדיניות ההבלגה.	טרור יהודי	שביעי

¹ בשימוש בחוברת בקובץ PDF במחשב, לחיצה על שם הסדק תוביל אותך לעמוד המבוקש.

עמוד	נושאים	שם	סדק
40	סיפורו של וולפגנג (זאב) פון וייזל, איש התנועה הרוויזיוניסטית, המעצר המנהלי שלו במהלך השבת השחורה ושבת הרעב בה פתח; שבת רעב ככלי למאבק פוליטי. סדק זה מקשר בין שבתות הרעב של העצירים המנהליים הפלסטינים כיום לבין שבתות הרעב של פון וייזל.	השבת השחורה	שמיני
44	עדותו של יהודה לייב מאגנס, נשיא האוניברסיטה העברית, בפני ועדת אונסקו"פ; רעיון המדינה הדו-לאומית והאם רלוונטי להיום.	פתרון לשאלת פלסטין, דעת מיעוט	תשיעי
48	חשיבה ביקורתית על הטענה שהפלסטינים לא קיבלו את תכנית החלוקה ולכן איבדו את ביתם; האם הנהגת היישוב אכן קיבלה את תכנית החלוקה, או שמא היה זה תכסיס דיפלומטי בלבד?	תכנית החלוקה	עשירי
52	מידע על הנכבה הפלסטינית, על הבריחה והגירוש של הפלסטינים מבתיהם בכל שלב של המלחמה; תכנית ד' ותכנון הגירוש היזום של הפלסטינים מגבולות המדינה; מידע על מעשי טבח, אונס וביזה במהלך המלחמה; דיון על "חוק הנכבה" מ 2011 והאיסור לציין ולהתאבל ביום הנכבה.	מלחמת 1948	אחד עשר
59	הפלסטינים כקורבן של האינטרסים של מדינות ערב; בגידתו של המלך עבדאללה בפלסטינים וההסכם שבעל פה בינו לבין הנהגת היישוב על כיבוש את השטחים שיועדו למדינה הפלסטינית על פי תכנית החלוקה וסיפוחם לממלכתו.	בגידת מדינות ערב בפלסטינים – אין להם ארץ אחרת	שנים עשר
61	לאן נפוצו הפליטים הפלסטינים? כיצד קיבלו אותם מדינות ערב; האם באמת לפלסטינים יש ארץ אחרת?	הכנסת האורחים של מדינות ערב	שלושה עשר
64	מדוע סירבה מדינת ישראל לאפשר לפליטים הפלסטינים לחזור לבתיהם; מדוע מסרבים הפליטים הפלסטינים עד היום לוותר על זכות השיבה; על אילו עקרונות ואמנות בינלאומיות מבססים הפלסטינים את דרישתם לשיבה.	זכות השיבה	ארבעה עשר
70	מה קרה לרכוש הפלסטיני שנשאר מאחור; חוק נכסי נפקדים; המשך הפקעת קרקעות פלסטיניות בשנים שלאחר קום המדינה.	הנכבה המתמשכת	חמישה עשר
74	מי הם העקורים הפנימיים; 1948-1966, ממשל צבאי על הערבים – הפלסטינים אזרחי מדינת ישראל; טבח כפר קאסם והעונשים הקלים שניתנו לאחראים עליו.	זרים בביתם	שישה עשר

אורינטליזם ציוני

מיקום הסדק בתכנית הלימודים: שתי אפשרויות:

- בתכנית הלימודים לכיתה י', יחידה 2 הלאומיות בישראל ובעמים ראשית הדרך עד 1920: בחלק העוסק בפעילותיהם של הציונים בא"י עד מלחמת העולם הראשונה.
- כמבוא לתכנית הלימודים לכיתה י"א, יחידה 4: בונים את מדינת ישראל במזרח התיכון.

בשנת 1905 נשא יצחק אפשטיין, איש העלייה הראשונה, נאום בקונגרס הציוני השביעי שנערך בבאזל. נאום, שהתפרסם שנתיים מאוחר יותר כמאמר בעיתון בשם "שאלה נעלמה".

מה היא לדעתכם אותה שאלה נעלמה שבה עוסק הנאום/המאמר?

כך פותח אפשטיין את המאמר:

בין השאלות הקשות הקשורות ברעיון תחיית עמנו על אדמתו, יש שאלה אחת שהיא שקולה כנגד כולן: שאלת ייחוסנו אל הערבים. שאלה זו, שבפתרונה הנכון תלויה תקומת תקוותינו הלאומית, לא נשכחה אלא נעלמה כליל מן הציוניים.
(שאלה נעלמה, השילוח, 17, 1907)

הציונים אינם האירופאים הראשונים שעזבו את ארצות מולדתם ונסעו למקום רחוק להקים שם בית חדש, על אף שבאותו מקום רחוק ישבו כבר אנשים אחרים. והם גם אינם היחידים שהתעלמו משאלת היחסים שלהם עם התושבים המקומיים.

מי עוד עשה את זה?

האירופאים שהגיעו למדינות "העולם החדש", אמריקה, אוסטרליה, דרום אפריקה, מזרח אסיה וכו'. בכל אזור בעולם שאליו הגיע האדם "הלבן" הלך והתפתח "מיתוס השממה", כחלק מהצדקת הגעתו והשתלטותו של האדם הלבן על המקום.

מהו מיתוס השממה? ולמה הוא חיוני לאדם הלבן?

האדם הלבן האירופאי החזיק במיתוס השממה, כלומר בכך שהמקום אליו הגיע הוא שומם ולא מפותח, על מנת לבסס את זכותו שלו על המקומות הללו ולטעון לבעלות עליהם. אם לא הייתה שממה באזורים הללו, אלא חיים מלאים, חיי חברה, כלכלה ותרבות, לא הייתה כל הצדקה להשתלטותם של האירופאים על חלקים נרחבים של העולם. מיתוס השממה, אם כן, הוא חלק מהשיח הקולוניאליסטי שרווח בעולם מהמאה ה-18 ואילך, עת החלו המעצמות האירופאיות לפרוש את זרועותיהן הארוכות לאזורים החדשים שנחשפו בפניהם. התנועה הציונית, מנהיגיה ורעיונותיה, התפתחו באירופה וינקו מהמורשת האירופאית תפיסות רבות, כדוגמת הלאומיות וכדוגמת מיתוס השממה. גם הסיפור הציוני משתמש באותו המיתוס על מנת להצדיק את דרישתנו כיהודים לבעלות על הארץ הזו. לא רק שיש לנו שטר בעלות כביכול, בן קרוב ל-2,500 שנה, שטר בעלות שנמצא בתנ"ך הקדוש לעמים רבים. אלא שממילא הארץ לא הייתה נושבה ורק אנחנו הצלחנו לגאול אותה ולהפריח את השממה ששררה כאן.

בך למשל מתאר יהודה אלמוג, אחד מחלוצי העלייה השלישית, את עמק יזרעאל:

*מלחמה עזה תתלקח בביצה הזאת, לא על נקלה תוותר
השממה על ה"חזקה" שיש לה משך אלפי שנים, כדי להפנות
את מקומה לתרבות חדשה, תרבות של חלוצי עם מתעורר.
(יהודה אלמוג, 1932)*

האם אכן הייתה כאן שממה?

בשנת 1867, 65 לפני התיאור הזה של יהודה אלמוג, ערך הסופר מארק טוויין סיור בארץ ותיאר את אותו האזור בצורה שונה:

*הנוף הנשקף... הוא כמעט יפה. מתחת השתרע עמק יזרעאל
המישורי והרחב, משובץ שדות... מנוקד בשוליו בכפרים
לבנים צפופי בתים.
(מארק טוויין, "מסע תענוגות לארץ הקודש", 1869).*

ניתן להציג צילומים שצולמו בארץ מתקופה זו המציגים את החיים הפלסטינים וחותרים תחת "מיתוס השממה" (ראו דוגמאות במצגת המצורפת לחוברת).

אז מה, האם החלוצים שיקרו?

הם לא שיקרו, הם פשוט לא ראו. והסיבה שהם לא ראו, שהם חוו את הארץ בשוממה, היא העובדה שהם הגיעו מאירופה והביאו עמם מורשת אירופאית קולוניאליסטית, שכללה הן את מיתוס השממה והן את התפיסה האוריינטליסטית.

אדוארד סעיד, חוקר ומבקר ספרות פלסטיני, פרופסור לאנגלית ולספרות השוואתית באוניברסיטת קולומביה, אחד ההוגים והחוקרים החשובים של המאה ה-20, ניסח את התפיסה האוריינטליסטית שרווחה במערב ותרם רבות בכך למחקר. תפיסה זו היא למעשה האופן שבו דמיינו המערביים את המזרח. לאורך ההיסטוריה, גם בספרות וגם באמנות, ה"מערב" ראה את ה"מזרח" דרך עדשה מערבית, שמעוותת ומבזה כל מה ש'אחר' מהמוכר למערביים, עד שזה הופך לאקזוטי, מסתורי וחושני אך גם נחות ביסודו. אם המערב מייצג את "הרציונאלי", "הנאור", "המתקדם", הרי שהמזרח הוא ביטוי של "אקזוטיות" ו"אותנטיות" מצד אחד, ושל "חוסר רציונאליות", "אלימות" ו"עצלנות", מצד שני.

התפיסה האוריינטליסטית האירופאית הייתה אחד הגורמים שהביאו את בריטניה להעניק לתנועה הציונית את הצהרת בלפור. ואותה התפיסה, שהיגרה לכאן יחד עם אנשי העליות הראשונות, גרמה לכך שמה שהציונים ראו לנגד עיניהם זו תרבות פרימיטיבית, המחכה לגואל, לבואו של האדם הלבן, ובמקרה הזה היהודי, על מנת שהוא יפתח אותה ויפריח את האזור הנחשל והמפגר. התפיסה הזו היא שאפשרה לציונים להגיע למסקנה שזו – "ארץ ללא עם לעם ללא ארץ".

כיצד באה לידי ביטוי התפיסה האוריינטליסטית בשני הקטעים הבאים?

האנייה טרם השליכה עוגנה, וכבר סובבה מכל העברים סירות קטנות לבנות הטסות על פני הגלים, ועליהם מתגנדרים בבגדי צבעונין בני דודנו, מלומדי מלחמת הים. הם מכוונים את הרגע, ובין גל לגל מתקרבים אל האניה, בקפיצה אחת נתפסים באיזה כבל או שרשרת תלויה ומטפסים כקופים על מכסה האניה בעצם הליכתה. רעש, המולה, ההברה הגרונית הערבית המוזרה לך מחרישה את האוזנים, ואתה מדמה כי שודדי ים התנפלו על האניה אשר את עוגנה עוד לא השליכה!
(מיומנו של מיכל פוחצ'בסקי, עלה לארץ בשנת 1885)

אז תהיה להם הארץ הקדושה לארץ החופש והדרור; לא פה יישמע קול שוטר ונוגש, והערבים בני עם הארץ יהיו נכנעים לפניהם ביראת האהבה והכבוד כלפי כל בני אירופה... והקולוניסטים האשכנזים בפרט.
(זלמן דוד לבונטין במכתב שכתב שבועיים לאחר הגיעו לארץ ב - 1882)

קולות אחרים

נשמעו גם קולות אחרים ברחוב היהודי, אך אלו היו קולות בודדים. כך למשל כותב משה סמילנסקי, איש העלייה הראשונה ממקימי המושבה רחובות:

"משעתו הראשונה של הרעיון הציוני תיארה התעמולה הציונית את הארץ, אשר אליה אנו הולכים, כארץ שממה ועזובה רבה, המחכה בכליון עיניים לגואליה. ואין לגואלים האלה אלא לעלות ולהיאחז בה ולהסיר את צעיף אלמנותה מעליה. וככה גברה בלבנו בשנות הציונות הראשונות הוודאות, כי ארץ ישראל קרקע בתולה היא. ועל יסוד ודאות זו הועמדו כל השיטות הציוניות, שהכל יש בהן, חוץ מדבר אחד - תשומת לב לאותם האנשים, אשר התיישבו בארצנו לפנינו. [...] אותה ודאות מוטעית בראה גם את היחס של ביטול, אשר התיחסנו אנחנו - המתישבים הראשונים בארץ - אל בני הארץ, והיחס הזה גרם מצדו להרבה תגרות וסכסוכים קשים... ואין שום ספק בדבר, כי 'ביטול' זה הוא שגרם לנו, כי התחילו שכנינו שולחים בנו מבטי זעם, ומי יודע, עד היכן יגיעו הדברים אם לא יבוא שינוי גמור, שינוי מוחלט ביחסים האלה? [...] אם רוצים אתם לדעת, במה עלה לנו אותו הביטול, שביטלנו כל ימי עבודתנו בארץ ישראל, זה שלושים שנה, את התנאים הממשיים שמצאנו בארץ, פקחו עיניכם וראו:

במשך שלושים שנה לא למדנו את שפת הארץ... אחרי שלושים שנה נשארנו אנחנו, הקרובים לערבים קרבת גזע ודת, זרים להם...". (משה סמילנסקי, "במולדת - מעשינו יקרבונו, מעשינו ירחיקונו", העולם, 29.11.1914)

גם יוסף אליהו שלוש, שנולד ביפו בשנת 1870 והיה מראשי הקהילה הספרדית בעיר, ממייסדי תל-אביב, יזם, סוחר ותעשיין, כתב באוטוביוגרפיה שלו על בעיית היחס המתנשא של הציונים שהגיעו מאירופה:

ומי שבקי קצת בתולדות ישובנו מבראשיתו יודע זאת, ששאלת ההתקרבות אל שכנינו וחיי השלום אתם זאת הייתה חובתנו הראשונה של ילידי המקום ואותה מלאנו כהשקפתנו, ואם אנו הצלחנו בעבודתנו הצלחתנו הייתה בהרבה, שאנו הערכנו והתחשבנו גם עם שכנינו שבשכנותם אנו הינו צריכים לבנות את בנינו.

אבל - ונגיד פה את האמת המרה והאיזומה, אבל האמת - שמנהלינו, והרבה מבוני הישוב שבאו מן הגולה על מנת לנהלנו, לא עמדו כלל וכלל על הערך הגדול של יחסי השכנים, על הכלל היסודי והפשוט הזה. הם אולי לא הבינו או לא חפצו לעמוד עליו ובאי עמדתם בשאלה זו, יש עכשיו הרבה להאשים ששאלה זו נסתבכה כל כך ושנעשתה להשאלה המכאיבה מאד בישוב [...] (יוסף אליהו שלוש, פרשת חיי, 1931)

דיון

- מה בעצם אומרים השניים? מה מביא אותם להסיק את המסקנות הללו?
- מדוע לדעתכם, למרות האמירות הללו שנשמעו כבר לפני 100 שנה, עדיין מתעלמים בתכנית הלימודים בהיסטוריה מסוגיה זו ונמנעים מלעסוק בעובדה שהייתה קיימת כאן אוכלוסייה פלסטינית שלה חיי כלכלה, תרבות וחברה עשירים?

ביבליוגרפיה

יצחק אפשטיין, "שאלה נעלמה", השילוח, 17, 1907.
יוסף אליהו שלוש, פרשת חיי, 1931.
אדוארד סעיד, אוריינטליזם, עם עובד, 2000.

אומה אחת מבטיחה לאומה שנייה את ארצה של אומה שלישית

מיקום הסדק בתכנית הלימודים:

יחידה 4, בונים את מדינת ישראל במזרח התיכון, פרק המבוא, בנין הבית הלאומי בשנים 1920-1945: א. המנדט הבריטי בא"י ותרומתו לפיתוחה של הארץ - בחלק העוסק בראשית המנדט הבריטי בארץ ישראל.

הצהרת בלפור, כתב המנדט והתגובה הפלסטינית

ב-24 ביולי 1922 העניקה מועצת חבר הלאומים לבריטניה את כתב המנדט, אמנה בינלאומית הקובעת את מעמדה של בריטניה כמעצמה השלטת בשטחי פלסטין. כתב המנדט שירטט את מבנה השלטון הבריטי, הרשויות השונות הפועלות מטעמו ומטרותיו.

כתב המנדט כלל את הנוסח המלא של הצהרת בלפור, בה הבטיח ב-2 בנובמבר 1917 שר החוץ הבריטי דאז, הלורד ארתור ג'יימס בלפור, כי בריטניה תתמוך בהקמת בית לאומי לעם היהודי בארץ ישראל. כתב המנדט כלל שישה סעיפים בדבר חובותיה של בריטניה לקדם ולמלא את הבטחתה זו לתנועה הציונית. וכך זכו היהודים, שהיוו באותם ימים 10 אחוזים בלבד מאוכלוסיית הארץ, להכרה של אומות העולם בזכויותיהם הלאומיות בארץ-ישראל ואילו לערבים הפלסטינים, שהיוו 90 אחוזים מאוכלוסיית הארץ, לא יוחד ולו סעיף אחד. בשני המסמכים הללו לא הוזכרו הפלסטינים, לא כערבים ולא כפלסטינים. התייחסו אליהם כאל "עדות לא יהודיות", "ילידים", "עמים ועדות", שלהם זכויות אזרחיות ודתיות בלבד. הזכויות הלאומיות והפוליטיות של הפלסטינים הושמטו כליל.

מה לדעתכם היו תחושותיהם של הפלסטינים לנוכח הצהרת בלפור וכתב המנדט? מה אתם הייתם מרגישים במקומם?

זמן קצר אחרי שכבשו הבריטים את הארץ החלו הפלסטינים ללחוץ על בריטניה להעניק להם זכויות לאומיות, ובייחוד את זכות ההגדרה העצמית, וזכויות פוליטיות, בעיקר את הזכות לממשלה מייצגת. הם סברו שזכויות אלו מגיעות להם על פי דין, בהסתמך על נאום "14 הנקודות" שנשא הנשיא האמריקאי וודרו וילסון בינואר 1918. בין 14 הנקודות ניסח ווילסון את זכות "ההגדרה העצמית", זכותו של לאום היושב בטריטוריה מוגדרת לממש את הגדרתו העצמית במדינת לאום או כחלק אוטונומי בפדרציה. סעיף 22 באמנת חבר הלאומים, שימש גם הוא בסיס לתביעותיהם של הפלסטינים. סעיף זה קובע את התנאים להענקת מנדט למעצמות שניצחו במלחמת העולם הראשונה והשתלטו על אזורים שבהם קיימת עדיין אוכלוסייה שאינה בשלה לשלטון עצמי.

”אותן מושבות וטריטוריות אשר כתוצאה מן המלחמה האחרונה פסקו מלהיות תחת ריבונות המדינות אשר שלטו בהן בעבר ואשר מיושבות על ידי עמים אשר עדיין אינם מסוגלים לעמוד בזכות עצמם תחת התנאים המחמירים של העולם המודרני, יש ליישם את העיקרון לפיו רווחתם ופיתוחם של עמים אלה מטילה על האנושות חובת נאמנות קדושה וביטחונות להוצאתה לפועל של נאמנות זו חייבים להיות מגולמים באמנה זו. השיטה הטובה ביותר ליישום מעשי של עקרון זה הוא בכך שהנחייה של עמים כאלה תופקד בנאמנות בידי אומות מתקדמות אשר בזכות משאביהן, ניסיונן ועמדתן הגאוגרפית נמצאות במצב הטוב ביותר ליטול על עצמן אחריות זו, ואשר מוכנות לקבל אחריות זו, וכי הנחייה זו תבוצע על ידן כמנדטים בשם חבר הלאומים.”
(סעיף 22, אמנת חבר הלאומים)

לטענת הפלסטינים סעיף זה הגדיר את מטרותיה של השיטה המנדטורית וקבע כי הזכויות והאינטרסים של האוכלוסייה המקומית, קרי הפלסטינים, הופכות לפיקדון מקודש שמפקידה הציביליזציה בידי שלטון המנדט. מכאן, שהצהרת בלפור וכתב המנדט הבריטי, אינם ממלאים הבטחה זו, שכן מטרתם להקים בית לעם שלא היה בפלסטין ושאין לו כל קשר ישיר לאוכלוסייה המקומית. הפלסטינים התבססו בדרישותיהם גם על הבטחות קונקרטיות יותר והתחייבויות שניתנו להם על ידי בריטניה במהלך מלחמת העולם הראשונה, בעיקר על חליפת המכתבים בין סר הנרי מק-מאהון (המושל הבריטי של מצרים) ובין השריף חוסיין בן עלי מהמשפחה האשמית. חליפת מכתבים זו (בשנים 1915-1916) הייתה מעין משא ומתן על התנאים בהם יתמוך השריף חוסיין בבריטניה במהלך מלחמת העולם הראשונה וימרוד כנגד האימפריה העות'מאנית. לטענת הפלסטינים הממלכה הערבית הגדולה שהובטחה לשריף חוסיין כללה גם את פלסטין. מבחינת הפלסטינים בהצהרת בלפור הבטיחה בריטניה, מעצמה מערבית זרה, את פלסטין, ארצם שלהם, לעם אירופאי אחר, היהודים, תוך שהיא מפירה את הבטחותיה הקודמות ושוללת את זכויותיהם הטבעיות כעם.

**אז למה לדעתכם התעלמה
בריטניה מזכויותיהם של
הפלסטינים ובחרה להעניק
לציונות את הצהרת בלפור?
ומדוע חבר הלאומים המשיך
במגמה זו?**

שיקולים שונים הובילו את בריטניה לצאת בהצהרת בלפור, שכללו בין היתר אינטרסים צבאיים, כלכליים ופוליטיים. אך היו גם גורמים תרבותיים כבדי משקל שהביאו להצהרה זו. מצד אחד, אהדתם של בכירים בממשל הבריטי לציונות נבעה מרגשות דתיים נוצריים. ארץ הקודש, ארץ ישראל, נתפסה כאידיאל והשבת היהודים למולדתם ההיסטורית הייתה מפעל היסטורי. הלורד בלפור רצה לקשור את שמו למפעל היסטורי חסר תקדים זה.

מנגד, תפיסות אנטישמיות מסורתיות גם הן עמדו ברקע ההצהרה. האמונה של היהודים המפוזרים בעולם יש השפעה רבה על מהלך האירועים והתנהלות הממשלות ושלמעשה, הם אלו המושכים בחוטים, הובילה את בריטניה הנמצאת בעיצומה של מלחמה עולמית לחשוב שתמיכה בהם תועיל למאמץ המלחמתי. היהודים ברוסיה יוכלו למנוע מהממשלה הבולשביקית שתפסה את השלטון באוקטובר 1917 לפרוש מהמלחמה ולהמשיך להילחם בחזית המזרחית והיהודים בארה"ב יוכלו לזרז את הצטרפותה של אמריקה לצד בריטניה ומדינות ההסכמה.

ולצד אלו הייתה קיימת גם התפיסה האוריינטליסטית, האופן שבו דמיינו האירופאים, אנשי המערב, את עמי המזרח ותרבותם.² דימוי שלא היה מבוסס על עובדות או על מציאות, אלא נבע מדעות קדומות בנוגע לקהילות "אוריינט", המזרח, כדומות כולן זו לזו וכשונות לחלוטין מהקהילות של המערב. מצד אחד, תיארה הספרות המערבית את המזרח כסיפורי אלף לילה ולילה, לילות חושניים של ריקודי בטן, סולטנים והרמונות של מאות נשים, חפלות של אוכל ושתיה, מוסיקה משכרת וריחות נרגילה באוויר. מצד שני תוארה התרבות המזרחית כתרבות לא מפותחת, חסרת טכנולוגיה מתקדמת, בעלת מבנה כלכלי וחברתי פרימיטיבי ואורחות חיים מפגרים בהשוואה למערב.

**ניצד לדעתכם התפיסה
האוריינטליסטית הזו באה
לידי ביטוי בקטע הבא,
הלקוח מתוך מזכר סודי
ששלח שר החוץ לורד בלפור
ב - 11 באוגוסט 1919?**

"הציונות בין שהיא צודקת ובין שאינה צודקת, בין שהיא טובה ובין שהיא רעה, מושרשת במסורות עתיקות יומין, בצרכי ההווה, בתקוות לעתיד, החשובים לאין ערוך מן הרצונות והדעות הקדומות של 700,000 הערבים שיושבים עכשיו בארץ העתיקה הזאת."

לדעת בלפור, אם כן, הארץ העתיקה, פלסטין, לא הייתה שייכת לערבים, שרק במקרה אכלסו אותה באותה השעה. ערבים שאין להם "מסורת", "צרכי הווה" או "תקוות" נשגבות כמו ליהודים, יש להם מקסימום "רצונות ודעות קדומות".

התגבשות הלאומיות הפלסטינית

אחת הטענות הרווחות בהיסטוריוגרפיה הציונית היא שלפלסטינים לא הייתה תודעה לאומית ייחודית באותם ימים. הזהות הלאומית שלהם הלכה והתגבשה רק כתגובה לאתגר שהציבה בפניהם התנועה הציונית. כך שאין פלא שחבר הלאומים לא טרח לציין את זכויותיו הלאומיות של העם הפלסטיני, שכן הוא עוד לא היה קיים. במילים אחרות, לפי התפיסה הציונית, העם הפלסטיני הוא המצאה מאוחרת ושצצה ועלתה רק כתגובת נגד לעם היהודי החוזר למולדתו ההיסטורית.

**האם ישנה לדעתכם לאומיות
שאינה המצאה?**

בראשית המאה ה - 20 הלכה הלאומיות הפאן-ערבית ותפסה אחיזה במזרח התיכון. לאומיות פאן-ערבית זו קראה לאיחוד מדיני, חברתי וכלכלי בין העמים הערבים במזרח התיכון. גם האליטה הערבית העירונית הוותיקה בפלסטין נטתה אחר לאומיות פאן-ערבית זו, אולם מלחמת העולם הראשונה טרפה את הקלפים. נפילתה של האימפריה העות'מאנית וכיבוש האזור על ידי המעצמות המערביות, בריטניה וצרפת, יצרו מציאות ייחודית בכל אחת מן הארצות הערביות במזרח התיכון והביאו להיווצרותה של תודעה לאומית מקומית. האליטה הפלסטינית החליפה גם היא את הלאומיות הפאן-ערבית בלאומיות פלסטינית והחלה לטפח אותה. התנועה הציונית שנתפסה על ידי הפלסטינים הן כניסיון חדירה מערבי למזרח התיכון והן כאיום לאומי, שימשה אמנם כחומר בעירה למאבק לאומי, שבמהלכו המשיכה התודעה הלאומית פלסטינית להתעצב ולהתגבש, אך בהחלט לא הייתה הניצוץ שהעיר את התודעה הלאומית הפלסטינית.

במאי 1919 ארגנה האגודה המוסלמית-נוצרית בעיר יפו אסיפה פומבית באולם

² הרחבה על אוריינטליזם ראו בסדק הראשון - אוריינטליזם ציוני.

הראינוע "זהר" שבעיר. באסיפה נכחו כ- 500 מתושבי העיר והכפרים שבסביבה. הדוברים השונים באסיפה דיברו על כך שלאחר תקופה ארוכה של דיכוי אכזרי תחת העות'מאנים הגיעה שעת חירותם. העם הערבי ראוי לעצמאות לאומית ועתיד גדול לפניו. למרות שיש בו מוסלמים ונוצרים, כולם מאוחדים בדת אחת, "דת המולדת" ולכולם שוויון זכויות. הם גם דיברו על כך שהם יעניקו מעמד שווה גם ליהודים היושבים בארץ, אך התנגדו להגירתם של יהודים נוספים. הערבים ינהגו ביהודים כמאז ומתמיד מנהג הכנסת אורחים, כל עוד אלו לא יביאו עמם שאיפות של התבדלות לאומית.

"אין אנו מתנגדים כלל וכלל ליהודים. אנו מתנגדים רק לציונים. אין זה היינו הך. לציונות אין כל שורשים בתורת משה. זו המצאה של הרצל." (פרוטוקול האסיפה החמישית של הוועד הזמני, 9 ביוני, 1919, מתוך: תום שגב, ימי הכלניות: ארץ ישראל בתקופת המנדט, עמ' 446)

מה ההבדל מבחינתם בין יהודים לבין ציונים?

באסיפה זו ביטאו הדוברים את דרישות היסוד של הפלסטינים, שנשארו כמעט ללא שינוי לאורך שנות המנדט: דרישה לעצמאות, התנגדות להגירה יהודית, דרישה לאסור על היהודים רכישת קרקעות. בשנות ה-20 נטשו רוב הערבים הפלסטינים את רעיון הפאן-ערביות והלכו והתמקדו בזהותם הערבית-פלסטינית. פלסטין החלה להיות מסומנת כטריטוריה של זהות לאומית זו. בספרי ההיסטוריה שנכתבו באותה תקופה ניכרת הלאומיות הפלסטינית באופן בולט. בשנת 1923 הופיע ספרו של חוסין רוחי "תמצית הגאוגרפיה של פלסטין" ובשנת 1925 פרסם המחנך ואיש הרוח ח'ליל אל-סכאכני את "תולדות פלסטין לאחר המלחמה הגדולה". שני ספרים נוספים שחוברו באותה תקופה נקראו "תולדות פלסטין". גם בתחום הפוליטי החלו לקום מוסדות וארגונים שהדגישו את הזהות הלאומית הפלסטינית. האגודות המוסלמיות-נוצריות העל-דתיות, הדגישו את הלאום המאחד את הפלסטינים למרות הדתות השונות. מהן התפתח "הקונגרס הערבי הפלסטיני הכללי" שמבין חבריו נבחרו חברי "הוועד הפועל הערבי", גוף שייצג את התביעה להכרה בלאומיות הפלסטינית ובזכויותיה. לאומיות פלסטינית הלכה והתפתחה, אם כן, מאליה, מתוך דחף להגדרה עצמית שהתגבש כתגובה להתפתחויות הפוליטיות באימפריה העות'מאנית ובפוליטיקה במזרח התיכון. יחד עם זאת, המבנה המסורתי של החברה הפלסטינית, בו המחנאות המשפחתית של האליטה המסורתית הקשתה את כינונם של מוסדות לאומיים מודרניים, היה בעוכריהם והקשה מאד על מאבק אחיד ומגובש נגד הציונות ועל ההתמודדות עם מוסדותיו ומנגנוניו של המנדט הבריטי.

דיון

למה לדעתכם עדיין מתעקשים קבוצות שונות בימין בארץ לטעון שאין "עם פלסטיני"?

ביבליוגרפיה

תום שגב, ימי הכלניות - ארץ ישראל בתקופת המנדט, כתר, 1999.
ראשיד ח'אלידי, בלוב הברזל, סיפור מאבקם של הפלסטינים למדינה, הוצאת הקבוץ המאוחד/מכון ון ליר, 2010.
מצטפא כבהא, הפלסטינים עם בפזורתו, האוניברסיטה הפתוחה, 2010.

המרוץ להתיישבות ורעיון "גאולת הקרקעות"

מיקום הסדק בתכנית הלימודים:

יחידה 4, בונים את מדינת ישראל במזרח התיכון: פרק המבוא, בנין הבית הלאומי בשנים 1920-1945: ג. מסגרות כלכליות, חברתיות ותרבותיות - בחלק העוסק בהתיישבות.

הווה - כפר שלם

בשנת 1948 החליטה המדינה ליישב בכפר הפלסטיני סלמה, ש-7,600 תושביה נמלטו במהלך הקרבות ולא הורשו לחזור, מהגרים יהודים בעיקר מתימן, במטרה למנוע את חזרתם של הפלסטינים לבתיהם. שם המקום הוסב מסלמה לכפר שלם, ושטחו סופח לעיריית תל-אביב. כ-20,000 תושבים יושבו בבתי הכפר ובמשך השנים, כאשר המשפחות הלכו והתרחבו, נבנו צריפים ומבנים קטנים נוספים על מנת להתגבר על הצפיפות שהלכה וגברה. חשוב לציין, שהקרקע שעליה יושבו מעולם לא נרשמה בבעלותם, אלא נשארה בבעלות המדינה. במשך השנים יושמו פרויקטים של "פינוי פיצוי" לתושבי כפר שלם ומאות משפחות פונו וקיבלו פיצויים נדיבים ודירות חלופיות, במטרה לחסל את שכונת העוני הקשה שהתפתחה שם. אך כ-300 משפחות נותרו בבתיהם ולא פונו או קיבלו פיצויים.

האדמות שעליהן בנויים בתי כפר שלם נמכרו במהלך השנים הללו לקבלנים וליזמים פרטיים המעוניינים לפנות את 300 המשפחות שנותרו במקום, על מנת להקים פרויקטים רווחיים של דיור, שלפי הערכות יכניסו ליזמים סכום של כ-660 מיליון שקלים. גובה הפיצויים המוצע לחלק מהתושבים הוא בסדר גודל של 1.6 מיליון ש"ח למשפחה. אך תושבי הכפר טוענים שהפיצויים אינם הוגנים, שכן הקרקע שעליה הם יושבים כבר 67 שנים שווה הרבה יותר ושכונת הפיצויים אינה מאפשר להם לרכוש דירה בעיר בה גדלו, חיו, הקימו משפחות ובה הם רוצים להישאר.

צפייה בכתבה של הטלוויזיה החברתית על כפר שלם

דיון

הפעולות של הקבלנים והיזמים ובעלי ההון נעשות על פי חוק. משטרת ישראל היא זו שפועלת ומפנה את התושבים המסרבים להתפנות.

- האם קיים פער בין החוק לצדק בסיפור הזה?
- מי התוקפן והאליים בסיפור, התושבים המסרבים להתפנות ומתבצרים בביתם, או בעלי ההון הדורשים לפנות אותם?
- איזה פתרון אתם הייתם מציעים?

מבט מההווה אל העבר

הסיפור הזה מזכיר את פעולותיה של התנועה הציונית בראשית דרכה כאן בארץ. אחד מיעדיה המרכזיים של התנועה הציונית מראשית הדרך היה הקמת יישובים ורכישת קרקעות, או על פי מונחי התקופה "גאולת קרקעות". ההתיישבות נועדה לחזק ולבסס את האחיזה היהודית בארץ ואת הצדקת הבעלות על הארץ, שכן מי שמעבד את אדמותיה הוא גם הבעלים שלה. לשם הגשמת אידיאל זה היה צורך ב"כיבוש הקרקע", כלומר הקמת יישובים יהודיים חדשים על כמה שיותר קרקעות ברחבי הארץ.

שימו לב לטרמינולוגיה –

"כיבוש הקרקע", איך

לדעתכם כבשו הציונים את

הקרקע?

עד 1948 כל האדמות שעליהן התיישבו היהודים ניקנו בכסף ועל פי חוק מבעליהן. הכסף לרכישת הקרקעות הגיע מקרנות לאומיות שהקימה התנועה הציונית, כדוגמת: קרן קיימת לישראל. יהודים ציונים ברחבי העולם תרמו לקרנות אלו על מנת לקדם את ההתיישבות היהודית בארץ. רוב בעלי הקרקעות הערבים, האפנדים, לא ישבו על אדמתם אלא בערים הגדולות או אף מחוץ לגבולות הארץ. את הקרקעות עצמן עיבדו במשך שנים רבות פלאחים, ששילמו לבעלי הקרקע בתנובה חקלאית. משניקנו הקרקעות מבעליהן נאלצו הפלאחים שישבו עליהן והתפרנסו מהן דורות על גבי דורות, לפנות את בתיהם ולוותר על מקור פרנסתם. חלק מהפלאחים עברו לערים הגדולות, צעירים רבים נתלשו ממשפחותיהם ומהקהילות שלהם בחיפוש אחר מקורות פרנסה חדשים. אחרים מצאו עבודה ביישובים היהודים, כשכירי יום פשוטים בשכר נמוך ובתנאי עבודה גרועים, ורבים נותרו ללא מקור הכנסה וללא בית.

נסו לדמיון את עצמכם

כנערות וכנערים פלסטינים

הנאלצים להיעקר מבתים

וממשפחותיכם, שכן הקרקע

שעליה ישבה משפחתכם

במשך דורות רבים נמכרה

לאותם יהודים שהגיעו

מאירופה והחליטו להתיישב

כאן. מה הייתם מרגישים

כלפיהם?

לעתים הגיבו האנשים שאיבדו את בתיהם באלימות ואף ניסו לשדוד ולגנוב מהמתיישבים החדשים, הן מתוך עוינות כלפי אלו שנישלו אותם והן בליט ברירה, מתוך ניסיונות הישרדות.

המקום שהוקצע למגורינו נמצא בזיכרון העתיקה, במקום שהיה סמירן. הכפר סמירן, כפי שסיפרו, היה מיושב קודם פלחים "חרתים", "אריסים" והאדמה כולה היתה שייכת לאיזה אפנדי. כאשר מכר את האדמה, לא נשאר להם לאריסים כלום, אלא לעזוב את המקום ולהתפרנס מגנבה ומשוד. הם, שהיו גרי המקום מקודם, בקיאים בכל השבילים, המערות ונקיקי הסלעים, לעתים תכופות היו מנסים את מזלם, וכמעט שלא שבו

בידיים ריקות. (מתוך יומנו של מיכל פוחצ'בסקי)

וכך מתאר יצחק אפשטיין, במאמרו המפורסם "שאלה נעלמה", את המראות הקשים של עזיבת הפלאחים את בתיהם:

עוד היום תצלצל בעיני הקינה שנשאו ערביות ביום שעזבו משפחותיהן את הכפר ג'עוני, הוא ראש-פינה, ללכת ולהתיישב בחורן אשר מעבר לירדן מזרחה. הגברים רכבו על החמורים והנשים הלכו אחריהם הלוך ומרר בבכי, וימלא

העמק קינתן. לרגעים עמדו ונשקו את האבנים והעפר...
(יצחק אפשטיין, "שאלה נעלמה", 1907)

אפשטיין היה מוטרד מאד מגורלם של הפלאחים. במרכז המאמר שלו עומדת שאלת הקרקע: כיצד אנו רוכשים אדמה מבעליה הערביים וכיצד אנו מפנים מאדמה זו את הפלאחים, הקשורים אליה קשר עמוק. וכך הוא כותב:

בשעה שאנו מרגישים את אהבת המולדת בכל עזוזה אל ארץ
אבותינו, אנו שוכחים שגם לעם החי בה עתה יש לב רוגש
ונפש אוהבת. הערבי, ככל אדם, קשור הוא במולדתו בעבותות
חזקים.
(יצחק אפשטיין, "שאלה נעלמה", 1907)

בשנים שלאחר מלחמת העולם הראשונה התגברה רכישת הקרקעות ובמחצית השנייה של שנות ה-30 החל מרוץ התיישבותי שמטרתו אסטרטגית, קביעת גבולותיה של המדינה היהודית העתידית. ההנהגה הציונית האמינה שהתפרשותה של ההתיישבות היהודית תיקבע בסופו של דבר את גבולותיה של המדינה היהודית העתידה לקום ומכאן החשיבות של רכישת קרקעות בכל מקום אפשרי בארץ ובעיקר באזורי הספר.

איך לדעתכם הגיבו הפלסטינים ומנהיגיהם למכירת קרקעות ליהודים?

העלייה בהיקף רכישת הקרקעות מאז 1929 משכה את תשומת ליבה של התנועה הלאומית הפלסטינית, והמאמץ למניעת מכירת קרקע ליהודים הפך לאחד הנושאים המרכזיים במאבקה.

אם עד שנות העשרים נקנו רוב הקרקעות מבעלי קרקעות סורים ולבנונים, בשנות השלושים המצב השתנה ורוב הקרקעות נקנו מבעלי קרקעות פלסטינים. "הוועד הפועל הערבי" ו"המועצה המוסלמית" העליונה הגיעו למסקנה שיש לנהל מסע הסברה בין בעלי הקרקעות לבל ימכרו את אדמותיהם ליהודים וללחוץ על הממשלה שתאסור מכירות כאלה.

אולם מסע זה לא הצליח להשיג את יעדו, שכן סיכויי הרווח מהמכירות היו חזקים מכל נימוק לאומי, עד כדי כך שגם מנהיגים פלסטינים חשובים לא עמדו בפיתוי של רווחים ומכרו את קרקעותיהם ליהודים.

ב-1931 נוסדה "קופת האומה" הערבית כמכשיר לגיוס כספים לתנועה הלאומית הפלסטינית ובמהרה הפכה לחברה שיועדה לרכוש קרקעות במטרה למנוע את מכירתן ליהודים. בשנים 1943-1945 הצליחה "קופת האומה" לאסוף למעלה מ-100,000 פאונד פלסטיני (לא"י) והפריעה לביצוע עסקות קרקע עם יהודים בכל רחבי הארץ, בדרך של רכישת כ-15,000 דונם שעמדו להימכר ליהודים, תביעות משפטיות, איומים על חיי המוכרים והוקעה פומבית של מוכרי קרקע ערבית.

"הוועד הפועל הערבי", "המועצה המוסלמית העליונה" ופעילי האגודות הלאומיות המריצו את האריסים, הפלאחים, שלא יעדבו את הקרקעות שנמכרו ליהודים, וכאשר נאלצו אלה לפנות בכל זאת את אדמתם, עשתה ההנהגה הפלסטינית שימוש פוליטי במקרים אלה. בעקבות המרד הערבי (1936-1939)³ נשאו המאמצים הללו פרי ובפברואר 1940 פרסם הנציב העליון את "התקנות להעברת קרקעות", לפיהן חולקה הארץ לשלושה אזורים. באזור הראשון – שכלל את הגליל המערבי והמרכזי, יהודה, שומרון והנגב הצפוני (63% משטח הארץ) נאסרה לחלוטין העברת בעלות על הקרקע לידי מי שאינו ערבי פלסטיני. באזור השני – שכלל את הנגב הדרומי והערבה, עמקי הירדן ובית שאן והגליל העליון והמזרחי (כ-32% משטח

³ על המרד הערבי, ראו סדק מספר 6 – התעוררות פלסטינית: המרד הערבי.

הארץ) הוגבלו העברות בעלות על הקרקע והותנו באישור מוקדם של הממשלה. האזור השלישי – שכלל את מישור החוף, עמק זבולון וסביבות ירושלים (ב – 5% משטח הארץ) נקרא "אזור חופשי" ובו לא הייתה הגבלה על עסקאות מקרקעין. בתום תקופת המנדט ב – 7 אחוזים מהקרקעות בארץ היו בבעלות יהודית.

צפייה: קטע מהסרט "יומני יוסף נחמני", במאית: דליה קרפל, טרנספקס הפקות, 2005, ישראל (15 דקות ראשונות על קניית קרקעות על ידי קק"ל).

דיון

- רכישת הקרקעות מבעליהן הערבים נעשתה על פי חוק, האם יש פסול בכך?
- האם כל מה שנעשה על פי חוק הוא גם צודק?

כשאנחנו חושבים על המושג "כיבוש" אנחנו חושבים על צבא ואלימות פיזית. כל מסירת קרקע הנעשית באופן חופשי וללא כפייה, אינה נחשבת כקרקע כבושה. אך האם כוח ואלימות באים לידי ביטוי רק באמצעות כלי נשק, אלימות פיזית ושפיכות דמים? האם הון כלכלי אינו משאב של כוח? האם באמצעות הון כלכלי אי אפשר להפעיל אלימות, כפי שראינו בסיפור של כפר שלם היום?

התנועה הציונית הגיעה עם משאבים כלכליים עצומים באופן יחסי למשאביה הכלכליים של האוכלוסייה הפלסטינית שחיה בארץ. יהודים מכל העולם תרמו את כספם על מנת שהקרקע עליה ישבו פלסטינים מזה מאות שנים, תעבור לידיים יהודיות. בעלי הקרקעות שנאלצו לעתים להתמודד עם בעיות כלכליות קשות והיו חייבים להשיג מזומנים, מכרו את חלקותיהם לכל מי שהיה מוכן לקנות, והתנועה הציונית הייתה מוכנה לקנות. חלק מבעלי הקרקעות היו רודפי בצע, שחיפשו אחר עסקה כלכלית טובה.

לתנועה הציונית היה אמנם כסף, אך היא הייתה זקוקה גם למידע אילו קרקעות כדאי לקנות ואילו בעלי קרקעות צריכים או מתכוונים למכור את אדמותיהם. את המידע על המוכרים הפוטנציאליים והן על טיב הקרקעות השיגו המוסדות הציוניים מסוכנים פלסטינים שפעלו עבורם תמורת כסף. הסוכנים הללו, שפעמים היו ספסרי קרקעות מקצועיים ולעתים מנהיגים מקומיים, מסרו מידע על בעלי קרקעות שחייבים למכור את אדמותיהם על מנת להילחץ ממצוקה כלכלית. לאחר שאותרו המוכרים הפוטנציאליים היה צריך לשכנע אותם למכור את הקרקע דווקא ליהודים. הסוכנים הפלסטינים נקטו באמצעים שונים על מנת לשכנע את המוכר הפוטנציאלי, לעתים דאגו להחמיר את מצוקתם הכלכלית כך שלא תהיה להם ברירה אלא למכור במהירות האפשרית ופעמים אחרות, רכשו הם את הקרקעות בכספים שקיבלו מהמוסדות הציונים ולאחר מכן העבירו אותם לבעלות יהודית.

חשוב לזכור, כי גם לפני הגעתם של הציונים לארץ נמכרו קרקעות שעליהן ישבו אריסים, אך בעוד שבמכירת קרקע של ערבי לערבי אחר, נשאר האריסים על אדמתם, הרי במכירת קרקע ליהודים המצב השתנה. עיקרון ה"עבודה העברית"⁴ והתפיסה שקרקע שנקנתה על ידי כספי הלאום היהודי מיועדת אך ורק להתיישבות יהודית, שהיו חלק מרכזי מתפיסת העולם הציונית, הובילה לכך שהאריסים נדרשו להתפנות ממקומות מגוריהם ולאבד את מקור פרנסתם.

במציאות הכלכלית-חברתית של החברה הפלסטינית, יכולת הקיום של האריסים/הפלחים שעיבדו את הקרקעות עד למכירתם הייתה נתונה בסימן שאלה גדול. התעשייה בכלכלה הפלסטינית לא הייתה מפותחת מספיק בשביל לקלוט את

⁴ על עקרון "העבודה העברית" – ראו סדק רביעי – בדלנות והפרדה.

כל הנפלטים מן הקרקעות שנמכרו. התנועה הציונית נתנה על כך את הדעת, לא בהכרח בגלל שיקולים של מוסר וצדק, אלא מתוך חשש שתופעת הפלחים שנושלו מאדמתם עלולה לגרום לנזק פוליטי ולפגוע במטרות הציוניות. לפיכך גובשו מספר פתרונות לבעיית הפלחים שאיבדו את אדמתם ופרנסתם. לפלחים הוצאו פיצויים כספיים. סכום הפיצויים לא היה קבוע, אך לרוב אמור היה להספיק לסידורו של הפלח בשטח חקלאי אחר ולבניית בית חדש.

במקרים אחרים סיפקו לפלחים קרקעות אחרות שבהם יכלו להקים את בתיהם ולהתפרנס מעבודת החקלאות. פעמים שולבה העברה למקום החדש עם מתן פיצויים כספיים.

מן הפתרון של העברת הפלחים הפלסטינים לשטחים אחרים צץ ועלה הרעיון של העברת אוכלוסיות גדולות, במילים אחרות "טרנספר". לשם כך, תוכננו רכישות שטחים גדולים בארצות ערביות שכנות, בעבר הירדן ובסוריה.

בן גוריון פנה לשר המושבות, אורמסבי גור בנוגע לרעיון זה:

*"עכשיו עוד אי אפשר ליישב יהודים בעבר הירדן, יש לפחות לתת לנו את הרשות לרכוש קרקעות שם, כדי ליישב בהן ערבים מארץ ישראל, שאנו רוכשים מהם את קרקעותיהם."
(ד"ק קנו, בעיית הקרקע בסכסוך הלאומי בין יהודים לערבים 1917-1990, עמ' 47)*

אולם הנציב העליון, סיר ארתור וואקוף, שהיה דווקא תומך נלהב בתנועה הציונית, התנגד לכך, בטענה שהדבר יתפרש כגירוש האוכלוסייה המקומית, שזכויותיה מוגנות על ידי המנדט, לטובת המפעל הציוני.

הקורבן, אם כן, של השאיפות הציוניות, של ההון הכלכלי שהיה בידי התנועה הציונית ושל רדיפת הבצע של בעלי הקרקעות או הסוכנים הערבים, היו אותם פלסטינים "רגילים לגמרי", שאף אחד לא שאל לדעתם או התעניין בשלומם. בדומה לתושבי כפר שלם, השייכים לשכבות המוחלשות המחסרות קשרי הון-שלטון.

האם אפשר היה לפעול אחרת? האם אפשר לחשוב על דרך שתאפשר למהגרים היהודים לבוא ולהתיישב בארץ מבלי לפגוע בתושבים המקומיים, הפלסטינים?

התנועה הציונית יכלה לקבוע כי התיישבות חדשה תיבנה אך ורק על קרקעות שאין עליהם יישובים פלסטינים. אפשרות נוספת - במקום לבוא ולנשל אנשים מביתם ומאדמותיהם, יכלה הציונות לבחור לבוא ולהתערות ביושבי הארץ ולשתף עמם פעולה. כך למשל, יכלה התנועה הציונית לרכוש את הקרקעות מבעליהן ולהקים עליהן יישובים חדשים ליהודים ולפלסטינים, שיעבדו את הקרקע ביחד ויפתחו את הארץ לטובת כל יושביה באשר הם.

ביבליוגרפיה

- מצטפא כבהא, [הפלסטינים עם בפזורתו](#), האוניברסיטה הפתוחה, 2010.
- יצחק אפשטיין, "שאלה נעלמה", השילוח, 17, 1907.
- מיכל פוחצ'בסקי, [מהתם להכא: סיפור חיים של עובד אחד](#), יד יצחק בן-צבי, 2013.
- ד"ק קנו, [בעיית הקרקע בסכסוך הלאומי בין יהודים לערבים 1917-1990](#), הקיבוץ המאוחד-ספריית הפועלים, 1992.
- הלל כהן, [צבא הצללים: משת"פים פלסטינים בשירות הציונות 1917-1948](#): מודיעין, מדיניות, התיישבות והתנקשויות, ירושלים: עברית, 2004.

בדלנות והפרדה

מיקום הסדק בתכנית הלימודים

יחידה 4, בונים את מדינת ישראל במזרח התיכון: פרק המבוא, בנין הבית הלאומי בשנים 1920-1945: ד. התפתחות המתח בין היהודים לערבים והיערכות היישוב בתחום הביטחון – מבוא לחלק זה.

(Boycott, Divestment and Sanctions) BDS

בשנים האחרונות החל לתפוס תאוצה קמפיין עולמי הקורא לחרם על ישראל, חרם כלכלי, אקדמי ותרבותי. את הקמפיין החלו להריץ ארגונים פלסטינים ב-2005 ומאז חברו אליו כ-170 ארגונים פלסטינים אזרחיים שונים. את הרעיון לקמפיין שאבו מהאמברגו שהטילו מדינות העולם על דרום-אפריקה במטרה להביא לסיומו של שלטון האפרטהייד הגזעני והנורא ששרר בה משנת 1948. אמברגו שאכן השיג את מטרתו בשנת 1994 עם סיום האפרטהייד. מטרת הקמפיין, אם כן, להגביר את הלחץ הכלכלי והפוליטי על ישראל על מנת שזו תשים סוף לכיבוש ותפיסת האדמות הפלסטיניות, תפעל למען שוויון אמתי בין פלסטינים-ישראלים ויהודים-ישראלים ותכבד את זכות השיבה של הפליטים הפלסטינים, זכות שהוכרה בהחלטת האו"ם 194 משנת 1948.

דיון

- מה אתם חושבים על הקמפיין הזה?
- האם חרם הוא דרך לגיטימית להשיג מטרות לאומיות/אידיאולוגיות?

מבט מההווה אל העבר

בשנות ה-30 וה-40 גם התנועה הציונית פעלה בשיטה כזו על מנת לקדם את האינטרסים הלאומיים והאידיאולוגיים שלה.

עבודה בקבוצות:

כל קבוצה מקבלת את הכרזות והמודעות המצורפות (ראו בסוף סדק זה) ומתבקשת לחשוב:

למה קורא הקמפיין הזה? מדוע התעורר קמפיין כזה בשנות ה-30 וה-40 בארץ? מה המטרה שלו? איזה עיקרון ציוני מרכזי זה בא לשרת? למי הקמפיין הזה מועיל ובמי הוא פוגע? האם זה קמפיין נכון לדעתכם? האם אתם חושבים שהיה צריך לעודד את האוכלוסייה היהודית בארץ לרכוש רק תוצרת עברית? והאם זה שונה מקריאתם של הפלסטינים לחרם על מוצרים ישראלים?

לאחר מכן מנהלים דיון בכיתה בו כל קבוצה תציג את עיקרי הדיון ו/או דיון בשאלות שלא הספיקו להגיע אליהם.

בשנות השלושים קם בתל אביב "איגוד למען תוצרת הארץ", שם מכובס לארגון שמטרתו האמיתית עידוד רכישת תוצרת מהמשק היהודי בלבד. היה זה ניסיון לכפות על האנשים נאמנות לאומית. קניית מוצרי חקלאות ותעשייה מתוצרת יהודית תוארה כ"מצווה". מתנדבי הארגון היו משוטטים בשווקים, מאיימים על סוחרים שלא שמרו על נאמנותם הלאומית ל"תוצרת הארץ". במודעות שפרסמו ובכתובות שציירו על פתחי חנויות הם הוקיעו את "הבוגדים", ואף שברו פה ושם חלונות ראווה.

"כיבוש העבודה"

הקמפיין הזה הלך יד ביד עם המאבק ל"עבודה עברית" או כפי שזה כונה באותם ימים "כיבוש העבודה". לנוכח התחרות עם הפועלים הערבים, שהיו בקיאים ומיומנים בעבודות החקלאיות, היו נכונים לקבל שכר נמוך ולא דרשו תנאי עבודה מיוחדים ממעסיקהם היהודים, התקשו החלוצים הפועלים שהגיעו לארץ למצוא עבודה. למרות תפיסת עולמם הסוציאליסטית של רבים מהפועלים היהודים, שהייתה אמורה לתמוך בפועלים הערבים ולהיאבק יחד עמם נגד התנאים המחפירים, פעלו אלו דווקא לסלק את הפועלים הערבים משוק העבודה ומכאן הסיסמה "כיבוש העבודה".

שימו לב לטרמינולוגיה!

הטיעון המרכזי במאבק זה היה שאספקת מקומות תעסוקה בשכר סביר לפועלים היהודים היא תנאי הכרחי להצלחת מפעל ההתיישבות הציוני. המשמעות בפועל הייתה דחיקת הפועלים הערבים משוק העבודה. למאבק הזה הייתה השפעה מכרעת על מסלול ההתפתחות של ההתיישבות הציונית בארץ. שכן, המאבק ל"כיבוש העבודה" חידד את ההתבדלות היהודית-ציונית משאר התושבים בארץ. הדרך להגשמת לאומית היא דחיקת "הילידים" החוצה ותפיסת המקום שלהם.

**מה לדעתכם הרגישו
הפלסטינים לנוכח המאבק
ל"כיבוש העבודה"? מה הם
יכלו להסיק מתוך הקריאות
ל"עבודה עברית" ו"קנו
תוצרת עברית" בנוגע למטרות
התנועה הציונית בארץ?**

חשוב לציין, שבמקביל למאמצי הציונים להפריד בין המשק היהודי לערבי בתחום התעסוקה והצרכנות, נעשו מאמצים דומים ברחוב הערבי. בתקופות של מתיחות בין יהודים וערבים קראה גם ההנהגה הפלסטינית לציבור הפלסטיני להחרים מוצרים יהודים ולהימנע ממכירת קרקעות ליהודים. נשלחו איומים אל מי שקיים מגע כלכלי עם יהודים והופעלו אמצעי ענישה נגד מוכרי הקרקעות (לעתים אפילו רצח). השביתה הכללית בה פתחו הפלסטינים בתחילתו של המרד הערבי (1939-1936), הביאה להפחתה ניכרת במספר הפועלים הערבים שהועסקו בחקלאות היהודית וזירזה את חיסול התלות של המשק היהודי במשק הפלסטיני בארץ. ובכך תרמו גם הפלסטינים לצמיחתה של חברה דואלית בארץ, חברה יהודית נפרדת וחברה פלסטינית נפרדת, החיות זו לצד זו ולא זו עם זו. אך אין ספק שהמוטיבציה הראשונית של ההיבדלות הייתה מצד היהודים הציונים שהיו הגורם הפעיל ביותר במאמצי ההפרדה.

**מלבד "כיבוש העבודה"
והקמפיין לרכישת תוצרת
עברית בלבד, אילו עוד
פעולות של ההתיישבות
הציונית בארץ קידמו וטיפחו
את ההפרדה והבדלנות של
החברה והמשק היהודי
מהחברה ומהמשק הפלסטיני?**

- רכישת קרקעות מבעליהם הערבים על ידי הקרן הקיימת שיועדו לשימוש יהודי בלבד.
- הקמת יישובים יהודים טהורים, שהיו סגורים בפני ערבים.
- הקמת שכונות יהודיות נבדלות בערים מעורבות.
- הקמת שירותים ציבוריים בתחומי הבריאות (קופת חולים כללית), החינוך (בתי ספר ואוניברסיטה עברית), לשימושם הבלעדי של היהודים.
- הקמת איגודים מקצועיים והסתדרות פועלים כללית ליהודים בלבד.
- הקמת מוסדות פיננסיים (בנקים) ציוניים שיועדו אך ורק ליהודים.
- הקמת מוסדות שייצגו את האינטרסים היהודיים בלבד בפני שלטונות המנדט, כדוגמת הסוכנות היהודית.

**כיצד הדואליות הזו, החיים
של שתי האוכלוסיות "זו לצד
זו" ולא "זו עם זו" ליבו את
הרגשות העוינים?**

במתכונת חיים של שתי אוכלוסיות החיות "זו לצד זו", לכל אחת מהקבוצות יש סדר חברתי משלה ומערכות נפרדות כמעט בכל תחומי החיים. אין להם אינטרסים משותפים והמטרות שלהם שונות ופעמים רבות מנוגדות. ניגוד האינטרסים והתחרות שנוצרת על אותם משאבים (קרקעות, מקומות עבודה, כסף ושליטה) עלול להביא בסופו של דבר להתפתחות אצל כל אחת מהקבוצות של שאיפה להעלים את הקבוצה השנייה וליצור מצב של "זו במקום זו", כפי שקרה בפלסטין / ארץ ישראל, וקורה במובנים רבים גם עד היום.

דיון

דמיינו שהתנועה הציונית הייתה פועלת דווקא ליצירת חיים משותפים של יהודים וערבים בארץ, כלומר למתכונת חיים של שתי אוכלוסיות החיות "זו עם זו".

- האם ההיסטוריה הייתה נראית אחרת?
- האם ההווה שלנו היה נראה אחרת?

דוגמה מעניינת לכוחו של שיתוף פעולה יהודי-ערבי אפשר למצוא בסיפורה של שביתת ארגון הנהגים היהודי-ערבי בשנת 1931. בתקופת המנדט התפתחה רשת הכבישים בארץ וזו הביאה להתפתחותו של ענף התחבורה. מספר האנשים שמצאו את פרנסתם בנהיגה היה 1,991 מוסלמים, 1,735 יהודים ו-889 נוצרים. ממשלת המנדט החליטה להטיל מיסים שהכבידו מאד על הנהגים: מס על רישיון נהיגה ומס גבוה על הבנזין ועל צמיגים. כשהתקרב מועד התשלום למס הרישיון, החליטו הנהגים הפלסטינים לצאת במאבק ובשביתות נגד הממשלה. ביוני 1931 פנו הנהגים הפלסטינים לנהגים היהודים והציעו להם להתארגן במשותף נגד המסים החדשים. הנהגים היהודים נענו להזמנה, למרות התנגדותם של גופים שונים בציבור היהודי, כדוגמת ההסתדרות הכללית וההנהלה הציונית. ההתארגנות המשותפת פתחה בשביתה כללית, שזכתה לתמיכתם של שכבות רחבות מאד בציבור היהודי והפלסטיני כאחד. השביתה שיתקה לחלוטין את תנועת המכוניות בכל כבישי הארץ למשך שמונה ימים, ועד מהרה החלה לתת אותותיה על המסחר, המלאכה, היצוא והיבוא. בלחץ הסוחרים היהודים בעיקר הופסקה השביתה, זאת לאחר שאלו הבטיחו לתמוך בהמשך מאבק הנהגים, אם הממשלה לא תבטל את הדרישה לתשלום הרישיון. בסופו של דבר, הודיעה ממשלת המנדט על הנחה במס הרישיונות. שביתת הנהגים של 1931 היה זה שיתוף הפעולה היהודי-ערבי המשמעותי ביותר נגד ממשלת המנדט, שהתפרץ בעוצמה של אחדות שהארץ לא ידעה כמותה לא קודם ולא מאז. אותנו נוהגים ללמד בשיעורי ההיסטוריה על "מאורעות 1929" ו"מאורעות 1936-1939"⁵, אבל משום מה שוכחים ללמד אותנו על "מאורעות 1931", שכן אלו מאורעות של שיתוף פעולה מוצלח בין יהודים לערבים ולא של מאבק והתנגשויות אלימות.

ביבליוגרפיה

תום שגב, ימי הכלניות – ארץ ישראל בתקופת המנדט, כתר, 1999.

גרשון שפיר, "קרקע, עבודה ואוכלוסייה בקולוניזציה הציונית: היבטים כלכליים וייחודיים", בתוך: אורי רם (עורך), החברה הישראלית: היבטים ביקורתיים, הוצאת ברירות, 1993.

אביבה חלימיש, "ארץ ישראל המנדטורית: חברה דואלית או מציאות קולוניאלית?", זמנים: רבעון להיסטוריה, 92, 2005, עמ' 16-25.

Hizky Shoham, "'But Local' or 'Buy Jewish'? Separatist Consumption in Interwar Palestine", International Journal of Middle East Studies, 45, 2013, pp. 469-489

לב לואיס גרינברג, "שביתת ארגון הנהגים היהודי-ערבי, 1931 – תרומה לביקורת הסוציולוגיה של הסכסוך הלאומי בארץ-ישראל/פלסטין", מתוך: אילן פפה (עורך), ערבים ויהודים בתקופת המנדט – מבט חדש על המחקר ההיסטורי, המכון לחקר השלום, גבעת חביבה, 1995, עמ' 157-177.

⁵ ראו על "מאורעות 1929" בסדק מספר 5 ועל "מאורעות 1936-1939" בסדק מספר 6.

המנון תוצרת הארץ

ממן הקפר אל בן הקרף
 סכתב קצר נשלח;
 אמה הקח מאסמי,
 מסדנקה אקח.
 (הוי כפריים וכו')

מחלכי ומדכשי
 על שלקנה משים;
 מסחשף אלבש כנדים,
 דקים וגם נסים.
 (הוי כפריים וכו')

אשבלוטי ומפוחי
 מוכים, נסים, וזלים;
 אה מובול סרצעה
 סנדלני סנדלים.
 (הוי כפריים וכו')

בקרית אחים נראה כל טוב,
 נשיר פומין קדש;
 כי אז ארצנו זוב תוב
 לא רק חלב ודבש.
 (הוי כפריים וכו')

אנולציה, רוס - אמנות, רחוב אהרן העם 13

מורעה

בליל שבת אור לכו כסלו בשעה 8 תתקיים **בניית העם**

אספה פומבית

מוקדשת לשאלת **תוצרת הארץ בחיינו הלאומיים והכלליים**

ינאמו הד' **'וילקנסקי, סופרסקי, סעדיה שושני**

הקהל ינהר בהמוניו לאספה זו, ובזה יבליט את יחסו לשאלה חיונית זו
 תיעד למען תוצרת הארץ שיעי ועד הקהלה העברית

אל הצבור העברי בחיפה!

רבות ביצים נוצרות יום יום בעונה זו במשקים העבריים.
 על אי כל הסודיים והמאמצים של האגוד למען תוצרת
 הארץ - לא הונברה המכירה במדה מספקת.
 ולכן -
**החליט האגוד למען תוצרת הארץ
 על הכרות**

שבועים לביצי "תנובה"

החל ממחר.
 הצבור העברי נקרא לבוא לעזרת המשקים העבריים במכירת ביצי "תנובה".
אם פנים בזה לכל יהודי, וביוחד - לאעה העבריה:
בל תמצא ביצה זרה בביתך, לכל הפחות בשבועים אלה!
קני והשתמשי במשק ביתך (למאכל, לבישול ולאפיה)
רק בביצי "תנובה"!
אל תתנכרו למשק העברי!

האגוד למען תוצרת הארץ
 המחלקה החקלאית

מאורעות תרפ"ט במבט אחר

מיקום הסדק בתכנית הלימודים

יחידה 4, בונים את מדינת ישראל במזרח התיכון: פרק המבוא, בנין הבית הלאומי בשנים 1920-1945: ד. התפתחות המתח בין היהודים לערבים והיערכות היישוב בתחום הביטחון - בחלק העוסק במאורעות תרפ"ט.

מאז המאה ה-16 מקום התפילה החשוב ביותר ליהודים היה הכותל המערבי (לפני המאה ה-16 אין אזכורים של הכותל המערבי כמקום תפילה ליהודים). גם עבור המוסלמים הכותל המערבי הוא מקום קדוש. שם קשר הנביא מוחמד את סוסו "אל-בוראק" לפני שהמריא למסעו הלילי לשמים, מכאן שמו בערבית של הכותל "אל-בוראק". המקום, אם כן, קדוש ליהודים ולמוסלמים כאחד. בתקופת השלטון העות'מאני נקבע כי ליהודים אין כל זכויות במקום, מלבד הרשות לבקר בו לשם תפילה. בנוסף נקבע, כי אין הם רשאים להביא לשם ספסלים וספרי תורה ולהציב מחיצה בין נשים לגברים. משכבשו הבריטים את הארץ החליטו השליטים החדשים לדבוק בסטטוס קוו בכל הנוגע למקומות הקדושים. לכן הם גם דחו את תביעות היהודים לבעלות על רחבת הכותל, אם כי נהגו להעלים עין מהבאת ספסלים ותשמישי קדושה לשם בשבתות וחגים.

ב-23 בספטמבר 1928, ערב יום כיפור, הציבו היהודים פרגוד ברחבת הכותל שנועד להפריד בין גברים לנשים. בעקבות תלונותיהם של כמה מנהיגים מוסלמים, דרש מושל מחוז ירושלים להסיר את הפרגוד, אולם היהודים המתפללים לא עשו זאת. בסופו של דבר דאגו הבריטים לפרק את הפרגוד בכוח. המופתי חאג' אמין אל-חוסייני, מנהיג הפלסטינים המוסלמים, מינף את התקרית לצורכי הסברה. הוא טען כי הציונים רקמו תכנית להשתלט לא רק על הכותל כי אם גם להרוס את המסגדים על הר הבית כדי להקים מחדש את בית המקדש במסגרת תכניתם להשתלט על כל הארץ ולגרש את הערבים.

**למיטב ידיעתכם, האם
לתנועה הציונית הייתה
תכנית כזו או שמדובר
בהסתה ותעמולה פלסטינית
שמטרתה לעודד פגיעה
ביהודים?**

מטרת הציונות אכן הייתה להקים בית לאומי לעם היהודי בארץ-ישראל. התנועה הציונית פירשה את הצהרת בלפור כנכונות של האימפריה הבריטית לאפשר הקמת מדינה יהודית בכל שטח ארץ-ישראל. הקמת בית המקדש אמנם לא נכללה בתכניות העבודה של התנועה הציונית, אך זו ניצלה היטב לצרכי איסוף תרומות את הרגשות הדתיים והערגה היהודית המסורתית להקמת המקדש.

דיון

- מה אתם רואים בתמונה הזו שהופיעה בשער ביטאון התנועה הציונית בארצות הברית, "דאס אידישע פאלק", בשנת 1920?
- אם הייתם פלסטינים כיצד הייתם מפרשים את התמונה הזו?

שער ביטאון התנועה הציונית בארצות הברית "דאס אידישע פאלק", 30.4.1920

תחושת האיום של המוסלמים מפני בואם של הציונים לארצם הייתה ממשית. הם האמינו שאם לא יעצרו את העלייה היהודית לפלסטין, הם עלולים לא רק לאבד את ביתם אלא גם את הר הבית.

תקרית הפרגוד הובילה לתגובת שרשרת של צעדי מחאה מצד הפלסטינים, שכללו הודעות ומברקים לחבר הלאומים וגם שביתה כללית בת שעה אחת. המתיחות הלכה וגאתה. במאי 1929 יידו ערבים אבנים על יהודים על יד הכותל, אחד מהמתפללים נפגע. למחרת התנפלו כמה ערבים על שמש הכותל והיכו אותו. ביוני 1929 הרעישו בתופים ובחלילים במטרה להפריע לתפילת ליל שבת ליד הכותל.

בעקבות המתיחות הוקמו בערים אחדות "ועדים למען הכותל המערבי" שהתאחדו תחת ד"ר יוסף קלודנר (פרופסור באוניברסיטה העברית), שמטרתם הייתה לייצר לחץ ציבורי על מוסדות היישוב, על מנת שאלו יפעלו באופן תקיף יותר בשאלת הכותל המערבי. קלודנר קרא לערוך הפגנות ולא לפחד משפיכות דמים.

ביום חמישי ט' באב תרפ"ט, ה-15 באוגוסט 1929, הגיעה אל הכותל הפגנה של כמה מאות בני אדם, שארגנו צעירי בית"ר. ההפגנה נערכה ברישיון, אך המפגינים הפרו חלק מתנאיו: הם השמיעו ברחבת הכותל נאומים פוליטיים, הניפו את הדגל הלאומי ושרו את "התקווה".

**למה הבריטים אסרו עליהם
לעסוק בפוליטיקה, להניף את
דגל הלאום ולשיר "התקווה"
על יד הכותל?**

למחרת, יום שישי, הגיבו המוסלמים בהפגנת נגד, גם היא ברישיון. אך משהגיעו אל רחבת הכותל פגעו בתשמישי קדושה, הפריעו למתפללים והיכו את שמש הכותל. המצב היה נפיץ ודי היה בתקרית קטנה בכדי להצית את האש. והתקרית הזו

הגיעה כבר ביום שבת. במשחק כדורגל ליד שכונת הבוכרים, לא הרחק מהכפר לַפְתָּא, התגלגל הכדור אל שדה עגבניות של משפחה ערבית ונפל לידיה של ילדה ערבייה. אברהם מזרחי בן ה- 17 הלך להביא את הכדור מידיה של הילדה, אך זו פרצה בצרחות. בתוך דקות ספורות התפתחה קטטה אלימה, ומישהו הלם בראשו של אברהם מזרחי ופצע אותו אנושות. באותו הערב התפרצה קטטה אחרת שבמהלכה נפצע עובר אורח ערבי. שני הפצועים הועברו לבית חולים. היהודי מת מפצעיו. הערבי שרד. במהלך הליווייתו של אברהם מזרחי התנפלו עשרות יהודים על הבתים של תושבי הכפר לַפְתָּא, שרפו בתים ואוהלים ותקפו משפחה אחת, של עלי עבדאללה חסן, שנדקר ונפצע אנושות. שמעון, יהודי בעל מכולת משכונת הבוכרים השכנה, ניסה לבלום את התוקפים היהודים והצליח למלט את אשתו של חסן וילדיו אל ביתו.

שבוע ימים לאחר מכן, ביום שישי ה- 23 באוגוסט 1929, נהרו לירושלים אלפי כפריים מהסביבה לתפילה בהר הבית. רבים מהם היו חמושים בסכינים ובמקלות, אך לטענת המופתי הם התחמשו מחשש להתקפות של יהודים עליהם. אחד הדרשנים השמיע נאום לאומני ובו קרא למאמיני האסלאם להילחם עד טיפת דמם האחרונה ביהודים. המופתי אל-חוסייני קרא להם לשמור על הסדר והשקט.

בסביבות השעה אחת עשרה נשמעו על הר הבית כעשרים יריות שנועדו לשלהב את הרוחות וכמה מאות מתפללים פרצו אל סמטאות השוק והחלו לתקוף עוברי אורח יהודים. פחות או יותר באותה שעה תקפו יהודים בשכונת מאה שערים עוברי אורח ערבים והרגו שניים מהם. האלימות התפשטה בכל רחבי העיר והמשטרה הייתה חסרת אונים. בסוף היום מניין ההרוגים היה: 8 יהודים ו- 5 ערבים, ומניין הפצועים: 15 יהודים ו- 9 ערבים.

ערבים שחזרו בסוף היום לחברון הפיצו את השמועה שיהודים טובחים בהמוניהם ערבים בירושלים.

למחרת בבוקר, ביום שבת ה- 24 באוגוסט 1929, החלו כפריים לנהור אל העיר חברון והתחילו לייזות אבנים על בתי היהודים בעיר. במהרה התדרדרו העניינים לכדי פורענות איומה. 67 יהודים נרצחו, מתוכם 12 נשים ושלושה ילדים בני פחות מחמש. עשרות פצועים, כמחציתם נשים ויותר מ- 12 ילדים.

גם ביום ראשון נמשכו מעשי האלימות והתפשטו אל מקומות רבים בארץ. במשך מספר ימים תקפו ערבים יהודים בצפת, במוצא, בחיפה, בעזה, בבאר טוביה, בתל אביב ובישובים נוספים. היהודים ערכו התקפות משלהם על עוברי אורח ערבים וערכו בהם מעשי לינץ' כולל בנשים וילדים.

ב- 26 באוגוסט 1929 נרשם ביומן המבצעים של מפקד משטרת מחוז לוד (שכלל גם את תל אביב ויאפא (יפו) הדיווח הבא, הממחיש בצורה הטובה והמזעזעת ביותר את אירועי הימים הללו:

דיווחים לשעה 08:15:

משפחה ערבית 3 גברים, אישה אחת, ילד אחד נרצחו בידי יהודים ובותרו לגזרים.
באר טוביה מותקפת על ידי אלפיים ערבים. היהודים מרוכזים בבית אחד והמושבה בוערת. דרושות משאיות 7 טון להעביר האנשים לרחובות. אנא לארגן.
כל המשפחות היהודיות מעזה הועברו לתל אביב.

בסוף ימי הפורענות האלימים הללו הגיע מספר ההרוגים היהודים ל – 133 ומספר ההרוגים הערבים ל – 116 (רוב הערבים נהרגו מאש כוחות הביטחון הבריטים וכוחות ההגנה היהודים וכ – 20 מהם ממעשי תוקפנות ואלימות יזומים), 339 יהודים ו – 232 ערבים נפצעו.

שתי נקודות מבט

הנרטיב הציוני מציג את מאורעות תרפ"ט כחוליה נוספת בשרשרת של רדיפות יהודים, שהחלה עוד בשעבוד במצרים, נמשכה בפוגרומים באירופה והסתיימה בשואה. היהודים הגיעו לארץ למצוא מקלט מפוגרומים ושחיתות, והנה גם כאן מצאו עצמם מותקפים בבתיהם ובשדותיהם. יהודים נרדפים פשוט מכיוון שהם יהודים, ובדיוק מאותה סיבה הם הותקפו על ידי הפלסטינים בשנת 1929.

הפלסטינים דווקא מדגישים את היחס הטוב ליהודים במרחב של האימפריה העות'מאנית, ומציבים את האירועים של 1929 בהקשר שונה לחלוטין: הייתה זו תגובה טיפוסית של מאבק נגד משטרים קולוניאליסטיים. היהודים נתפסים על ידי הפלסטינים כבעלי ברית של השלטון הזר, הבריטי, שכן הם זכו לחסותם של הבריטים שנתנו להם את הצהרת בלפור ואפשרו את עלייתם של יהודים רבים לארץ. הבתים שבהם התגוררו היהודים נבנו בארץ ערבית והשדות שאותם עיבדו היהודים צמחו על אדמה ערבית. אמנם היהודים לא תקפו עם כלי נשק את הפלסטינים, אבל הם הגיעו בהמוניהם, תחת חסות הצבא הבריטי ובמטרה לנשל את הפלסטינים מארצם ולהפוך את הארץ הזו לארץ יהודית. מבחינת הפלסטינים התקפת היהודים במהלך אירועי 1929 דומה להתקוממויות אנטי-קולוניאליות אלימות אחרות ברחבי העולם, שנעשו על ידי עמים כבושים כנגד מעצמות אירופה במהלך המאה ה – 20.

דיון

- מה דעתכם – האם הציונות היא תנועה קולוניאליסטית?
- האם היהודים הם הקורבן של מאורעות תרפ"ט או שהפלסטינים הם הקורבנות של הציונות ולפיכך תגובתם הגיונית ולגיטימית?

איים של שפיות

המעשים שנעשו על ידי יהודים וערבים לפני ובמהלך מאורעות תרפ"ט, נעשו על ידי בני אדם ומתוך בחירה חופשית. אך חשוב לזכור שהיה קיים מנעד גדול של אפשרויות פעולה, וישנן דוגמאות לא מעטות של אנשים שבחרו לפעול אחרת. אחרת מהרוב ואחרת מהנטייה לשנוא את האחר. בטבריה, שהייתה עיר מעורבת, הופץ הכרוז הבא בין ערביי העיר וסביבתה:

גילוי דעת כללי

בשם האל הרחמן והרחום והנעלות שבתפילות וכל הברכות על אדוננו מוחמד ועל כל הנביאים והשליחים אל אחינו הערבים בטבריה ובמקומות הקשורים אליה. שלום עליכם ורחמי האל וברכותיו. והנה, כדי למנוע את התוצאות של רוע שמועות-השקר אשר חוזרות ונשנות וקורות מדי יום, ועל מנת להסיר כל ספק שיש בו כדי להעביר את השלום, הרי שנועדנו עם נכבדי העדה היהודית בביתו של כבוד המופתי הגדול השיח' עבד אל-סלאם אפנדי אל-טברי, ושוחחנו אתם על מה שקשור בשמירת הסדר והביטחון בינינו ובינם, והחלטנו שכל צד ייעץ לאנשי עדתו בדבר חיוניות השמירה על השקט והשלום. ולשם כך אנו מודיעים שהננו מגנים ומתעבים כל פעולה בלתי חוקית המפרה את השקט והביטחון הכללי, אנו מחלים את פני אללה בעל הכוח והתפארת כי ישרה שכינתו עלינו, שנוכל להשביע את רצונו, והננו מייעצים לאחינו שימשיכו לשמור על השקט ולשקוד על עבודתם ומלאכתם מהם הם מפיקים תועלת, ובכלל, להתרחק מן הדרכים הלא חוקיות, ולא לנהוג בתוקפנות שכן אללה לא יאהב את התוקפנים.

23 רביע אלאול שנת 1248 - 28 באוגוסט 1929

(מתוך: אביבה חלימיש, מבית לאומי למדינה בדרך - היישוב היהודי בארץ-ישראל בין מלחמת עולם, עמ' 99)

במקביל לכרוז הזה הפיצו מנהיגיה היהודים של טבריה קול קורא דומה בקרב הציבור שלהם בעיר. ואכן הכרוזים עשו את שלהם והפינה היחידה בארץ ששמרה על שקט הייתה טבריה. אך לא רק בטבריה אפשר היה למצוא פלסטינים שבחרו בדרך של שלום ונמנעו מאלימות.

באותם ימים חיו בחברון כ - 500 יהודים, כיצד ניצלו רובם מההתקפה האלימה?

רוב יהודי חברון מצאו מסתור בבתי שכניהם הערבים, שהגנו עליהם בגופם. הנה עדותה של מלכה סלונים, שהייתה ילדה בחברון בזמן המאורעות:

זמן קצר לאחר שאבי המוכה ואנוכי חזרנו הביתה והסתגרנו בתוכו, הופיע פתאום שכננו אבו שאפר רכוב על סוסו הלבן. הוא קשר את הסוס והתיישב על מדרגות ביתנו, הסתכל ובחן את הסביבה. אחר כך נקש בדלת ואמר: "לא לפתוח, רציתי רק שתדעו שאני כאן! לא אתן לגעת בכם! אל תפתחו את הדלת! סגרו את כל החלונות והתריסים! יהיה אלהים עמכם!" [...] הפורעים הגיעו, שמענו אותם נוהמים נהימות רצח. שמענו אותם רושפים שנאה ולהט דמים. שמענו גם את קולו של אבו שאכר: "הסתלקו מכאן! פה לא תכנסו! פה לא תהרגו!" הם דחפו אותנו. הוא היה זקן, אולי כבן 75, אבל היה לו גוף חזק. הוא נאבק, השתטח על פתח הבית, ליד הדלת. הוא זעק אליהם: "רק על גופתי המתה תעברו מפה! רק על גווייתי!" אחד הפורעים הניף את סכינו על רגלו של אבו שאכר וצעק: "אני אהרוג אותך, בוגד!"

אבו שאכר לא נבהל: "הרוג! הרוג! פה נמצאת המשפחה של הרב, שהיא המשפחה שלי. הרוג! לא אזוז!" הסכין הונחתה. רגלו של אבו שאכר נקרעה. דמו שמת. הוא לא השמיע גניחות כאב. הוא לא זעק, רק אמר: "חתוך! אני לא זז!". הפורעים התייעצו, הייתה שנייה של שקט, אחר כך שמענו מסתלקים. ידענו שניצלנו. רצינו להכניס את מצילנו הביתה, לחבוש אותו, להודות לו. הוא סירב. אמר, אולי יבואו אחרים. תפקידו עוד לא הסתיים.

(מתוך עדותה של מלכה סלונים, ספר חברון, עמ' 417)

ברשימות השמורות בארכיון הציוני מוזכרים שמות של 435 יהודים שמצאו מקלט ב 28 בתים של שכניהם הערבים.

סיפורה של אסתר נוטקוביץ לבית קייזרמן, שגדלה בצפת, מספק עדות נוספת של הצלת יהודים על ידי שכניהם הערבים, והפעם הגיבורים הם בני משפחת מחמוד עבאס (קרובי משפחתו של מחמוד עבאס, יו"ר הרשות הפלסטינית, המוכר כאבו מאזן):

באחד מימי חמישי בערב אני מתכוננת ללכת לישון ודפיקות בדלת. אבא לקח את אקדחו ביד, טעון, וניגש לפתוח אחרי שווידא מי מאחורי הדלת. נכנסו שני גברים ערבים שהכרתי מביקוריהם אצלנו, וגם אנחנו הילדים שיחקנו עם הילדים שלהם. המבוגר ביניהם נקרא מחמוד עבאס והשני חאג' אחמד אלחוסייני. הם סגרו את הדלת על מנעולים, ישבו וסיפרו לאבא בלחש שנודע להם שקבוצת צעירים החליטה לפגוע בו ובנו הילדים. למחרת עם שחר יום שישי הם התייצבו מחוץ לשתי הכניסות לבית. אבא הוציא אקדח שהיה ברשותו, טען אותו בכדורים, אותנו הוא החביא מתחת למיטה, סגר את החלונות והדלתות ושני הגברים עם אקדחים שהיו להם עמדו בחוץ בשתי הכניסות לבית. נמנמתי ולפתע שמעתי צעקות איזמות, קללות בערבית ויריות [...]. שמעתי קול חזק בערבית: "לא תיכנסו לבית הזה ולא תגעו בידיד שלי ובמשפחתו רק אם תהרגו אותי קודם, ואז המשפחה שלי שמוכנה תגיע ולא יישאר מכם זכר. תעזבו מיד את הבית. אני יורה בכם." הם ברחו.

דיון

- למה לדעתכם מתעלמת תכנית הלימודים הרשמית ממעשיהם האלימים של היהודים במהלך "מאורעות תרפ"ט" ו/או ממעשי ההצלה וגינויי האלימות מצד הערבים?
- אילו מטרות משרתת התעלמות זו והאם אתם חושבים שהיא נכונה ומועילה או שזו טעות שגורמת לנזק?

ביבליוגרפיה

תום שגב, ימי הכלניות – ארץ ישראל בתקופת המנדט, כתר, 1999.
אביבה חלמיש, מבית לאומי למדינה בדרך – היישוב היהודי בארץ-ישראל בין מלחמות העולם, כרך ב', האוניברסיטה הפתוחה, 2004.
הלל כהן, תרפ"ט – שנת האפס בסכסוך היהודי-ערבי, כתר, 2013.

התעוררות פלסטינית: המרד הערבי (1936–1939)

מיקום הסדק בתכנית הלימודים

יחידה 4, בונים את מדינת ישראל במזרח התיכון: פרק המבוא, בנין הבית הלאומי בשנים 1945-1920: ד. התפתחות המתח בין היהודים לערבים והיערכות היישוב בתחום הביטחון – בחלק העוסק במרד הערבי (מאורעות תרצ"ו-תרצ"ט)

כשפורסמה הצהרת בלפור היא לא הותירה הרבה רושם על אוכלוסיית הפלאחים הפלסטינים בארץ. באותם ימים הם היו מוטרדים מהקשיים ומהנזקים של מלחמת העולם הראשונה. כשכבשו הבריטים את הארץ והשלטון התחלף והצהיר על כוונותיו לפעול למען הקמת בית יהודי לעם היהודי בארץ, החלה החרדה שלהם להתעורר. במהלך שנות המנדט הבריטי השתנתה הארץ ללא הכר. השלטון הבריטי הביא עמו שינויים כלכליים, חברתיים, פוליטיים ודמוגרפים דרמטיים. המסחר התרחב, נבנה נמל מודרני בחיפה ושופר הנמל ביפו, נוספו נמלי תעופה, נסללו כבישים והונחו מסילות ברזל.

**נשמע טוב, הקידמה הגיעה
לארץ, ובכל זאת הפלסטינים
הרגישו מאוימים מכך. מדוע
לדעתכם?**

שיפור אמצעי התחבורה הביא לזינוק במוצרים מיובאים והיו לכך השלכות קשות על החקלאים בארץ, שהיו ברובם פלסטינים. משפחות כפריות התקשו מאד להחזיק בקרקע ולהתפרנס מחקלאות. השגשוג, אם כן, הביא עמו ייאוש גובר לאיכרים הפלסטינים. משפחות שלמות נאלצו לנטוש את כפריהן בחיפוש אחר עבודה במשק היהודי המתפתח, בפרויקטים של עבודות ציבוריות שיזמו הבריטים או בעסקים חדשים שהקימו פלסטינים עירוניים. היו ששלחו את בניהם לעבוד בחוות חקלאיות גדולות או בערי הנמל (חיפה ויפו) והיו ראשי משפחות שהשאירו את הנשים והילדים בכפרים ויצאו לחפש פרנסה בערים.

אך מציאת פרנסה לא הייתה פשוטה, בעיקר לנוכח שוק העבודה המפוצל שהלך והתעצב בארץ. מפעלים יהודיים התבססו בעיקר על עובדים יהודים שקיבלו שכר גבוה, ורק בעת הצורך גייסו עובדים פלסטינים תמורת שכר עלוב. רבים מבעלי המפעלים ומהחקלאים היהודים העדיפו להעסיק יהודים בלבד, כחלק מעיקרון "העבודה העברית"⁶, מה שתרם, כמובן, להתגברות העוינות של הערבים כלפי המתיישבים היהודים. בראשית שנות ה-30 היה הפלאח הערבי המנושל לסמל של הסכסוך ההולך ומבעבע. חששותיו של הפלסטיני המצוי בנוגע לעתידו האישי ולעתיד ארצו ועמו הלכו וגברו מדי יום והזינו את התודעה הפוליטית לאומית שלו. החברה הפלסטינית חששה שהנה המהגרים היהודים מצליחים לבנות בפלסטין שלהם חברה חדשה המושתתת על בדלנות אתנית ולהעביר לבעלותם קרקעות רבות ועליהם כפרים פלסטינים ותיקים ומשגשגים. ההגירה היהודית ההולכת וגוברת הגבירה את החששות שהנה עוד רגע תיהפך

⁶ להרחבה בנושא ראו סדק רביעי – בדלנות והפרדה.

האוכלוסייה היהודית לרוב והשלטון יעבור לידיה, ובכך יבוא סופה של פלסטין הערבית. ולכל אלה התלוותה תחושה צורבת של עוול שנגרם על ידי השלטון הקולוניאלי הבריטי, שגזל את הארץ מבעליה החוקיים והעבירה לידיהם של מהגרים אירופיים הטוענים לזכותם עליה במיני טענות משונות ובלתי מתקבלות על הדעת.

פרוץ המרד והשלב הראשון

כל החששות הללו הלכו והתעצמו לקראת המחצית השנייה של שנות ה-30. פעילי התנועה הלאומית הפלסטינית הגיעו לשתי מסקנות מרכזיות: האחת, בריטניה אינה מתכוונת לתמוך במאבק הלאומי הפלסטיני; השנייה, ההנהגה המסורתית הפלסטינית אינה יעילה, מיושנת וחסרת תועלת. מנהיגי הדור הצעיר דרשו להקשיח את הדרישות ולנקוט באמצעים אלימים על מנת להשיג מטרות פוליטיות. ביום רביעי ה-15 באפריל 1936 בכביש טול כרם-שכם, נרצחו שני יהודים בידי ערבים. למחרת, בסמוך לפתח תקווה, נרצחו שני ערבים בידי יהודים. הלוויית אחד הקורבנות, שהתקיימה ביום שישי ה-17 באפריל בתל אביב, הפכה להפגנת זעם ובמהלכה התנפלו יהודים על ערבים. למחרת, ביום שבת, נמשכו ההתפרעויות בתל אביב וערבים שהזדמנו לעיר הוכו. השמועות על הרוגים ערבים נפוצו ברחוב הערבי, וביום ראשון התנפלו ערבים ביפו על יהודים והרגו תשעה מהם. ביום המחרת שוב התנפלו ערבים על יהודים ועוד שבעה יהודים נהרגו. ממשלת המנדט הכריזה על מצב חירום בארץ כולה ועוצר הוטל על יאפא (יפו) ותל-אביב. ההתפרצות הזו, שהייתה ספונטנית ולא מתוכננת, הייתה הגרור שהצית את השלב הראשון של המרד הערבי שנמשך מאפריל עד אוקטובר 1939. חצי שנה של מאבק שהתאפיין בעיקר בשביתה כללית, שאמורה הייתה להימשך "עד שהממשלה הבריטית תשנה את מדיניותה הנוכחית באופן יסודי, והצעד הראשון לכך הוא הפסקת ההגירה היהודית", אך גם במעשי אלימות. למעשה, הציב "הוועד הערבי העליון" שלוש דרישות בפני ממשלת המנדט.

עבודה בקבוצות

חלוקה לקבוצות של ארבעה. כל קבוצה מקבלת דף משימה:

בדיונים שערכנו בכיתה עסקנו במספר נושאים שהטרידו את הפלסטינים ועוררו בהם חששות כבדים ועוינות רבה כלפי הפרויקט הציוני. נסו לנסח את שלוש הדרישות שהוצגו על ידי ההנהגה הפלסטינית בפני ממשלת המנדט בתחילת "המרד הערבי", אפריל 1936.

שלוש הדרישות שהוצגו לממשלת המנדט הן:

1. איסור הגירה יהודית
2. איסור העברת קרקעות ערביות לידי יהודים
3. הקמת ממשלה ייצוגית בהתאם ליחסים המספריים הדמוגרפיים של האוכלוסיות בארץ.

הנטל של השביתה נפל בעיקר על כתפיהם של הפלסטינים העירוניים. נהגים, סוחרים ובעלי מלאכה וראשי עיריות שבתו. הפלאחים לא נטלו חלק בשביתה והמשיכו לעבוד את אדמותיהם, אך הם נפגעו ממנה שכן הפסיקו לעבוד עם השוק היהודי. ופועלים פלסטינים נאלצו להפסיק לעבוד בתעשייה ובחקלאות יהודית. ככל שנמשכה השביתה החלה הנכונות לשובות להתרופף, שכן הקושי הכלכלי היה עצום. הוועד הערבי העליון הקים ועדות עזרה וסיוע לנפגעי השביתה ואף הוטל מס שביתה על סקטורים שלא שבתו (כדוגמת עובדי עיריות, עובדי ממשלה ופועלים בנמל חיפה וברכבת). במקביל נקט הוועד הערבי העליון באמצעי שכנוע שונים, כגון: איומים, אלימות ואפילו רצח, כנגד אלו שסירבו לשתף פעולה עם השביתה.

מעשי האלימות כווננו בעיקר נגד השלטון הבריטי, אך גם נגד היישוב היהודי. המורדים תקפו מתקנים של הממשלה והצבא, חיבלו במסילות ברזל, בקווי הטלפון ותקפו סוורים של כוחות הביטחון הבריטים. הם תקפו שכונות יהודיות שישבו בקצוות הערים המערבות וגם יישובים יהודים מבודדים. דרכי התחבורה היו יעד מועדף והמורדים פיזרו מסמרים בכבישים, תקפו מכוניות ושרפו אותן, מיקשו את הדרכים, ירו וזרקו רימונים לעבר מכוניות נוסעות.

ועדת חקירה בריטית בראשותו של הלורד פיל

באמצע חודש מאי 1936 הודיע ממשלת בריטניה על כוונתה לשגר לארץ ועדת חקירה מלכותית שתחקור את הגורמים למהומות ואת טענות שני הצדדים. בראש הוועדה עמד הלורד פיל, שהיה בעבר שר לענייני הודו.

באוקטובר הסתיימה השביטה הכללית, בעיקר לנוכח הנזק הכלכלי הכבד לציבור הפלסטיני. ב-12 בנובמבר הגיעה לארץ ועדת פיל. מסקנות הוועדה: ה"סכסוך שאינו ניתן לדיכוי פרץ בין שתי עדות לאומיות בגבולותיה הצרים של ארץ קטנה". אין שום דבר משותף בין שתי היריבות, השונות זו מזו במבנה החברתי שלהן, בדתן, בלשונן, בתרבותן, באורח חייהן ובשאיפותיהן הלאומיות. הוועדה טענה כי הסכסוך רק ילך ויתגבר והפער בין היהודים והערבים רק ילך ויעמיק. אי לכך, הסיקה הוועדה כי יש לסיים את המנדט ולחלק את הארץ לשלושה חלקים:

1. מדינה יהודית עצמאית שתשתרע על פני מישור החוף, עמק יזרעאל והגליל, בשטח של כ-5,000 ק"מ (כ-20% משטח הארץ)
2. שאר שטחה של פלסטין יצורף לעבר הירדן ויהיה חלק ממדינה ערבית עצמאית.
3. מובלעת שתישאר תחת שלטון מנדטורי קבוע ותכלול את ירושלים, בית לחם ומסדרון המחבר אותן ליפו.

יחד עם זאת, היה ברור לוועדה שאי אפשר למתוח קו גבול בין שטחים בבעלות יהודית לבין שטחים בבעלות ערבית, שיפרידו לחלוטין בין יהודים לערבים. באזור המיועד למדינה יהודית נמצאו כ-250,000 ערבים ואילו בשטח הערבי לעתיד היו רק 1,250 יהודים.

איך לדעתכם הציעה הוועדה לפתור את הבעיה הזו?

טרנספר – יש להעביר בכפייה או מרצון את מרבית הערבים היושבים בשטח המיועד למדינה יהודית אל השטח המיועד למדינה ערבית. באופן רשמי דובר על "חילופי אוכלוסין", אך במקרה היהודי דובר רק ב-1,250 אנשים בלבד ואילו במקרה היהודי דובר על העברת רבע מיליון פלסטינים מבתיהם. כלומר, גירוש המוני של ערבים. בנוסף, הערבים החזיקו ב-3 מיליון דונמים של אדמה חקלאית פרטית בשטחים שהוקצו למדינה היהודית, ועליהם היה לוותר על בעלות זו. היהודים, לעומת זאת, היו צריכים לוותר על 100,000 דונם בלבד של אדמות בבעלות יהודית בשטחים שהוקצו למדינה הערבית.

איך הגיבו היהודים למסקנות וועדת פיל?

ההנהגה הציונית קיבלה את עיקרון החלוקה בחירוק שיניים, אך התנגדה לגבולות הספציפיים שהוצעו בתכנית פיל והתכוונה לנהל משא ומתן עם משלת המנדט על גבולות המדינה היהודית העתידית. בן גוריון הסביר במכתב לבנו עמוס מדוע הוא תומך בתכנית החלוקה:

"ההנחה שלי היא, ומשום כך אני חסיד נלהב של המדינה, אף אם היא כרוכה בחלוקה עכשיו – כי מדינה יהודית חלקית אינה הסוף, אלא ההתחלה... נכניס למדינה כל היהודים שאפשר להכניס לתוכה... נקים משק יהודי רב-ענפים... נארגן כוח הגנה משוכלל, צבא מובחר... ואז אני בטוח שלא ייבצר מאתנו להתיישב בכל שאר חלקי הארץ, אם מתוך הסכמה והבנה הדדית עם שכנינו הערבים ואם בדרך אחרת."

(מתוך מכתבו של דוד בן-גוריון אל בנו עמוס, לונדון, 5.10.1937)

**למה התכוון בן גוריון בדבריו
אלה?**

החלק שקסם ביותר להנהגת היישוב בתכנית של וועדת פיל היה רעיון הטרנספר. בן גוריון התלהב מאד מרעיון זה ובאחד מהדיונים על הטרנספר בשנת 1938 הודה, שכבר מיום שהחלה התנועה הציונית לרכוש קרקעות ולפנות את יושביהן היא ערכה טרנספר.⁷ מנהיגים ציונים נוספים דיברו באופן חיובי על רעיון הטרנספר. בישיבת הנהלת הסוכנות ב-12 ביוני 1938 אמר ארתור רופין כי "אינני מאמין בהעברה של בודד. אני מאמין בהעברה של כפרים שלמים". מנחם אוסישקין הכריז באותה ישיבה: "אני מוכן לבוא ולהגן לפני הקדוש ברוך הוא ולפני חבר הלאומים על הצד המוסרי שבדבר", ובן גוריון חיזק את דבריו באומרו "אינני רואה בזה שום דבר לא מוסרי".

דיון

האם טרנספר, כלומר עקירת עשרות אלפי ואפילו מאות אלפי משפחות מבתיהם והעברתם אל מעבר לגבול, הוא מוסרי בעיניכם?

אגב, במחצית השנייה של 1938, כאשר ממשלת בריטניה ביטלה את הצעות ועדת פיל, כולל את הצעת הטרנספר, הבין בן גוריון כי דיבורים מיותרים בזכות הטרנספר יפגעו במטרות התנועה הציונית, וכי מוטב לא להתבטא בנושא זה בפומבי. הוא וחבריו להנהגה דאגו גם למחוק התייחסויות חיוביות לרעיון זה מפרוטוקולים של ישיבות סגורות ופומביות. כך למשל, צונזרו הפרוטוקולים הרשמיים של דיוני הקונגרס הציוני ה-20 (אוגוסט 1937) והושמטו מהם דיונים ברעיון הטרנספר, זאת על אף שהם תפסו מקום מרכזי בישיבות הקונגרס ובמיוחד בדברי חיים וייצמן ודוד בן גוריון. גם מאסופת המכתבים של דוד בן גוריון לפולה, אשתו, ולילדיו, הושמטו מכתבים רבים מהשנים 1937-1938 שבהם התעמק והרחיב בנושא.

**ואיך הגיבו הפלסטינים
לתוכנית ועדת פיל?**

הרוב הגדול של הפלסטינים זעם לנוכח ההצעה והוועד הערבי העליון דחה אותה מכל וכול. הם התקוממו נגד הכלת הגליל והערבים הערביות ההיסטוריות שבו, עכא (עכו), ס'פד (צפת) ואלנ'אס'ר'ה (נצרת), במדינה היהודית; נגד האיחוד שהוצע בין השטח הפלסטיני לעבר הירדן; ונגד רעיון הטרנספר ואובדן הקרקעות הפרטיות הפלסטיניות. מפלגת "ההגנה הלאומית", שפרשה מן הוועד הערבי העליון עוד לפני פרסום המסקנות, הביעה עמדה חיובית כלפי עקרון החלוקה אך דחתה, כמו היהודים, את הגבולות המוצעים. אולם, במהרה חברה לשאר המתנגדים.

⁷ ראו על רכישת הקרקעות ונישולם של הפלחים הפלסטינים מאדמותיהם בסדק מספר 3 - המרוץ להתיישבות ורעיון "גאולת הקרקעות".

השלב השני של המרד הערבי

ב – 26 בספטמבר 1937 נרצח מושל מחוז הגליל, לואיס אנדרוס, על ידי ערבים. הייתה זו יריית הפתיחה של השלב השני של המרד שנמשך שנתיים. השלטונות הגיבו בתקיפות והוציאו את הוועד הערבי העליון אל מחוץ לחוק. חמישה מנהיגים פלסטינים בכירים הוגלו הרחק לאיי סיישל ורבים אחרים נאסרו. המופתי, חאג' אמין אל-חסייני התחמק באישון לילה ונמלט מהארץ.

הפלסטינים ריכזו את מאמצייהם בפעולות גרילה, בעיקר פצצות ומיקוש והרג יהודים בערים הגדולות. שכונות יהודיות הותקפו בערים המעורבות וכך גם יישובים יהודיים קטנים ומבודדים. המורדים השתלטו על דרכים רבות ופגעו בתחנות רכבת ובמסילות ברזל. הם הצליחו להשתלט על אזורים שלמים, בעיקר בחלק ההררי של הארץ, לשבש את התחבורה ולחבל במתקנים צבאיים וממשלתיים.

ממשלת המנדט, בתגובה, פרסמה "תקנות הגנה" ולפיהן מי שנאשם בשימוש בנשק חם או בנשיאת נשק, פצצות וכיוצא בזה, יועמד לדין בבית משפט צבאי שבסמכותו להטיל עונש מוות בתליה. ואכן, בשנים 1937-1939 הוצאו להורג בתליה כ – 100 פלסטינים.

בסוף אוקטובר 1938 הוטל משטר צבאי על כל הארץ. הצבא השתלט על ערים שהיו בשליטת המורדים והפעיל יד קשה נגד תושבי הכפרים. מעשי הענישה כללו גם הריסת בתים, עקירת פרדסים וכרמים והטלת קנסות קיבוציים. הכפריים, מתוך פחד מהצבא ותגובתו, חדלו לספק למורדים מזון ולתת להם מחסה.

החברה הפלסטינית נותרה אחרי המרד מותשת, מרוסקת מבחינה כלכלית, ללא הנהגה פוליטית וללא כוח צבאי. בסוף המרד עמד מניין ההרוגים הפלסטינים על 5,000, בנוסף ל – 15,000 פצועים ו – 5,600 עצורים.

ובעוד התנועה הלאומית הפלסטינית נותרה במצב של תוהו ובוהו, התנועה הציונית והיישוב היהודי התחזקו והתחשלו, זאת על אף הנפגעים הרבים (כ – 400). במהלך המרד החלו הבריטים לטפח את שיתוף הפעולה עם היישוב העברי. הם גייסו עוד יהודים כנוטרים למשטרה המנדטורית והקימו את פלוגות הלילה המיוחדות, שבהן שירתו חיילים בריטים ושוטרים יהודים. שיתוף פעולה זה חיזק את היישוב מבחינה צבאית, הגדיל את כמות הנשק והתחמושת שהיו בידיו וסיפק לו מסגרות של אימונים וניסיון קרבי. הכלכלה היהודית נעשתה עצמאית ופחות תלויה במשק הפלסטיני, ולמעשה תהליך ההיבדלות של המשק היהודי מהמשק הפלסטיני, אליו חתרה התנועה הציונית מראשיתה, כמעט והושלם.

ביבליוגרפיה

ברוך קימרלינג ויואל שמואל מגדל, פלסטינים – עם בהיווצרותו, כתר, 1999.

בני מוריס, לידתה של בעיית הפליטים הפלסטינים 1947-1949, עם עובד, 1991.

בני מוריס, תיקון טעות – יהודים וערבים בארץ ישראל 1936-1956, עם עובד, 2000.

אביבה חלמיש, מבית לאומי למדינה בדרך – היישוב היהודי בארץ ישראל בין מלחמות עולם, כרך ב', האוניברסיטה הפתוחה, 2004.

תום שגב, ימי הכלניות – ארץ ישראל בתקופת המנדט, כתר, 1999.

מוסטפא כבהא, "הפלסטינים ותכנית החלוקה", מתוך: רות גביזון (עורכת), שישים שנה להחלטת כ"ט בנובמבר 1947 – החלטת החלוקה והמתחלקות מסביבה: מקורות ועיונים, עמ' 60-68.

טרור יהודי

מיקום הסדק בתכנית הלימודים

יחידה 4, בונים את מדינת ישראל במזרח התיכון: פרק המבוא, בנין הבית הלאומי בשנים 1920-1945: ד. התפתחות המתח בין היהודים לערבים והיערכות היישוב בתחום הביטחון – בחלק העוסק בעמדות היישוב היהודי.

הערה: ניתן להשתמש בסדק זה כמטלה הביתה, ראו הצעה בסוף הסדק.

פעולות הטרור היהודי נגד הבריטים מתוארות בזיכרון הקולקטיבי שלנו כחלק ממרי לאומי נגד כובש זר וכמאבק לשחרור ולעצמאות. פעולותיהם של הפלסטינים נגד הבריטים ונגד היהודים, לעומת זאת, נתפסות בנרטיב הציוני כפעולות טרור לכל דבר, חסרות לגיטימיות וחסרות הצדקה. זאת על אף, ששני העמים נאבקו על שחרור הארץ לשם הקמת מדינה עצמאית ריבונית. כך למשל כונה "המרד הערבי" של 1939-1936 כתקופת "מאורעות" ולא כתקופת מרד, שכן המונח "מרד ערבי" מכיר למעשה בקיומה של זהות לאומית פלסטינית היוצאת במאבק מאורגן כנגד הכובש הבריטי במטרה להשתחרר ולהשיג עצמאות, בדומה ל"תנועת המרי העברי" שפעלה בשנות ה-40 כנגד הבריטים. הבחירה, אם כן, במונח "מאורעות" היא חלק מהשיח השולל את הזהות הלאומית הפלסטינית בכלל ואת הלגיטימיות של המאבק הלאומי הפלסטיני בפרט.

למעשה, מ-1929 עד פרוץ מלחמת העולם השנייה ב-1939 (עשור אחד!) נרשמו יותר מ-10,000 תקריות בהן נהרגו לפחות 2,000 איש, יותר ממחציתם פלסטינים, למעלה מ-150 בריטים וקצת למעלה מ-400 יהודים. בתקופת המרד הערבי כווננו פעולות הטרור הערבי בתחילה כנגד הבריטים, אך בהדרגה הלכו ורבו הפגיעות ביהודים. בתקופה זו בוצעו רוב מעשי הטרור בעזרת מוקשים, פצצות ויריות ממארבים, שפגעו באנשים שנסעו בדרכים או ששהו ביישובים מבודדים. אך גם בערים הגדולות, כמו תל אביב, חששו אנשים מפני פצצות שהושלכו מבעד לחלון הרכבת ביפו או מפני פצצה שהונחה בבית קפה. העימות בין שני העמים הפך לאיום ביטחוני אישי של כל אדם, בכל יום ובכל שעה. תקופת המרד הערבי הייתה לשגרה של זוועה. ככל שגברו האירועים הללו, הלכה וגברה התביעה לפעולות תגמול ונקם.

**האם התביעה למעשי נקם
נענתה על ידי הנהגת היישוב?
האם היישוב היהודי אכן יזם
פעולות טרור נגדיות נגד
הערבים?**

היזמות הראשונות לפעולות נקם היו ספונטניות. כך למשל, עוברים ושבים בתל אביב התנפלו על שני ילדים ערבים, מצחצחי נעליים, והכו אותם. בן-גוריון הבין מיד את הסכנה בהתנהגות זו ודרש הבלגה. השאלה העיקרית שעמדה לנגד עיניו הייתה, האם הטרור הנגדי יועיל למטרות הציוניות או לא, והאם הוא מוסרי או פסול.

עבודה בקבוצות

חלוקה לקבוצות של ארבעה. חצי מהקבוצות צריכות לנסח טיעונים בעד טרור נגדי והחצי השני נגד טרור נגדי.
לקבוצות שאמורות לספק נימוקים בעד טרור נגדי אפשר לחלק את הטקסט הבא:

"יהודים!"

אנחנו הפקר בארץ הזאת! ההנהגה מרמה אתכם, כשהיא אומרת, שסידרה את הגנתכם, אנחנו הפקר במושבות, הפקר בערים, הפקר בתל אביב, אנחנו נשינו, ילדינו, אחינו, אחיותינו הפקר למרצח הערבי, - ונהיה הפקר כל זמן שתהיו נכנעים לשיטת הכזב הזאת, שיטת 'ההבלגה הפסיבית'.

יהודים!

[...]

ישנה רק דרך אחת להשלטת סדר ובטחון בארץ - והיא העברת המלחמה לשטחי הישוב הערבי והטלת פחד ואימה על המרצחים הערביים!

[...]

תהא סימנתנו 'כפל דם תחת דם!' - ודרך הגנתנו - הטלת חורבן ואימה על ישוב האויב הערבי וקטיעת יד המרצח הערבי בטרם ירימה לרצחנו!" (כרוז אצ"ל, 3 באוקטובר 1938)

לקבוצות שאמורות לספק נימוקים נגד טרור נגדי אפשר לחלק את הטקסט הבא:

לא תרצח!

אר הישוב! אר הנוער!

הודש וחצי עברו מפרסום "הספר הלבן", הגודל עלינו החנקת העלייה וההתיישבות בארצנו והכופה עלינו מעמד של מיעוט קבוע במולדתנו. הישוב התעורר לקראת מלחמה קשה ועקשנית בפסק הדין הקטלני של ממשלת אנגליה. אולם רצונו העז להמשיך בבנין הארץ על אף כל הנזירות הוכחה ע"י מעשי טרור. מעשי תועבה אלה כבר הפילו קרפנות. רצח ערבים הפים יגביר בקרב העם השכן את האיבה הפרועה ליהודים וילכד אותו מסביב לכת הפורויסטים.

רצח אנגלי חותר תחת מלחמתנו הפוליטית בקרב העם האנגלי. רצח יהודים ע"י יהודים נותן אות מלחמה מונית בין יהודים, העלולה להשמיד את הישוב ע"י מהרסו מבפנים. הטרור יסכן את האהדה, שרוחשים חוגים רחבים בעולם הדימו-קרטיה למפעלנו.

לא תרצח - זו זה משהר ילדותו של עם עתיק יומין כוחו יפה כאז כן היום. את עתידנו הלאומי לא נבנה אגב חיקוי דרכי המלחמה של המקולקלים שבגוויים. האמצעים הטמאים לא די שלא יקרבונו למטרתנו אלא גם ירחיקונו ממנה.

אנו החתומים מטה פונים בקריאת אזהרה לישוב:

יפסיק הישוב את הרע בתחילתו!

יפודד הישוב את המסיתים והמומרתים!

יתאחד הישוב בהגנה נמרצת על הכית הלאומי מפני הטרור שבפנים, כמו מפני אויביו שבחוץ!

הנריטה סאלד אברהם הלוי פרנקל ברל כצלסון ש. י. ענגון

אבי-שאו, מרדכי; אבן-זוהב, ארי; אבן-שמאל, ד"ר יהודה; אגרוסקי, גרשון; אדלר, אלכסנדר; אדלר, ישי; אדלר, פרופ' ש.; אוטנזוהר, קרל; אונג, ד"ר יצחק רב; אולנדורף, ד"ר פ.; אוסטרובסקי, ב. (רעננה); אורבך, ד"ר אליהו; אורי, יעקב (נהלל); אורן, מרדכי (מזרע); אטינגר, אליעזר; אטינגר, עקיבא; אידלסון, בפה; אינזשטדט, ד"ר ש.; איטינגון, ד"ר מ.; אליבין, א. (יבנאל); אלעזרי-וולקני, פרופ' י.; אמירה, ד"ר בנימין; אסף, מיכאל; ארטס, אברהם

אחרי כ - 10 דקות, נהלו דיבייט בכיתה בסוגיה זו. נציגי קבוצות בעד ונציגי קבוצות נגד יתווכחו האם היישוב היהודי היה צריך להגיב בטרור נגדי? האם פעולה אלימה נגד היישוב הפלסטיני הייתה מועילה?

טיעונים מרכזיים בעד הבלגה ונגד טרור נגדי: טרור נגדי עלול להוביל למעגלי נקמה ולשפיכות דמים שאין להם סוף. בנוסף, פעולות של טרור יהודי היו עלולות לפגוע בשיתוף הפעולה עם הבריטים. טיעונים מרכזיים בעד טרור נגדי ונגד הבלגה: אלו שדרשו לפעול טענו שהבלגה עלולה להתפרש על ידי הפלסטינים כחולשה, ופרשנות זו תוביל להתגברות מעשי הטרור כנגד היהודים. הכבוד הלאומי יהודי דורש פעולות טרור ובמצב המלחמה הקיים בין העמים אין ערבים חפים מפשע.

ניצחון התומכים בטרור יהודי

יצר הנקם והנימוקים לטרור נגדי גברו והפיחו רוח חיים באצ"ל. הארגון תקף ורצח ערבים באמצעות מארבים, השלכת פצצות לבתי קפה ערביים, הטמנת פצצות בשווקים ערביים. מסע הטרור היהודי נמשך עד לסוף "המרד הערבי" ב - 1939 וכלל יותר מ - 60 התקפות טרור.

מומלץ להראות לתלמידים רשימה חלקית של פיגועים שיזם אצ"ל במהלך שנות "המרד הערבי" - ראו טבלה בסוף סדק זה.

בשלבם הראשונים גינתה הנהגת היישוב שוב ושוב את הטרור היהודי. אך ככל שהגביר האצ"ל את פעולותיו כך דרשו צעירי תנועת העבודה וחברי "ההגנה" פעולה תקיפה יותר נגד הפלסטינים ולא אחת נגררו אף הם למעשי נקם המאבק בין המחנות השונות, "ההגנה" והאצ"ל, היה על השאלה מי הם הפטריוטים האמתיים, ובהדרגה הפך הפטריוטיזם למילה נרדפת לאלימות וכוח, מי שמפעיל יותר כוח ונוקט באמצעים אלימים יותר מבלי לעסוק במוסר ובחמלה הוא הפטריוט האמיתי. בקיץ 1939 הסכים בן גוריון, בעקבות הלחץ של צעירי "ההגנה", להקים ארגון נקם שיהיה כפוף לו. אלה היו היחידות לביצוע "פעולות מיוחדות" (פו"ם). הפו"ם הוקם כביכול על מנת לפגוע ב"ערבים עם דם על הידיים" ולפעול נגד הבריטים, אולם מדי פעם התרחבו פעולותיו של הפו"ם וידייו האלימות הגיעו גם לחפים מפשע. בפעולת נקם בכפר הערבי לוביה שבגליל התחתון, התגנבו אנשי הפו"ם אל הכפר בשעת לילה מאוחרת. הם בחרו בית אחד שבו דלקו האורות והציצו פנימה. בבית ישבו שלושה גברים ושתי נשים ולפניהם, על הרצפה, מונחת גופת מת. הם התקרבו לחלון וירו פנימה. שני גברים ואישה אחת נהרגו. בין שלושת הפצועים היה ילד בן שנתיים וילדה בת עשר.

דיון

- האם אתם חושבים שיש הבדל בין פעולת המחטרות היהודיות לבין פעולותיהם של הפלסטינים?
- למה לדעתכם החליט משרד החינוך הישראלי להשמיט את המידע הזה ולא לחשוף אתכם לפעולות הטרור היהודי? האם ההחלטה הזו נכונה לדעתכם?
- לאחר שלמדתם על פעולות הטרור היהודי בהיסטוריה, ויש עוד דוגמאות רבות של טרור יהודי מאז הקמת מדינת ישראל (רצח אמיל גרינצווייג, המחטרת היהודית, ברוך גולדשטיין, יגאל עמיר, תג מחיר ועוד), האם אפשר לקרוא לפעולות הטרור היהודי "עשבים שוטים", כפי שנוהגת הממשלה לטעון כיום או שמא מדובר בדפוס פעולה חוזר המאפיין את הציונות מראשיתה?

הצעה לשלב מטלה הביתה בסדק זה

לחלק את הכיתה לשתי קבוצות, לכל אחת מהקבוצות יש לחלק אחד מקטעי המקור העוסקים בוויכוח על יעילות ומוסריות השימוש בטרור בתקופת היישוב. כל אחד מהתלמידים צריך לחלץ בבית את הטענות התומכות/מתנגדות לשימוש בטרור, בתלוי בקטע המקור שקיבל. על כל תלמיד להוסיף טיעונים משלו התומכים או מתנגדים לשימוש בטרור. בשיעור הבא יש לפתוח בדיבייט על הנושא. תלמידים שקראו את הקטע התומך בטרור יציגו את הטיעונים המופיעים בקטע שלהם ואת אלו שהעלו באופן עצמאי ותלמידים שקראו את הקטע המתנגד לטרור יציגו את הטיעונים המופיעים בקטע שלהם ואת אלו שהעלו באופן עצמאי. בסוף הדיבייט ניתן ואף רצוי להציג בפני התלמידים את המידע הנמצא בסדק תחת תת-הכותרת "ניצחון הטרור היהודי".

ביבליוגרפיה

תום שגב, ימי הכלניות – ארץ ישראל בתקופת המנדט, כתר, 1999.
אייל כפכפי, "ממטעני החבלה של הטרוריסטים היהודים ועד ל'סזון'", עיונים בתקומת ישראל, 5, תשנ"ה, עמ' 557-573.

Arie Perliger and Leonard Weinberg, "Jewish Self-Defense and Terrorist Groups Prior to the Establishment of the State of Israel: Roots and Traditions", in: Leonard Weinberg and Ami Pedahzur (eds.), Religious Fundamentalism and Political Extremism, Frank Cass Publishers, London, 2005, pp. 94-121.

רשימה חלקית של פיגועים שיזם אצ"ל במהלך שנות "המרד הערבי"

תאריך	פיגוע טרור
מרץ 1937	רצח 2 פלסטינים בחוף בת-ים
14.11.37	10 פלסטינים הרוגים בהתקפה על יישובים ערבים בסביבות ירושלים
12.4.1938	2 פלסטינים 1 - 2 שוטרים בריטים הרוגים בעקבות הנחת פצצה ברכבת בחיפה
17.4.1938	הרוג פלסטיני אחד בעקבות הנחת פצצה בבית קפה בחיפה
17.5.1938	שוטר פלסטיני הרוג בהתקפה על אוטובוס בכביש ירושלים-חברון
24.5.1938	3 פלסטינים הרוגים בפיגוע ירי בחיפה
23.6.1938	2 פלסטינים הרוגים ליד תל אביב
26.6.1938	7 פלסטינים נהרגו בפיגוע ירי בחצר בית חולים בחיפה
סוף יוני 1938	מספר רב של הרוגים פלסטינים בעקבות זריקת פצצה לשוק ערבי הומה אדם בירושלים
5.7.1938	7 פלסטינים הרוגים במספר פיגועי ירי בתל אביב
5.7.1938	3 פלסטינים הרוגים בעקבות הנחת פצצה באוטובוס בירושלים
5.7.1938	פלסטיני הרוג בהתקפה נוספת בירושלים
6.7.1938	18 פלסטינים 1 - 5 יהודים הרוגים בעקבות הנחת שתי פצצות בשוק ערבי בחיפה. יותר מ - 60 פצועים.
8.7.1938	4 פלסטינים הרוגים בעקבות הנחת פצצה בירושלים
16.7.1938	10 פלסטינים הרוגים בעקבות הנחת פצצה בשוק בירושלים.
25.7.1938	43 פלסטינים הרוגים בעקבות הנחת פצצה בשוק בחיפה.
26.8.1938	24 פלסטינים הרוגים בעקבות הנחת פצצה בשוק ביפו.
27.2.1939	33 פלסטינים הרוגים במספר התקפות, ביניהן 24 פלסטינים הרוגים בעקבות הנחת פצצה בשוק ערבי בחיפה 1 - 4 הרוגים בעקבות הנחת פצצה בשוק ירקות ערבי בירושלים.
29.5.1939	5 פלסטינים הרוגים בעקבות הנחת מוקש בקולנוע בירושלים.
29.5.1939	5 פלסטינים הרוגים בעקבות פשיטה על כפר פלסטיני.
2.6.1939	5 פלסטינים הרוגים בעקבות הנחת פצצה בשער יפו בירושלים.
12.6.1939	חבלן בריטי נהרג בניסיון לנטרל פצצה שהונחה בסניף דואר בירושלים.
16.6.1939	6 פלסטינים הרוגים במספר התקפות בירושלים.
19.6.1939	20 פלסטינים הרוגים בעקבות התפוצצות חמור נפץ בשוק ערבי בחיפה.
29.6.1939	13 פלסטינים הרוגים במספר התקפות ירי באזור יפו
30.6.1939	הרוג פלסטיני בשוק בירושלים
30.6.1939	2 פלסטינים נורו ונהרגו בכפר ליפתא
3.7.1939	הרוג פלסטיני בעקבות הטמנת פצצה בשוק בחיפה
4.7.1939	2 פלסטינים הרוגים בשתי התקפות בירושלים
20.7.1939	הרוג פלסטיני בתחנת רכבת ביפו
20.7.1939	6 פלסטינים הרוגים במספר התקפות בתל אביב
20.7.1939	3 פלסטינים נרצחו ברחובות
27.8.1939	2 חיילים בריטים נהרגו ממוקש שהונח בירושלים

השבת השחורה

מיקום הסדק בתכנית הלימודים

יחידה 4, בונים את מדינת ישראל במזרח התיכון: פרק 1, המאבק להקמת המדינה ומלחמת העצמאות בשנים 1945-1949: ג. מאבק היישוב היהודי בשלטונות המנדט הבריטי בתחומים האלה: ההעפלה, התיישבות והמאבק הצבאי – בחלק העוסק בשבת השחורה.

ב – 29 ביוני 1946, יום שבת, יצא שלטון המנדט במבצע מעצרים של מאות פעילים ואישי ציבור יהודים ופשיטה על מאגרי תחמושת ונשק ("סליקים"), כחלק ממאבקו בפעולות הטרור של היישוב היהודי נגדו. "תנועת המרי העברי", שהייתה מפקדה משותפת של שלושת ארגוני ההתנגדות של היישוב היהודי (ההגנה, האצ"ל והלח"י) הייתה על הכוונת של השלטונות מזה זמן רב, ומטרתו של המבצע הייתה לנטרל אותה באופן סופי. שמו הרשמי של המבצע היה "מבצע אגתה", בזיכרון הקולקטיבי הציוני זכה המבצע לכינוי "השבת השחורה". בתוקף תקנות שעת החירום הבריטיות נעצרו פעילים ומנהיגים פוליטיים והושמו במעצר מנהלי.

מה הוא מעצר מנהלי?

מעצר מנהלי מאפשר מעצר של אדם והכנסתו לכלא בלא משפט, תחת הטענה שאותו אדם חשוד כמהווה סכנה ביטחונית, גם אם אין ראיות חותכות לכך. לא הוגש כתב אשמה נגד אף אחד מהעצורים המנהליים שנעצרו ב"שבת השחורה", שכן לא היה נגדם שום ראיות חותכות לפעילות המסכנת את שלום הציבור והשלטון.

דיון

מבחינת זכויות אדם, האם מעצר מנהלי הוא מוסרי לדעתכם?

אחד מאישי הציבור הבולטים שנעצרו במהלך "השבת השחורה" היה הרופא, העיתונאי והפוליטיקאי וולפגנג (זאב) פון וייזל, ממקימי התנועה הרוויזיוניסטית וממנהיגי המרכזיים. הבריטים ראו בו איום ממשי, שכן הוא היה דובר רהוט שהחזיק בדעות קיצוניות נגד השלטון הבריטי והיה בעל ניסיון ועבר צבאי עשיר. לאחר חודשיים בהם ישבו במחנה המעצר בלטרון החליט פון וייזל לנקוט בפעולת מחאה קיצונית כנגד מעצרו ומעצרו של שאר הפעילים והמנהיגים – הוא פתח בשביתת רעב. וכך כתב במכתב למזכיר הראשי של ממשלת המנדט, שהעתק ממנו הוברח לעיתונות העברית בארץ:

"יש לי הכבוד להודיעך כי אמנע מקבלת כל מזון במשך תקופה של

28 יום, החל משקיעת החמה במוצאי השבת, 31 באוגוסט."

ועוד הוסיף בהודעה בעל-פה למפקד הכלא כי יתנגד "בכל האמצעים שלרשותי לכל ניסיון להאכילני בעל כורחי".

ביום השישי למעצרו הועבר פון וייזל מלטרון לבית החולים של המשטרה הבריטית במגרש הרוסים בירושלים. אחרי 14 יום בא לבקרו הרופא הממשלתי הראשי וביקש ממנו להפסיק את הצום. פון וייזל סירב, זאת על אף שמצבו הבריאותי כבר החל להתערער.

באותו הזמן החלה התקשורת לדווח בהרחבה על שביתת הרעב שלו ופון וייזל הפך לגיבור.

האם לדעתכם פון וייזל הוא גיבור?

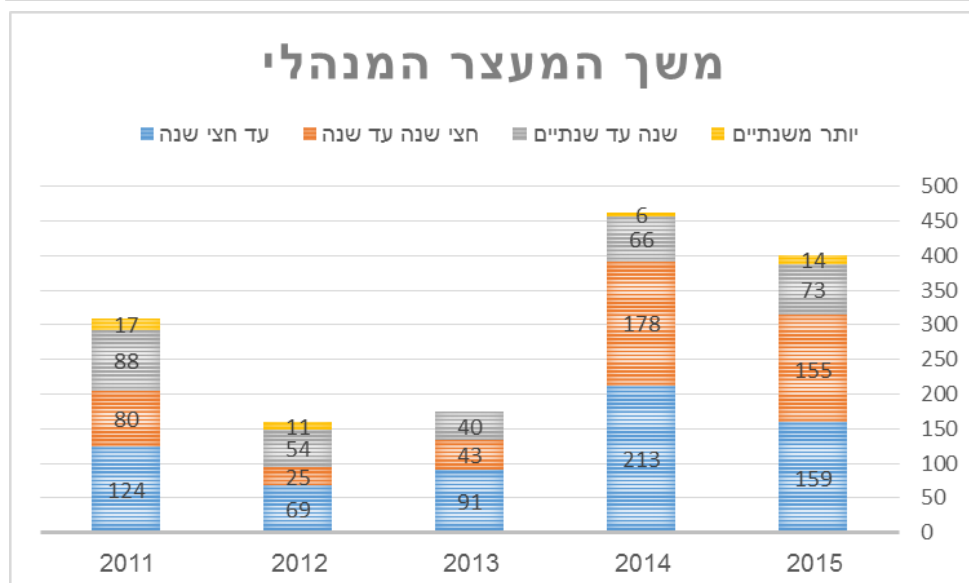
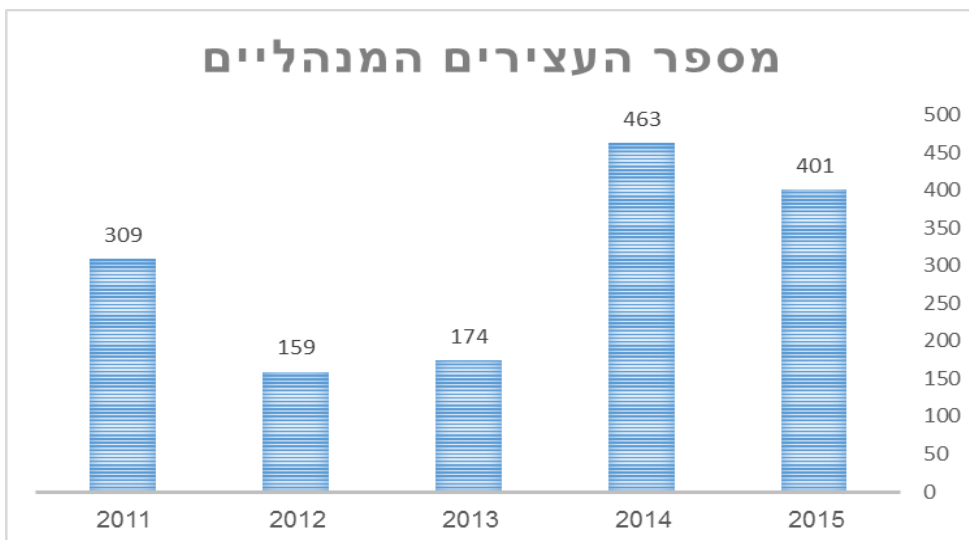
ביום ה - 18 לצום שלו, לאחר ששביתת הרעב פורסמה בעיתונים ברחבי העולם, החליטה הממשלה לשחררו וביקשה להעבירו לביתו שבגדרה. ההד התקשורת העולמי והלחץ הציבורי הבינלאומי הכריעו את שלטון המנדט. אך פון וייזל סירב וביקש שיעבירו אותו לבית החולים הדסה בירושלים, שכן בכוונתו להמשיך ולצום 28 יום כפי שהתחייב, זאת על אף שהחולשה הכללית ממנה סבל הקשתה עליו להתלבש ולנעול נעלים לבד. הוא ביקש להעביר מסר לציבור היהודי כולו: אל תפסיקו את המאבק! פון וייזל לא אכל ולא שתה כלום במשך 28 יום, זולת מים ותה ללא סוכר. כמה ימים לאחר שהחל לאכול ולשתות כרגיל שב לאיתנו, לביתו ולפעילותו הפוליטית. את זיכרונותיו מהמאסר ומשביתת הרעב פרסם בספר "תשעים ושניים ימי מאסר וצום: יומן אסיר ציון", שיצא לאור כמה חודשים לאחר מכן והיה לרב מכר.

דיון

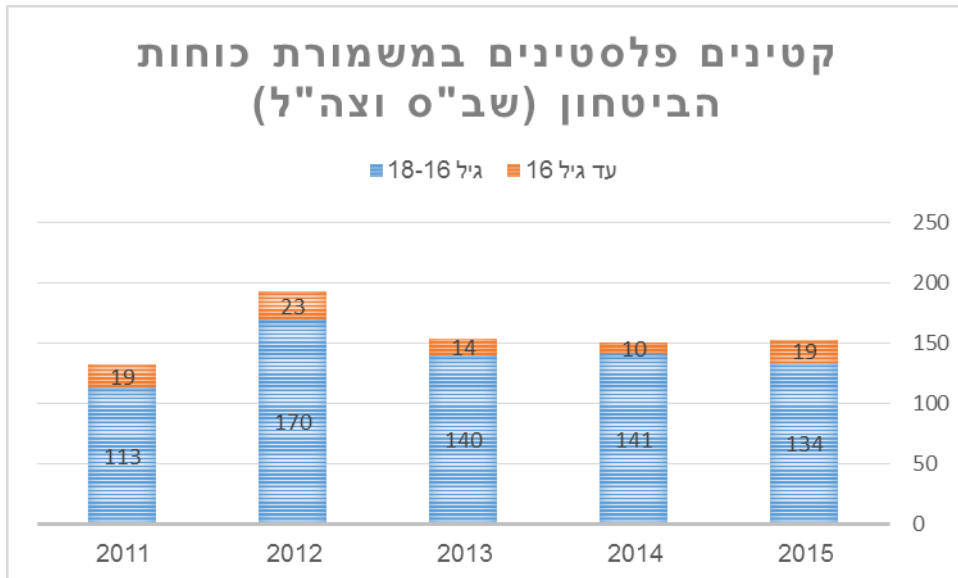
מה אתם חושבים על המאבק של פון וייזל, האם שביתת רעב היא נשק לגיטימי ואפקטיבי בידיו של אסיר שאין לו כל אמצעי מחאה אחר?

מהעבר להווה – חדר עדנאן מוסא

גם במדינת ישראל קיימת האפשרות לעצור אנשים במעצר מנהלי, מתוקף אותן תקנות לשעת חירום מתקופת הבריטים. הנתונים הבאים נמסרו לארגון "בצלם" על ידי שירות בתי הסוהר וצה"ל:

בסוף חודש יולי 2015 הוחזקו 153 קטינים פלסטינים כעצירים ואסירים ביטחוניים על ידי שירות בתי הסוהר הישראלי. כמו כן, הוחזקו בסוף חודש זה במתקני הכליאה של השב"ס 15 קטינים פלסטינים בגין שהייה בלתי חוקית בישראל. קטינים אלה מוגדרים על ידי השב"ס כעצירים ואסירים פליליים. בנוסף, מוחזקים קטינים בודדים במתקנים המנוהלים על ידי צה"ל לתקופות קצרות.

סיפורו של ח'דר עדנאן

ח'דר עדנאן מוסא נעצר תשע פעמים במעצר מנהלי, בפעם האחרונה נעצר ב – 8 ביולי 2014. בסך הכול הוחזק עדנאן במעצר מנהלי בישראל יותר מ – 6 שנים, ללא משפט או הרשעה. שוב ושוב עוצרים אותו השב"כ וצה"ל בשל החשד שהוא פעיל בארגון הג'יהאד האיסלאמי, אבל ראיות לבית משפט הם לא מספקים.

ב – 12 ליולי 2015 שוחרר עדנאן מהמעצר לאחר 55 ימים של שביתת רעב, בה פתח במחאה על מעצרו בלא משפט. גם לפני שלוש שנים, ב – 2012, כשהיה עצור במעצר מנהלי, כפה על הרשויות לשחררו לאחר ששבת רעב במשך 66 ימים. עדנאן, כמו פון וייזל, נחשב לגיבור של המאבק הפלסטיני נגד הכיבוש והפרת זכויות האדם המתבצעת על ידי מדינת ישראל.

דיון

- מה אתם חושבים על עדנאן, האם הוא אכן גיבור?
- האם הוא שונה בפעולותיו מפון וייזל, גיבורה של התנועה הרוויזיוניסטית במאבק נגד הבריטים?
- האם זוהי פעולת מחאה לגיטימית של עצירים מנהליים פלסטינים?

ממשלת ישראל אינה חושבת שעדנאן הוא גיבור. היא גם אינה חושבת ששביתת הרעב שלו לגיטימית ורואה בפעולת המחאה הזו מעין "טרור תזונתי". ולכן מקדמת כיום (2015) ממשלת ישראל חוק שיאפשר הזנה כפויה לאסירים השובתים רעב, הנקרא "חוק מניעת נזקי שביתת רעב". לפי חוק זה תוכל המדינה להזין אסירים שובתים רעב הנשקפת להם סכנת חיים, גם אם הם אינם מסכימים לכך. לטענת השר לביטחון פנים, גלעד ארדן, שיזם את קידום החוק:

"האסירים הביטחוניים מעוניינים להפוך את שביתת הרעב לפיגוע התאבדות מסוג חדש באמצעותו יאיימו על מדינת ישראל. לא ניתן לאיש לאיים עלינו ולא נאפשר לאסירים למות בבתי הכלא שלנו". (הארץ, 14/06/2015)

יו"ר ההסתדרות הרפואית, ד"ר ליאוניד אידלמן, הודיע כי אם החוק יעבור הוא ינחה את הרופאים שלא לציית לו.

**למה לדעתכם הכריז ד"ר
ליאוניד אידלמן שאין לציית
לחוק הזנה בכפייה של אסירים
שובתי רעב?**

ד"ר אידלמן מסביר כי "זה מקרה שבו האתיקה הרפואית גוברת על החוק באופן חד משמעי, והמסר שאנחנו מעבירים לרופאים הוא שהזנה בכפייה משמעותה היא עינויים ואסור לרופא לקחת בזה חלק".

עוד הוסיף ואמר: "כל רופא שניסה להחדיר פעם צינור לתוך קיבה, יודע שאם עושים את זה בניגוד לרצונו של האדם, זה עינוי וזה מסכן את חייו [...] המסר מבחינתנו הוא חד משמעי: מדובר בעינויים ולרופא אסור בתכלית האיסור להשתתף בעינויים". (הארץ, 14/06/2015)

ארגון רופאים לזכויות אדם מסר: "ממשלת ישראל שבה ומעלה הצעת חוק מבישה שזכתה לגינויים מהקהילה הרפואית בישראל ובעולם, אשר תכשיר בחוק עינויים והפרות חמורות של האתיקה הרפואית ואמנות בינלאומיות. במקום להאכילם בכפייה, תוך השפלתם וסיכון חייהם, על ישראל להתמודד עם דרישותיהם של שובתי הרעב – דרך הפסקת המעצר המנהלי השרירותי". (הארץ, 14/06/2015)

באגודה לזכויות האזרח אמרו כי "האכלה בכפייה היא אסורה, בשל פגיעתה בזכותו של אדם להתנגד לטיפול, בזכותו לאוטונומיה על גופו ובכבודו. כל החלטה על מתן טיפול רפואי, ובכלל זה האכלה או הזנה של אדם, צריכה להתקבל בידי צוות רפואי עצמאי ובהתאם לחוק זכויות החולה, אשר ככלל אוסר על מתן טיפול רפואי לאדם בהיעדר הסכמה מרצון ומדעת. במקרה של אסירים, שביתת רעב היא כלי מחאה לגיטימי, ולכן גובר הצורך באוטונומיה של האסירים ואי התערבות הממשלה". (הארץ, 14/06/2015)

דיון

- מה אתם חושבים על החוק?
- מה הייתם חושבים על החוק הזה אם ממשלת המנדט הייתה מחוקקת אותו בהקשר של עצירים מנהליים יהודיים בתקופת המאבק?

ביבליוגרפיה

דן תמיר, "מה נתניהו יכול ללמוד משביתת הרעב של וולפגנג פון וייזל", הארץ, 08.07.2015.

יהונתן ליס ועידו אפרתי, "הממשלה אישרה לקדם את חוק הזנת אסירים בכפייה; ההסתדרות הרפואית: ננחה רופאים להתעלם מהחוק", הארץ, 14.06.2015.

פתרון לשאלת פלסטין: דעת מיעוט

מיקום הסדק בתכנית הלימודים

יחידה 4, בונים את מדינת ישראל במזרח התיכון: פרק 1, המאבק להקמת המדינה ומלחמת העצמאות בשנים 1945-1949: ד. העברת שאלת א"י לאו"ם – בחלק העוסק בוועדת אונסקו"פ.

הערה: ניתן להשתמש בסדק זה כמטלה הביתה. ראו הצעה בסוף הסדק.

ד"ר יהודה לייב מאגנס רב הפורמי וממנהיגיה של יהדות ארה"ב, היגר לפלשתינה בשנת 1922 והתיישב בירושלים. הוא היה ממקימיה של האוניברסיטה העברית ב-1925 ושימש בתפקיד נשיא האוניברסיטה העברית במשך שנים רבות. מאגנס הגדיר את עצמו ציוני, אך תפיסתו הציונית סתמה מהזרם המרכזי של התנועה ועוררה לא פעם תרעומת וביקורת קשה בקרב הציבור. בתקופות מתוחות הגיעו הדברים גם לידי איומים של ממש על חייו.

מה לדעתכם הייתה תפיסתו הציונית שעוררה ביקורת כל כך קשה בקרב רוב הציבור היהודי ביישוב?

לחלק לכל תלמיד את הקטע הבא מתוך עדותו של יהודה לייב מאגנס בוועדת אונסקו"פ של האו"ם ב-1947 ולקרוא ביחד את הקטע בביתה

"[...] הנחתנו היא, ששיתוף פעולה יהודי-ערבי הוא לא רק נחוץ, לא רק הכרחי לקיום השלום בחלק זה של העולם, אלא שהוא גם אפשרי. ואנו מניחים, על יסוד ניסיונות 25 השנים שחלפו, שהעניין של שיתוף פעולה יהודי-ערבי לא היה מעולם ראש דאגותיה ועיקר מדיניותה - לא של הממשלה המנדטורית, ולא של הסוכנות היהודית או של אלה המתיימרים לייצג את הערבים. אנו רואים בכך חטא [...] חטא שחטאו במשך כל השנים הללו. [...]"

ארץ ישראל היא ארץ יחידה במינה, ואין איש יכול להשיג בה את הכול, כל מה שהוא שואף לו, ובכל ההיסטוריה של ארץ-ישראל לא השיג איש מעולם את כל מה שביקש להשיג. ארץ ישראל היא לא רק אדמה יהודית, ואף לא רק אדמה ערבית, בין השאר היא ארץ קדושה לבני 3 הדתות המונותאיסטיות בעולם.

לערבים זכויות טבעיות גדולות בארץ ישראל. הם יושבים כאן במשך דורות, קברות אבותיהם כאן, כאן תמצאו שרידים של תרבות ערבית לצורותיה השונות. [...] הם חרשו את אדמת הארץ בכל הדורות הללו, ולפי דעתנו להם זכויות טבעיות גדולות בארץ ישראל.

מאידך, יש ליהודים זכויות היסטוריות בארץ-ישראל. אנו מעולם לא שכחנו את ארץ-ישראל. [...] יתר על כן, מאז שיבת ציון,

בדור הקודם, הרי היהודים, בקרבנותיהם, בכישרונם המדעי, באהבתם לאדמה, בתקוותיהם לעתיד, בנו והקימו כאן בית לאומי, שמכמה בחינות זכאים הם להיות גאים עליו. מאמצים אלו נתנו ליהודים מין זכות, שאין להתעלם הימנה. לפיכך, יש לנגד עינינו זכויותיהם הטבעיות של הערבים, מצד אחד, ומצד אחר – הזכויות ההיסטוריות של היהודים. והשאלה היא – כיצד יימצא הפיתרון הצודק, המוצא של כבוד מסבך זה.

[...]

אנו מציעים, שארץ ישראל תהיה למדינה דו-לאומית, מורכבת משני לאומים, שני נתינויות – נתינות יהודית ונתינות ערבית. מדינה, שבה יהיו לכל נתיניה זכויות שוות גם מבחינה פוליטית, ובלי להתחשב למי הרוב ולמי המיעוט. אנו מכנים דבר זה בשם פאריטי פוליטי (political parity)."

(מתוך: עדותו של יהודה לייב מאגנס בפני ועדת אונסקו"פ, יולי 1947).

מה בעצם מציע מאגנס? מה הייתה תפיסת עולמו? האם אתם מתחברים למה שהוא אומר וטוען?

מאגנס סבר כי יש להקים בפלשתינה מדינה דו-לאומית, שתתבסס על שתי קהילות לאומיות שוות במעמדן. הוא ראה באומה היהודית אומה מוסרית ולכן טען שאל לה לפגוע בזכויותיה של האוכלוסייה הערבית. הוא לא היה בודד בתפיסתו זו. אגודת "ברית שלום" שהוקמה על ידי אנשי רוח יהודים בולטים וחשובים, שרבים מהם ממקימיה של האוניברסיטה העברית, חרטה על דגלה לקדם הבנה יהודית-ערבית ושיתוף בין העמים. מייסדי האגודה ביקשו להביא תיקון בעמדה הציונית כלפי יושבי הארץ הערבים וקראו:

"לסלול דרך הבנה בין עברים לערבים, לצורות חיים משותפות בארץ ישראל על יסוד שוויון שלם בזכויותיהם הפוליטיות של שני לאומים בעלי אוטונומיה רחבה".

(אגודת ברית שלום: תקנות האגודה, שאיפותינו, תרפ"ז / 1927)

חברי "ברית שלום" האמינו כי שליטתו של עם אחד באחר תביא לידי סכסוך חריף ולמלחמה, ולכן הפתרון היחיד הקיים הוא הקמת מדינה דו-לאומית. גם תנועת "השומר הצעיר" על קיבוציה תמכה ברעיון מדינה דו-לאומית והתנגדה לתוכניות החלוקה לאורך השנים. מנהיג התנועה, מאיר יערי, ראה בפלסטינים "שותפנו בארץ לנצח נצחים".

למה הכוונה במדינה דו-לאומית?

בבסיס הרעיון של מדינה דו-לאומית נמצאת ההכרה ההדדית בכך שלשני הקיבוצים הלאומיים, היהודים והפלסטינים, תביעות מוצדקות לשטח האדמה המדובר. ברמה הטכנית מדינה דו-לאומית מתייחסת לחבל ארץ שבו הזכויות המשפטיות לשליטה על משאבי המדינה, על עמדות הכוח, על הסמלים וכיוצא באלה מסורות בידיהן של שתי קהילות לאומיות, ובידי שתיהן בלבד.

**אבל איך עושים זאת? איך שני
עמים מנהלים במשותף את
אותה מדינה?**

קיימים מספר מודלים של מדינה דו-לאומית. אנשי "ברית שלום", השומר הצעיר ומאגנס תמכו בעקרון הפריטטי – הקמת מועצה מחוקקת שבה יהודים ופלסטינים יהיו מיוצגים באופן שווה מבחינה מספרית, ללא תלות בגודלם היחסי באוכלוסייה בכל רגע נתון. כלומר, אם בכנסת יש 120 חברי כנסת, אז בשיטה הפריטטית יהיו באופן קבוע 60 חברי כנסת יהודים ו- 60 חברי כנסת פלסטינים. תפקיד המועצה המחוקקת הזו יהיה לנהל את המדינה הדו-לאומית שבמסגרתה ייהנו בני שני העמים מזכויות שוות ומחלוקת משאבים זהה. בנוסף, לשני העמים תהיה אוטונומיה בכל הקשור לדת, לשפה, לחינוך ולתרבות, כך שכל קבוצה תוכל לבטא את ההגדרה העצמית הלאומית שלה במדינה המשותפת.

**למה לדעתכם הרוב הדומיננטי
הציוני לא הסכים לכך? למה
לדעתכם הרוב הדומיננטי
הפלסטיני לא הסכים לכך?**

בואו נראה איך מאגנס מבין את ההתנגדות לתכנית שלו:

חלוקת קטע נוסף מתוך עדותו של מאגנס בפני ועדת אונסקו"פ ביולי 1947:

"[...]"

לדעתנו, ריבוי הלאומיות היא רעיון נשגב. [...] לא יצליח הדבר לעולם, שיהיה עם שולט ועם מדוכא. דבר זה מביא למלחמות, לבלבולים תדירים, למרידות. פאריטי, לפי הנחתנו, הוא קיום יחסים צודקים והגונים בין לאומים שונים במדינה רבת לאומים. לא תמיד קל להשיג מדינה דו-לאומית או רבת-לאומים. בארץ ישראל יהיה צורך בוותורים גדולים מאת כל הצדדים הנוגעים בדבר.

מה הם הוותורים, שהערבים יצטרכו לוותר? – הם יצטרכו לוותר על שאיפתם להקים בארץ ישראל מדינה חד-לאומית עצמאית. [...] אולם על ידי ויתור על כמיהה אחת, שהיא טבעית במהותה, הם ייהנו ממקסימום של חירות לאומית בארץ ישראל דו-לאומית, עצמאות וחירות שווה עם היהודים, בארץ ישראל הדו-לאומית. ומה הם הוותורים שהיהודים יצטרכו לוותר? הם יצטרכו לוותר על חלומם למדינה חד-לאומית, יהודית, עצמאית. זהו ויתור גדול. כי ארץ ישראל היא הארץ היחידה בעולם, ששם אפשרית הגשמת חלומם זה. אולם ארץ ישראל דו-לאומית, מושתת על יסודות של שוויון (פאריטי) בין שני הלאומים, תתן ליהודים מה שאין להם בשום מדינה אחרת בעולם. זה ייתן להם זכויות שותפים לקונסטיטוציה [חוקה] בארץ. הם לא ייחשבו כמיעוט, מאחר שבמדינה דו-לאומית מבוססת על פאריטי, לא יהיה רוב או מיעוט במובן הפוליטי. [...] על ידי כך לא יהיה לא רוב ולא מיעוט בארץ ישראל. יהיו ליהודים זכויות מלאות שוות לאזרחים הערבים.

[..]

אנו חושבים כי ארץ ישראל דו-לאומית, מבוססת על פאריטי – יש לה תפקיד גדול לסייע לתחום העולם השמי, מבחינה גשמית ורוחנית כאחד. היהודים והערבים הם שני העמים היחידים השמיים שנותרו מן העולם השמי הקדמון. הם קרובים. חיינו ועבדנו יחדיו. יצרנו ערכים תרבותיים יחדיו. במשך כל ההיסטוריה שלנו. אנו חושבים זאת ליעודה של ארץ ישראל הדו-לאומית, להביא שוב לתחייה זו של הרוח האופיינית לעולם השמי ולהיסטוריה שלו.”

(מתוך: עדותו של יהודה לייב מאגנס בפני ועדת אונסקו"פ, יולי 1947).

מה לטענת מאגנס הוויתורים הגדולים של שני הצדדים? ומה לדעתו היתרונות בויתורים הללו?

דיון:

- מה אתם חושבים על הרעיון הזה?
- האם לדעתכם אימוץ הרעיון היה יכול למנוע שנים של שפיכות דמים?
- האם הייתם מוכנים שמדינת ישראל של היום תהפוך להיות מדינה דו-לאומית? (אם לא, במה אתם שונים מהרוב הפלסטיני שהתנגד לכך בעבר, שגם הוא לא רוצה לוותר על הכוח שיש לו מתוקף היותו רוב?)

הצעה להשתמש בסדק זה כמטלה הביתה

יש לחלק לכל אחד מהתלמידים את שני חלקי עדותו של יהודה לייב מאגנס בוועדת אונסקו"פ של האו"ם ב – 1947.

לאחר קריאת החלק הראשון על התלמידים לענות על השאלות הבאות:

1. מה מציע מאגנס?
2. מה הייתה תפיסת עולמו?
3. האם אתם מתחברים למה שהוא אומר וטוען?

לאחר קריאת החלק השני על התלמידים לענות על השאלות הבאות:

1. מה לטענת מאגנס הוויתורים הגדולים של שני הצדדים?
2. ומה לדעתו היתרונות בויתורים הללו?

ביבליוגרפיה

אריק אריאל ליבוביץ, קדושת הסטטוס קוו, רסלינג, 2015.
עדי גורדון, 'ברית שלום' והציונות הדו-לאומית: 'השאלה הערבית' כשאלה יהודית, ברמל, 2008
עדות ד"ר יהודה לייב מאגנס בפני אונסקו"פ, 14.7.1947, מתוך: רות גביזון (עורכת), שישים שנה להחלטת כ"ט בנובמבר 1947 – החלטת החלוקה והמחלוקת סביבה: מקורות ועיונים, מרכז מציל"ה, ירושלים, 2009.

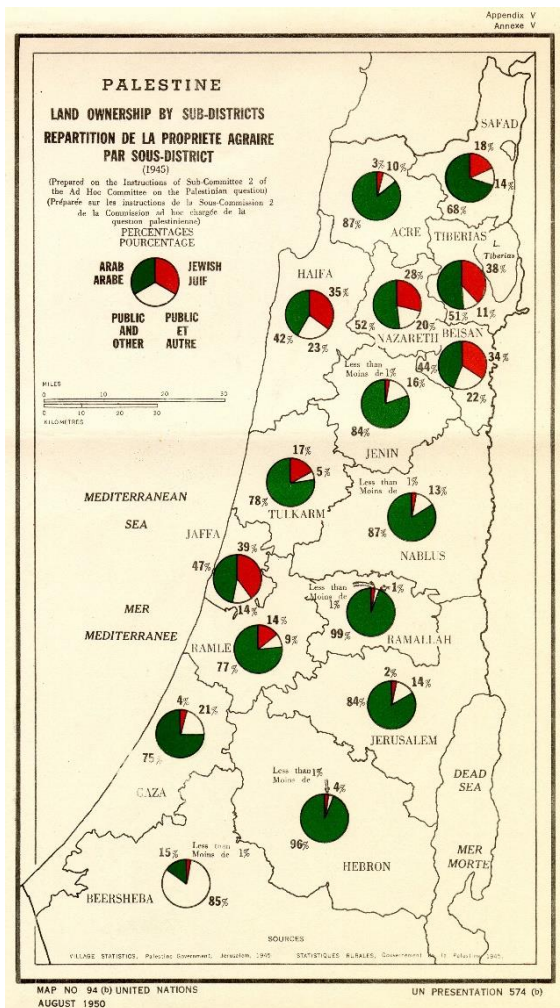
תכנית החלוקה

מיקום הסדק בתכנית הלימודים

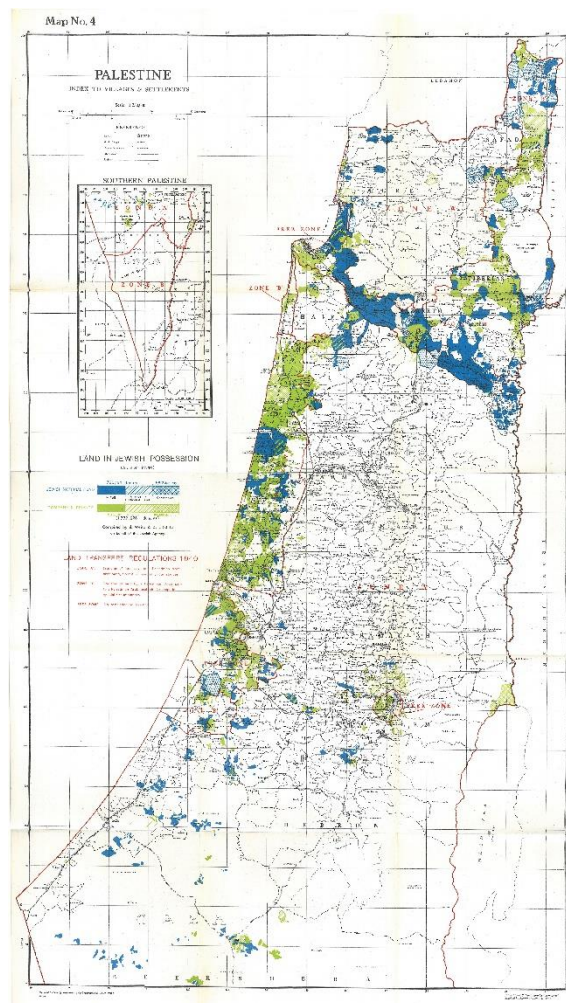
יחידה 4, בונים את מדינת ישראל במזרח התיכון: פרק 1, המאבק להקמת המדינה ומלחמת העצמאות בשנים 1945-1949: ד. העברת שאלת א"י לאו"ם – בחלק העוסק בתכנית החלוקה ובתגובות להחלטת האו"ם בקרב הישוב היהודי והפלסטיני.

כשפרצה מלחמת 1948 חיו בפלסטין/ ארץ ישראל כולה כ - 1,300,000 פלסטינים ולצדם כ - 600,000 יהודים.

מבחינת קרקעות, ערב מלחמת 1948 היו בבעלות יהודית (פרטית או לאומית) כ - 7% מקרקעות פלסטין/ארץ-ישראל בלבד. שאר הקרקע הייתה ברובה בבעלות פלסטינית וחלקה הייתה "אדמות מדינה". כפי שאנחנו יכולים לראות במפות הבאות:

מפת בעלות על הקרקע, האו"ם 1945

מפת בעלות יהודית על הקרקע, הסוכנות היהודית, דצמבר 1944

ולמרות הנתונים הללו, בתכנית החלוקה שהתקבלה באו"ם בכ"ט בנובמבר הייתה המדינה היהודית אמורה להתפרש על פני 56% משטח פלסטין/ארץ ישראל. במדינה היהודית העתידה לקום אמורים היו להישאר כ- 400,000 פלסטינים לצד כ- 500,000 יהודים. במדינה הפלסטינית העתידית היו אמורים לחיות כ- 725,000 פלסטינים לצד כ- 10,000 יהודים. ובירושלים, שאמורה הייתה להיות בינלאומית, אמורים היו לחיות זה לצד זה 100,000 יהודים ו- 100,000 פלסטינים.

האם כפלסטינים הייתם מקבלים את תכנית החלוקה הזו?

דיון

הטענה הישראלית הרווחת היא שישראל אינה אשמה בנכבה אלא הפלסטינים, שכן הם סירבו לקבל את תכנית החלוקה והם אלו שפתחו במלחמה.

- **האם אתם יכולים להבין מדוע סירבו הפלסטינים לקבל את תכנית החלוקה?**
- **האם אתם הייתם מקבלים אותה?**

יש הטוענים כי הנהגת היישוב הציוני קיבלה את תכנית החלוקה באופן רשמי, וכך זכתה בלגיטימציה בינלאומית להקים מדינה יהודית, אך מעולם לא הייתה בכוונת הציונים להשלים עם גבולות החלוקה או עם נוכחותם של כ- 400,000 פלסטינים בתוך המדינה היהודית. במילים אחרות, קבלת תכנית החלוקה של כ"ט בנובמבר הייתה החלטה דיפלומטית, תרגיל קוסמטי, שמטרתו להסתיר את הכוונות האמתיות. הנימוקים המרכזיים לטענה זו הינם:

1. תכניות לטרנספר של הפלסטינים אל מחוץ לפלשתינה (א"י) - רעיון הטרנספר נשתל כבר בשנות ה-20 וה-30 ובעיקר לאחר ועדת פיל, בקרב ההנהגה הציונית.⁸

האם רחשי הלב הללו נעלמו? או שמא המשיכה ההנהגה להסתיר את תכניותיה אלה על מנת שלא לעורר את דעת הקהל העולמית נגד הציונות? כך למשל כתב ביומנו יוסף ויץ, מנהל מחלקת הקרקעות של קק"ל ומראשי ההתיישבות בארץ, בדצמבר 1940:

"בינינו לבין עצמנו צריך להיות ברור שאין מקום בארץ לשני העמים גם יחד [...] אם הערבים יצאו, תהיה הארץ רחבה ומרווחת בשבילנו [...] הפתרון היחיד הוא ארץ ישראל, לפחות ארץ-ישראל המערבית, ובלי ערבים. אין כאן מקום לפשרות [...] ואין דרך אחרת אלא להעביר מכאן את הערבים לארצות השכנות, להעביר את כולם, מלבד אולי מביית לחם, מנצרת ומירושלים העתיקה. אין להשאיר אף כפר אחד, אף שבט אחד. ההעברה צריכה להתבונן לעיראק, לסוריה ואפילו לעבר הירדן. למטרה זו

⁸ ראו על כך בסדק 3 - המרוץ להתיישבות ורעיון "גאולת הקרקעות" ובדיון על ועדת פיל בסדק 6 - התעוררות פלסטינית: המרד הערבי.

*יימצאו כספים [...] ורק עם העברה זו תוכל הארץ
לקלוט מיליונים מאחינו ולשאלת היהודים יבוא קץ
ופתרון. מוצא אחר אין"
(יוסף ויץ, 20.12.1940, מתוך: יוסי כץ, "איתן בדעתו – יוסף ויץ ורעיון
הטרנספר", עמ' 348-349)*

2. לפי התכנית אמורות היו לקום שתי מדינות: יהודית ופלסטינית. אולם, התנועה הציונית, שלכאורה קיבלה את התכנית, פעלה בתמיכת הבריטים אל מול עבדאללה מלך ירדן, במטרה למנוע את הקמתה של המדינה הפלסטינית ולאפשר לירדן לספח את השטחים שהיו מיועדים למדינה זו. ואכן בנובמבר 1947, עשרה ימים לפני קבלת ההחלטה באו"ם, יצאה גולדה מאיר, ראש המחלקה המדינית של הסוכנות היהודית בירושלים, לפגישה עם המלך הירדני, אשר הניבה הסדר שבעל פה: המלך יספח לממלכתו את כל אזוריה של הארץ אותם עמד האו"ם להועיד למדינה הערבית, תוך התחייבות שלא לחרוג מהם ושלא להעז לפלוש או להציק למדינה היהודית בגבולות שייקבעו על ידי עצרת האו"ם.⁹

*"השיחה אז התנהלה על יסוד זה שיש בינינו סידור
והבנה לגבי זה מה שהוא רוצה ומה שאנחנו רוצים וכי
האינטרסים של שנינו אינם מתנגשים.
אנחנו מצידנו אמרנו לו אז, כי איננו יכולים להבטיח לו
שנעזור לו לכניסתו לארץ, היות ונהיה מחויבים לשמור
על החלטת האו"ם [...] אם הוא מוכן ורוצה להעמיד את
העולם ואותנו בפני עובדה – המסורת של ידידות
בינינו תימשך ואנחנו בוודאי נמצא שפה משותפת על
הסדר העניינים המעניינים את שני הצדדים."
(דיווח של גולדה מאירסון על שיחותיה עם עבדאללה מלך ירדן, 12.5.1948,
מתוך: רות גביזון (עורכת), שישים שנה להחלטת ב"ט בנובמבר 1947, עמ'
326)*

3. גם לאחר המלחמה ישראל סירבה להצעות להגיע להסכם שלום סופי עם מדינות ערב והעדיפה להסתפק בהסכמי שביתת נשק, על מנת שלא לקבוע את גבולות המדינה באופן סופי. כך למשל, הצעתו של נשיא סוריה דאז, קולונל חוסני זעים, לקביעת קו גבול שיחצה את הכנרת במשולב עם פתרון והסכם כולל בין ישראל וסוריה, שבמסגרתו תקלוט סוריה 300,000 פליטים פלסטינים, נדחה על הסף. בנוסף, בהכרזת העצמאות הוחלט שלא להזכיר את גבולות המדינה שזה אתה הוקמה, על מנת שלא להתחייב לגבולות אלו.

דיון

מה אתם חושבים – האם הנהגת היישוב הסתפקה באמת בגבולות החלוקה או שמא שאפה להרחיב את גבולות המדינה?

כשהסתיימה המלחמה גבולותיה של מדינת ישראל התפרשו הרבה מעבר לגבולות החלוקה, כפי שניתן לראות במפה הבאה:

⁹ ראו על כך בסדק העשירי, דיווחה של גולדה מאירסון על שיחותיה עם עבדאללה מלך ירדן.

United Nations Partition Plan
UN Resolution 181

Rhodes Armistice Line

Palestinian Academic Society for the Study of International Affairs (PASSIA)

בתום המלחמה כללו גבולות מדינת ישראל שטחים רבים שהיו אמורים להיות חלק מהמדינה הפלסטינית. שאר שטחי המדינה הפלסטינית נכבשו על ידי מדינות ערב השכנות: מצרים וירדן ונכון להיום עדיין לא הוקמה המדינה הפלסטינית.

ביבליוגרפיה

יוסי כץ, "איתן בדעתו – יוסף ויץ ורעיון הטרנספר", עיונים בתקומת ישראל: מאסף לבעיות הציונות, הישוב ומדינת ישראל, 8, 1998, עמ' 347-353.
 רות גביזון (עורכת), שישים שנה להחלטת ב"ט בנובמבר 1947 – החלטת החלוקה והמחלוקת סביבה: מקורות ועיונים, מרכז מציל"ה, ירושלים, תשס"ט.

מלחמת 1948

מיקום הסדק בתכנית הלימודים

יחידה 4, בונים את מדינת ישראל במזרח התיכון: פרק 1, המאבק להקמת המדינה ומלחמת העצמאות בשנים 1945-1949: ה. מלחמת העצמאות: חלק א' וחלק ב' – הסדק מתפרש על פני השלבים השונים של המלחמה. ראו הצעות בהמשך כיצד לשלב את הסדק בתוך לימוד שלבי המלחמה.

בסוף מלחמת 1948, בשטח מדינת ישראל שזה עתה נולדה, נותרו כ- 150,000 פלסטינים בלבד. כ- 750,000 פלסטינים נעקרו מבתיהם והיו לפליטים (לפי האומדן של האו"ם), כ- 420 כפרים ויישובים פלסטינים נחרבו.

נכבה – מילה בערבית שמשמעותה אסון, קטסטרופה.

איך הפלסטינים קוראים לחורבן החיים שלהם בפלסטין?

דיון

- איך זה קרה לדעתכם?
- כיצד התרוקנה מדינת ישראל ממרבית תושביה הפלסטינים?
- כיצד נעלמו הכפרים והיישובים הפלסטינים?

שלב ראשון

מיקום: בסוף החלק העוסק במלחמה הפנימית – השלב הראשון של המלחמה בחודשים הראשונים של המלחמה, מדצמבר 1947 עד מרץ 1948, **ברוח כ- 75,000 פלסטינים**, רובם בני מעמד הביניים והמעמד הגבוה. הם נטשו את בתיהם בעיקר בערים הגדולות – חיפה (חיפה), יאפא (יפא), ואלקֶדס (ירושלים). הם לא רצו להיקלע לאזור הקרבות ולכן החליטו לעזוב את בתיהם עד יעבור זעם, עד שהמלחמה וההרס שהיא מביאה עמה תסתיים. הפלסטינים הללו תיארו לעצמם שבסופה של המלחמה יוכלו לשוב לבתיהם, הם האמינו שזו עזיבה זמנית בלבד. בדיוק כפי שחלק מתושבי עוטף עזה עזבו את בתיהם במהלך מבצע "צוק איתן" (2014) או תושבי צפון הארץ במלחמת לבנון השנייה (2006), ועברו למקומות בטוחים יותר עד שתסתיים המלחמה.

שלב שני

מיקום: החלק העוסק במפנה במלחמה, מעבר מהגנה להתקפה ודן בתכנית ד'. בתחילת מרץ 1948 התוותה מפקדת ההגנה את "תכנית ד", שנועדה להגן על המדינה היהודית העתידית ועל גושי היישובים היהודים הנמצאים דווקא בתחומי המדינה הפלסטינית העתידית, מפני פלישת צבאות ערב. ראשי "ההגנה" טענו שעל מנת להבטיח ניצחון במערכה נגד צבאות ערב, צריך קודם לנצח את הכוחות הפלסטינים המקומיים. לכן יש צורך "להשקיט" את הכפרים והערים הפלסטינים שחלשו על הדרכים. או במילים אחרות, לסלק גורמים עוינים, או אפילו גורמים שיש להם פוטנציאל להיות עוינים גם אם אינם כאלה בפועל, מהשטח שיועד למדינה היהודית. מכיוון שהכוחות הפלסטינים המקומיים התרכזו בכפרים, גם אם בניגוד לרצון התושבים שלהם, רוב הכפרים הפלסטינים נחשבו בעיני ההגנה לעוינים.

תכנית ד' – פקודת אב – 10.3.1948

מטרת המבצע

”השתלטות על שטחה של המדינה העברית והגנה על גבולותיה, כן גם על גושי ההתיישבות והאוכלוסייה העברית שמחוץ לגבולות, נגד אויב סדיר, סדיר-למחצה וזעיר – הפועל מבסיסים אשר מחוץ לשטח המדינה או מבסיסים הנמצאים בתוכה.”

להלן שמונה מסלולים לפעולות המבצעיות:

- א. שיפור מערכת ההגנה הקבועה – ביצור יישובים, תפיסת משלטים, הגנה מרחבית.
- ב. חסימת דרכי הגישה של האויב – תפיסת משלטים על הדרכים, פיצוץ גשרים וחסומות הנדסיות במוקשים ובחומרי נפץ אחרים.
- ג. טיהור כפרים ערבים הנמצאים בקרבה יחסית ליישובים יהודיים –
  1. דרגה מתונה – טיהור משטרתי והכנסת חיל המצב.
  2. דרגה בינונית – פעולות ביעור והשתלטות.
  3. דרגה חריפה – השמדת כפרים לאחר פינוי התושבים.
- ד. התבססות בערים המעורבות – השתלטות על השירותים הממשלתיים, גירוש הערבים מהשטחים המעורבים, סגירת כל האוכלוסייה הערבית בחלק מסוים של העיר.
- ה. תפיסת תחנות משטרה ובסיסים בריטיים.
  - ו. תפיסת משלטים וכיבוש כפרים ערביים כדי להשתלט על עורקי התחבורה הראשיים בארץ.
  - ז. הטלת מצור על ערים ערביות.
  - ח. פעולות כיבוש בשטח האויב.

**האם אפשר לדעתכם לראות
ב”תכנית ד” מתווה של
טרנספר של הפלסטינים?**

השיקולים שהנחו את אדריכלי ”תכנית ד” במטה ההגנה היו צבאיים ולא פוליטיים. אולם, בשל אופי המלחמה והעובדה ששתי האוכלוסיות היו מעורבות זו בזו גיאוגרפית, ומכיוון שהתכנית נועדה להגן על האזורים הפנימיים של המדינה היהודית לקראת הקרב העתידי עם ארצות ערב לאורך הגבולות – המשמעות המעשית של תכנית זו הייתה ריקון הכפרים והריסתם. בפקודת המבצע של ”תכנית ד” בחלק מהחטיבות ניתנה הוראה למפקדים לגבי הכפרים ושטחיהם כי יש ”לתפוס, לבער או להשמיד, לפי שיקול דעתך”. בואו נראה מה היה שיקול דעתם של חלק מהמפקדים בשטח: כך מספר לנו חבר קיבוץ הזורע שבעמק יזרעאל, אליעזר באואר (בארי) על קרב משמר העמק שנערך בין ה- 4 לאפריל ל- 14 באפריל 1948: בשכונות לקיבוץ משמר העמק היו 8 כפרים פלסטינים: אבו שושה, אלע'ביה א-תחתא, אלע'ביה אלפוקא, אלנע'נע'יה, אבו זריק, אל-מנסי, אל-כפרין ועין אל-מנסי.

ברור שבמלחמה האכזרית שאנו עומדים בה, אין לנהוג בכסיות של משי. אך יש כללים גם להנהלת מלחמה שכל עם תרבותי משתדל לשמור עליהם...כאשר נכבש הכפר [אבו זוריק] נסו תושביו וביקשו למלט נפשם בברחם בשדות העמק. יצאו כוחות

מהישובים הסמוכים ועקפו אותם. היו חילופי יריות שבהם נהרגו אחדים מבין הערבים. אחרים הסגירו עצמם או נפלו לידי היהודים בלי נשק. רובם נהרגו. ואלה לא היו אנשי כנופיות כמו שנכתב אחרי-כן ב'על המשמר' אלא פלחים חסרי מגן, מנוצחים... גם בתוך הכפר, כאשר נתגלו כעבור שעות אחרי גמר הקרב כמה אנשים שהסתתרו - הרגו אותם... אומרים שהיה גם מקרה של אונס... אחר כך פוצצו כל בתי הכפר והבאר... מהרכוש בבתיים והבהמות שנשארו בלי רועים לקח כל אחד מה שידו השיגה; זה קומקום לבישול קפה, זה סוס, זה פרה.. (אליעזר באואר-בארי במכתב לבכירי מפלגת מפ"ם ומערכת הביטחון, 14/04/1948)

מה קרה לדעתכם עם שאר הכפרים בסביבה?

כל תושביהם גורשו. בחלק מהכפרים ערכו אנשי הפלמ"ח תרגילי לוחמה בשטח בנוי והם נהרסו תוך ימים אחדים. גם בדיר יאסין, ב - 9 באפריל 1948, הפעילו המפקדים שיקול דומה, הפעם היו אלה מפקדים של האצ"ל והלח"י. לאחר שהלוחמים הפלסטינים עזבו את כפר דיר יאסין, שישב במבואות ירושלים, נכנסו אנשי אצ"ל ולח"י למקום וטבחו בתושביו כנקמה. הם אנסו נשים, רצחו גברים, נשים וילדים שנותרו בכפר והתעללו בגופות. הערכות מדברות על בין 110 ל - 250 הרוגים. וכך מספר לנו יאיר צבן, לימים שר בממשלת ישראל, שהיה באותם ימים נער פעיל בגדנ"ע והשתתף בצוות הקבורה בדיר יאסין ב - 12 לאפריל:

"מה שראינו היה נשים [מתות], ילדים קטנים וגברים זקנים. מה שזעזע אותנו היה שלפחות בשניים או שלושה מקרים הגברים הזקנים היו לבושים בבגדי נשים. אני זוכר שנכנסו לסלון באחד הבתים. בפינה הרחוקה הייתה אישה קטנה בגבה אל הדלת, יושבת מתה. כשהגענו לגופה ראינו איש קשיש עם זקן. מסקנתי הייתה שמה שהתרחש בכפר כל כך הפחיד את הזקנים הללו, עד כדי כך שהם ידעו שלהיות אנשים קשישים לא יציל אותם. הם קיוו שאם הם ייראו כנשים זקנות זה יציל אותם." (מתוך עדותו של יאיר צבן).

אגב, עד היום מדינת ישראל מסרבת לחשוף בפני הציבור את המסמכים והצילומים של הטבח בדיר יאסין הנמצאים בארכיון, זאת על אף שעל פי חוק הארכיונים העיון בחומרים משנת 1948 מוגבל לתקופה של 50 שנה בלבד. לדעת המדינה, החשיפה של הצילומים המוחזקים בגנזך המדינה עלולה לפגוע ביחסי החוץ של מדינת ישראל. אך אלו לא היו מעשי הטבח היחידים. ההיסטוריון הציוני בני מוריס, שחקר את מלחמת 1948 ואת הנכבה מספר לנו בראיון שנערך עמו ב - 2004:

"עפ"י הממצאים שלך, כמה מעשי טבח ישראליים בוצעו? כ - 24 מעשי טבח. לפעמים זו הוצאה להורג של 4-5 אנשים לפעמים הרג של 70-80-100. יש הרבה הרג שרירותי. רואים 2 זקנים בשדה-יורים בהם. במבצע חירם היה ריכוז חריג של מקרי הוצאה להורג של אנשים כנגד קיר או ליד באר באופן מסודר. המקרים החמורים: סליחה (70-80); דיר יאסין (100-110), לוד (250), דווימה (מאות) ואולי אבו שושה (70)."

בחודשים אפריל-יוני 1948, אם כן, ברחו וגורשו בין 200 ל- 300 אלף פלסטינים בשל הקרבות ופעולות כוחות הביטחון היהודים. תרמו לכך האירועים המזוויעים שתוארו בקרב משמר העמק ובדיר יאסין, שעוררו בקרב האוכלוסייה הפלסטינית האזרחית פחד וחרדה מפני הבאות. הם לא רק ברחו, הכוחות היהודים דאגו "להאיץ" את עזיבתם. יגאל אלון, אחד המפקדים הבכירים בהגנה ולאחר מכן בצה"ל, חשב כי מוטב להקטין עד כמה שניתן את ריכוזי האוכלוסייה הפלסטינית בעורף הקווים הישראליים ובסמוך לגבול.

"חיפשנו [...] אמצעי שאינו מחייבנו להפעלת כוח, כדי להבריחם את עשרות אלפי הערבים העוינים שנותרו בגליל ואשר במקרה של פלישה עלולים היו להכותנו מהעורף. [...] אספתי את המוכתרים היהודיים, שקשרים להם עם ערבים בכפרים שונים, וביקשתים ללחוש באוזני כמה ערבים שתגבורת יהודית עצומה הגיעה לגליל והיא עומדת לבער את כל כפרי [עמק] החולה. לייעץ להם, כידידים, להימלט בעוד מועד. השמועה פשטה ברחבי עמק החולה כי עת לנוס. המנוסה הקיפה רבבות. התכסיס השיג את מטרתו במלואו [...] וניתן לנו לערוך עצמנו לקראת הפולשים לאורך הגבולות, מבלי לחשוש לעורפנו". (יגאל אלון, ספר הפלמ"ח ב', 1953, בתוך: בני מוריס, לידתה של בעיית הפליטים הפלסטינים, עמ' 171-170)

הצבא לא רק עודד את העזיבה אלא ביצע לעתים גירוש בכוח, כלומר העלה תושבים פלסטינים על משאיות וגירש אותם אל מעבר לגבול או שפשוט הורה לפלסטינים לצאת מבתיהם ומכפריהם ולעזוב אל מעבר לגבול. פעמים רבות הצבא הקיף את היישוב הפלסטיני משלושה כיוונים, כשהכיוון הרביעי הפתוח היה לכיוון המדינה השכנה. לאחר מכן, ריכז את כל תושבי הכפר, הפריד את הילדים, הנשים והזקנים מהגברים, ואת האחרונים גירש מחוץ לכפר. בכפרים רבים הרגו מספר גברים ורבים אחרים נלקחו למחנות שבויים.

ניתן להציג תמונות של הגירוש וחומרים ארכיוניים רלוונטים. ראו דוגמאות במצגת הנלוות לחוברת. בנוסף, מומלץ לעיין בספר "אלימות מכוננת - 1947-1950 של אריאלה אזולאי (הוצאת רסלינג, 209).

בסוף מאי 1948 הוקמה ועדה של שלושה אנשים שנקראה "ועדת העברה" שגיבשה את מסקנותיה וקבעה כי יש לראות בעזיבת הפלסטינים עובדה מוגמרת ואסור לאפשר את חזרתם לארץ. הוועדה הגישה את המלצותיה שכללו: עידוד הגירה של הפלסטינים שנותרו בגבולות המדינה היהודית, הריסתם של כפרים או יישובם בעולים יהודים ומניעת עיבוד הקרקעות על ידי פלסטינים.

ב - 15 ביוני 1948 כתב משה שרת, שר החוץ הראשון של מדינת ישראל, לנחום גולדמן, נשיא הקונגרס היהודי העולמי, מכתב בו התייחס לעזיבת הפלסטינים:

"מאורע נהדר בתולדות הארץ ובמובן מסוים נהדר יותר מהקמתה של מדינת ישראל [...] הפינוי פותח אפשרויות עוצרות נשימה להגיע לפתרון רדיקלי ובר קיימא של הבעיה המעיקה ביותר שעמדה בפני המדינה".

שלב שלישי

מיקום: החלק העוסק בקרבות "עשרת הימים" וההפוגה השנייה.

במהלך קרבות "עשרת הימים" (9-18 ביולי 1948) ובמהלך ההפוגה השנייה (18 ביולי-15 באוקטובר 1948), הפכו עוד 100 פלסטינים לפליטים, במסגרת המבצעים הצבאיים השונים. במבצע דני, מבצע לכיבוש הערים הפלסטיניות לוד ורמלה, לחץ יגאל אלון על הדרג המדיני בעניין גירוש 50,000 תושבי רמלה, לוד והסביבה. לטענתו, פינוי שטחים אלו מאוכלוסייה פלסטינית היה בגדר חוסר בררה שיש בו הצדקה. ב-11 ביולי פשט כוח בפיקודו של משה דיין על לוד ורמלה. הפושטים ירו בכל מי שנקרה על דרכם. אחד הלוחמים סיפר כך:

"הג'יפ עבר את הסיבוב והנה בפתח הפרוץ של הבית ממולי עומדת ילדה ערבייה, עומדת וצועקת בעיניים מלאות פחד ואימה. היא כולה קרועה ובלואה ונוטפת דם - ודאי נפצעה. סביבה על הקרקע מוטלות גוויותיהם של בני משפחתה. עדיין מרטטים, והמוות עוד לא גאלם מייסוריהם... כולם ירו בה. ואני, היריתי בה? ..אבל מה המחשבות, הרי תוך קרב אנו, תוך כדי כיבוש העיר. האויב בכל פינה. כל אדם אויב. הרוג! השמד! רצח! אחרת ירצחוך ולא תכבוש את העיר" (עדות חייל מתוך: בני מוריס, 1948 - תולדות המלחמה הערבית-ישראלית הראשונה, עמ' 315)

למחרת, ב-12 ביולי, בעקבות ניסיון התנגדות של הלגיון הירדני וכמה מתושבי העיר לוד, הגיבו הפלמ"חניקים בירי על כל דבר שזז, הטילו רימונים לתוך בתים וטבחו ב-250 עצורים שהיו במכלאות ליד המסגד והכנסייה שבמרכז העיר. באותו היום הוחלט במטה מבצע דני ובגיבוי בן-גוריון שיש לגרש את אוכלוסיית לוד ורמלה. יצחק רבין, קצין המבצעים של יגאל אלון, הוציא בצוהריים של אותו יום פקודה האומרת: "יש לסלק במהירות את התושבים מלוד בלי הקפדה על מיון הגילים."

הצעה להרחבה: צפייה או קריאה בעדויות של לוחמים יהודים ושל פליטים פלסטינים על כיבוש לוד וגירוש התושבים.

בעקבות הגירוש האלים של תושבי לוד ורמלה פרסם נתן אלתרמן את שירו "על זאת" ב-19/11/1948 בעיתון דבר:

נְצָה עָלַי ג'יפ אֶת הָעִיר הַכְּבוּשָׁה,
נָעַר עַד וְחָמוּשׁ... נָעַר-כְּפִיר.
וּבְרָחוּב הַמְדָבָר
אִישׁ זָקֵן וְאִשָּׁה
נִלְחָצוּ מִפְּנֵי אֶל הַקִּיר.

וְהַנָּעַר חִיךְ בְּשָׁנִים-חֶלֶב:
"אֲנִסָּה הַמְקַלֵּעַ"... וְנָסָה.
רַק הַלֵּיט הַזָּקֵן אֶת פְּנֵיו בְּיָדָיו...
וְדָמוֹ אֶת הַכֶּתֶל כָּסָה.

זֶה צְלוּם מְקַרְבוֹת-הַחֲרוּת, יְקִירִים.
יֵשׁ עֲדָיִם עוֹד יוֹתֵר. אֵין זֶה סוּד.
מִלְחָמָתָנוּ תוֹבַעַת בְּטוֹי וְשִׁירִים...
טוֹב! יוֹשֵׁר לָהּ, אִם-כֵּן, גַּם עַל זֹאת!

ויושר לה אִם-כֵּן על "מקרים עדינים"

אָשֶׁר שָׁמַם, בְּמִקְרָה, רְצִיחָה.
וַיֹּשֶׁר עַל שִׁיחֹת שֶׁל שׁוֹמְעִים-מְבִינִים,
עַל בְּנוֹת-צָחוּק שֶׁל וְתוֹר וְסִלְיָחָה.

אַל יִגְד "רֵק פְּרָטִים הֵם בְּפֶרֶק הַפְּאָר".
פְּרָט וּבְלָל
הִמָּה צָמֵד-בְּחֵק,
אִם הַבְּלָל כֶּךָ מְקַשֵּׁב לוֹ לַפְּרָט הַמְּסַפֵּר
וְאַיִנָּנוּ חוֹבְשׁוֹ בְּצִינּוֹק!

כִּי חוֹגְרֵי כְּלֵי לֹחֶם, וְאַנְחָנוּ אֶתָּם,
מִי בְּפֶעַל
וּמִי בְּטַפִּיחַת הַסְּבָמָה,
נְדָחִיקִים, בְּמִלְמוֹל שֶׁל "הַכֶּרֶח" וְ"נֶקֶם",
לְתַחוּמָם שֶׁל פּוֹשְׁעֵי מִלְחָמָה.

דיון

- מה אומר לנו נתן אלתרמן?
- מה אתם חושבים על כך שהוא פרסם את השיר הזה בעיצומה של המלחמה? (ניתן לקשר לתגובות האלימות של הימין הקיצוני בישראל למחאה נגד מבצע "צוק איתן" או לכל ביטוי של ביקורת כלפי התנהלותה של מדינת ישראל).

שלב רביעי

מיקום: בדיון בסוף המלחמה.

בשלהי 1948 נוספו למצבת הפליטים הפלסטינים כ-150 אלף פליטים, כאשר התקבלה החלטה בדרג הצבאי לפנות ולהרוס כפרים ותושבים ערבים מרצועה ברוחב 5 ק"מ מדרום לקו הגבול עם לבנון, וזאת משיקולי ביטחון. בדרום הושארה ההכרעה בנוגע לעתיד הבדואים בידי יגאל אלון והוא דאג לסלק כ-95 אלף מהם גם לאחר סיום המלחמה, בשנים 1949-1952.

בינואר 1949 הגיע גרעין של "השומר הצעיר" בשביל להתיישב על אדמת הכפר הפלסטיני לשעבר סעסע. ביום העלייה של הגרעין כתב אחד מאנשי הגרעין ביומן הקיבוץ את תחושותיו למראה הכפר:

אני חושב על הכפר הנטוש של סעסע, אליו נכנסנו בגאווה ובמרץ רב הבוקר, ועל חייהם של הערבים שגרו כאן. שוטטתי בין הבקתות, התבוננתי בכדים הפוכים, בגרגרי התבואה, בספרים, בנעלי התינוקות, והרחתי את ריחו של ההרס, מעופש ורקוב, שרבים מאתנו למדו להכיר בצרפת ובגרמניה. האם גם אנו הורסים, בוזזים, אכזריים בארץ עתיקה זו, אנחנו, קיבוץ ה', שהגענו ממרחק של אלפי קילומטרים, עם האידיאליים שלנו והסירוב שלנו להיכנע בפני הריקבון של העולם? (מתוך יומן קיבוץ סאסא, 13.1.1949).

מחשבות לא פשוטות, האם אתם חושבים שזה מנע מאנשי הגרעין להישאר שם?

על אדמות הכפר סעסע הוקם על ידי גרעין זה קיבוץ סאסא של תנועת "השומר הצעיר", אותה תנועה שדגלה במדינה דו-לאומית עד לכ"ט בנובמבר.

מהעבר להווה

דיון

ב – 14 במרץ 2011 נחקק תיקון לחוק יום העצמאות האוסר ציון יום העצמאות או הקמת מדינת ישראל כיום אבל. כלומר, כל גוף שיציין את יום העצמאות של מדינת ישראל כיום הנכבה, יום אבל, יישלל ממנו מימון ציבורי.

- מה אתם חושבים על החוק הזה?
- האם ראוי לשלול מעם את הזכות להתאבל על אסוננו?
- למה לדעתכם חוקקו את החוק הזה וממה ממשלת ישראל חוששת?

ביבליוגרפיה

בני מוריס, לידתה של בעיית הפליטים הפלסטיניים 1947-1949, עם עובד, 1991.
בני מוריס, 1948 – תולדות המלחמה הערבית-הישראלית הראשונה, עם עובד, 2010.
אריק אריאל ליבוביץ, קדושת הסטטוס קוו, רסלינג, 2015.
אתר זוכרות: www.zochrot.org

בגידת מדינות ערב בפלסטינים: אין להם ארץ אחרת

מיקום הסדק בתכנית הלימודים

יחידה 4, בונים את מדינת ישראל במזרח התיכון: פרק 1, המאבק להקמת המדינה ומלחמת העצמאות בשנים 1945-1949: ה. מלחמת העצמאות: חלק א' וחלק ב' – בתחילת החלק העוסק בפלישת מדינות ערב.

"ייתכן שייגרם אי צדק פוליטי קל אם תהיה פלשתינה למדינה יהודית, אבל הערבים לא יסבלו מזה סבל אישי...מן הבחינה הכלכלית, התרבותית והדתית לא תהיה לכך השפעה עליהם... אנו יודעים מה היא ההרגשה להיות מיעוט...לערבים יש ערובה מושלמת; פלשתינה תהיה תמיד רק אי בתוך ים ערבי... מעמדם של הערבים בתור עם מובטח להם. רגשותיהם הלאומיים יכולים לבוא לידי ביטוי מלא בדמשק ובקהיר ובבגדד...פלשתינה בשביל היהודים היא מה שבגדד וקהיר ודמשק הכרוכות יחדיו הן בשביל הערבים..." (חיים ויצמן בעדותו לפני ועדת החקירה האנגלו-אמריקנית, 1946, בתוך: גדעון שמעוני, האידיאולוגיה הציונית, עמ' 359-360)

מהי טענתו של ויצמן בפני ועדת החקירה האנגלו-אמריקנית?

הוא אינו מכיר בקיומו של עם פלסטיני אלא אך ורק בקיומו של עם ערבי. ולכן לדבריו, לתושביה ה"ערבים" (להבדיל מ"פלסטינים") של ארץ-ישראל יש בית אחר, במדינות ערב השכנות. זכות ההגדרה העצמית שלהם לא תיפגע אם תוקם בפלשתינה מדינה יהודית, שכן זכות ההגדרה העצמית שלהם תמומש ממילא בעיראק, מצרים, סוריה וכו'.

זו טענה שנשמעת גם כיום – לערבים (הפלסטינים) יש 22 מדינות ערביות, שילכו אליהם.

האמנם לפלסטינים יש בית אחר?

מיד עם יציאת הבריטים מהארץ והכרזת מנהיגי היישוב על הקמת מדינת ישראל ב-15 במאי 1948 פלשו הצבאות הסדירים של מדינות ערב לארץ.

למה לדעתכם פלשו צבאות ערב לארץ ופתחו במלחמה נגד מדינת ישראל שזה עתה נולדה?

בנובמבר 1947, עשרה ימים לפני קבלת ההחלטה על חלוקת הארץ באו"ם, יצאה גולדה מאיר, ראש המחלקה המדינית של הסוכנות היהודית בירושלים, לפגישה עם המלך הירדני. פגישה זו הניבה הסדר שבעל פה: המלך יספח לממלכתו את כל אזוריה של הארץ אותם עמד האו"ם להועיד למדינה הערבית, תוך התחייבות שלא לחרוג מהם ושלא להעז לפלוש או להציק למדינה היהודית בגבולות שייקבעו על ידי עצרת האו"ם.

העובדה שצבאות ערב פלשו בו-זמנית לארץ יצרה אמנם את הרושם של תיאום בין הצבאות, כאילו פעלו בהתאם לתכנית סדורה ותחת פיקוד עליון אחד, אולם הפיקוד העליון בראשותו של עבדאללה מלך ירדן היה להלכה בלבד. בעוד צבא ירדן ובמידה מסוימת צבא עיראק קיבלו את סמכותו של עבדאללה, צבאות מצרים, סוריה, לבנון וכוחות המתנדבים השונים פעלו בנפרד ומתוך שיקולים משלהם. מטרת הצבאות הערביים, אם כן, לא הייתה להקים מדינה פלסטינית, כפי שהוחלט בכ"ט בנובמבר על ידי האו"ם. הם פלשו לארץ בכדי לשרת את האינטרסים של מדינותיהם ולכל מדינה היו אינטרסים משלה.

למעשה, הסיבה שצבאות מצרים, סוריה ולבנון הכניסו את כוחותיהם למלחמה הייתה יריבותם עם הממלכה האשמית, ממלכת ירדן, ובייחוד עם עבדאללה. הם לא יכלו להרשות לעצמם שעבדאללה יהיה היחיד שייכנס לארץ וירחיב את שטחי ממלכתו. הם ידעו שהדבר היחיד שבאמת עניין את המלך עבדאללה היה השתלטות על הטריטוריה שממערב לירדן, טריטוריה שיועדה למדינה הפלסטינית, ובעיקר השתוקק עבדאללה לספח את ירושלים לממלכתו.

אפשר לטעון כי התכנית של צבאות ערב, לא הייתה לחסל את המדינה היהודית, אלא במידה רבה דווקא לחסל את המדינה הפלסטינית שאמורה הייתה לקום ולהשתלט על השטחים שהוקצו למדינה זו בהתאם לתכנית החלוקה. ובעיקר למנוע את השתלטותה של מדינה ערבית אחת, ירדן, על השטחים הללו.

בסוף המלחמה אכן חולקו השטחים שהיו מיועדים למדינה הפלסטינית על פי תכנית החלוקה בין ישראל, ירדן ומצרים. מכאן ואילך מתנהל מאבקם של הפלסטינים לא רק עם ישראל והציונות, אלא גם עם עמים ערביים אחרים ששלטו בחלקיה של פלסטין וסירבו בתוקף להעניק להם עצמאות.

ביבליוגרפיה

גדעון שמעוני, [האידיאולוגיה הציונית](#), מאגנס, תשס"א.
רות גביזון (עורכת), [שישים שנה להחלטת כ"ט בנובמבר 1947. החלטת החלוקה](#)
[והמחלוקת סביבה: מקורות ועיונים](#), מרכז מציל"ה, ירושלים, 2009.

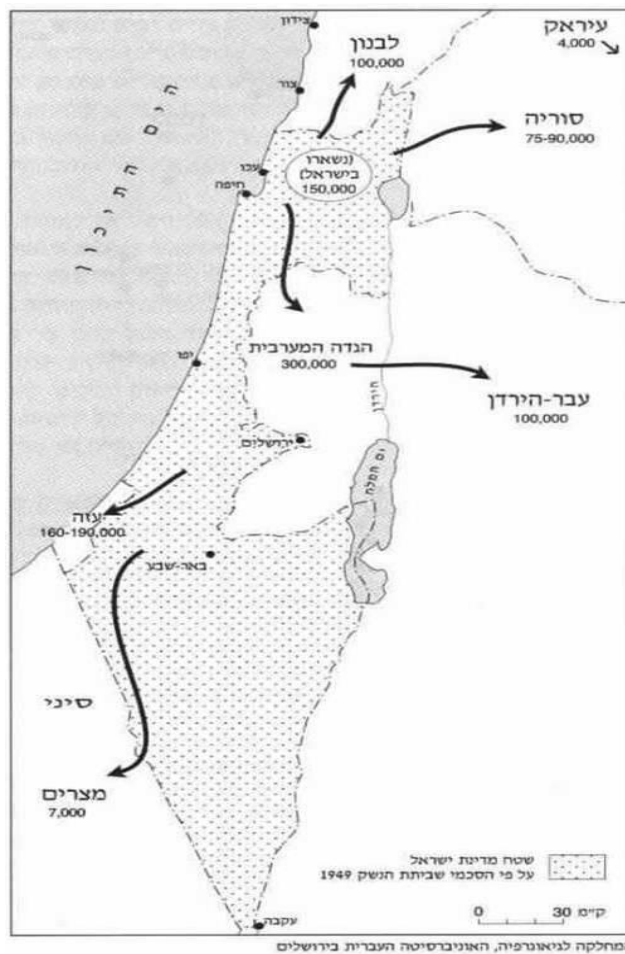
הכנסת האורחים של מדינות ערב

מיקום הסדק בתכנית הלימודים

יחידה 4, בונים את מדינת ישראל במזרח התיכון: פרק 1, המאבק להקמת המדינה ומלחמת העצמאות בשנים 1945-1949: ז. הסכמי שביתת הנשק והיווצרות בעיית הפליטים הפלסטינים – בחלק העוסק בהיווצרות בעיית הפליטים הפלסטינים.

בקיץ 1949 מינה מזכ"ל האו"ם ועדה שתסקור את מצבם הכלכלי של הפליטים הפלסטינים ואורח חייהם במדינות שאליהם הגיעו. הוועדה העריכה כי מספר הפליטים הפלסטינים עומד על כ- 750,000 איש. הארצות העיקריות שאליהן הגיעו היו:

תחת השלטון הירדני: 70,000 בעבר הירדן + 280,000 בגדה המערבית
 = 350,000 איש
 תחת השלטון המצרי: 200,000 שהתרכזו בעיקר ברצועת עזה.
 לבנון – 120,000
 סוריה – 75,000
 עיראק – 4,000
 עקורים פנימיים בישראל – 25,000

איך לדעתכם הם התקבלו במדינות שאליהן הגיעו?

מצב הפליטים הפלסטינים במדינות הערביות המארחות ומעמדם היו שונים ממדינה למדינה.

ירדן

עבדאללה, מלך ירדן, טען שיש ליישב את הפליטים הפלסטינים מחדש במדינות ערב. לדבריו, אם יחזרו לישראל הם יהיו מקור לחינוך מתמיד בין ישראל למדינות ערב ועלולים לערער בכך את יציבות האזור. עם זאת, טען, יש לאפשר את חזרתם לישראל של אותם פליטים המתעקשים לשוב ונכונים להיות אזרחי ישראל, אך אלו היו מעטים לדבריו.

ואכן, ב – 1948 הוקמו בירדן 30 מחנות פליטים (20 בגדה המערבית ו – 10 בגדה המזרחית), ולכל הפלסטינים שחפצו בכך הוענקה אזרחות ירדנית עם זכויות פוליטיות מלאות והזכות לקבל שירותים ממשלתיים. בשני שלישים מכלל הפלסטינים שישבו בירדן הפכו בסופו של דבר לאזרחי ירדן.

**האם לדעתכם הדאגה
ליציבות האזור הייתה
האינטרס היחיד שהניע את
עבדאללה מלך ירדן לקלוט
ולאזרח את הפליטים
הפלסטינים בארצו?**

לעבדאללה היה אינטרס לקלוט את הפליטים הפלסטינים ולספק להם אזרחות ירדנית, שכן השתלבותם של הפליטים הפלסטינים בירדן נועדה להצדיק את סיפוח השטחים שכבשה במהלך מלחמת 1948, כולל מזרח ירושלים. בימיו של עבדאללה נאסר השימוש במושג "פלסטיין" ובמקומו הוגדר האזור כ"גדה המערבית" של נהר הירדן וממלכת ירדן. כבר במהלך המלחמה דאג עבדאללה לפזר את כל הארגונים הפוליטיים וקבוצות של לוחמים פלסטיניים באזורים שכבש. לאחר המלחמה דאג לקלוט את האליטה הפלסטינית במוסדות הפוליטיים של ירדן. ירדן נקטה פעולות של דיכוי ורדיפה במטרה למנוע כל ביטוי פומבי של זהות פלסטינית לאומית. כלומר, עבדאללה ניסה למחוק את הזהות הפלסטינית ואת זכות ההגדרה העצמית שלהם.

ב – 1951 נרצח עבדאללה על ידי מתנקש פלסטיני ובמקומו עלה על כס המלוכה נכדו הצעיר חוסיין. מדיניותו של חוסיין כלפי הפלסטינים לא הייתה שונה במהותה ממדיניות קודמו.

בסוף 2011 היו רשומים בירדן 1,979,580 ובגדה המערבית 727,471 פליטים

פלסטינים. מתוכם חיים 385,502 במחנות פליטים בירדן ו – 740,348 במחנות פליטים בגדה המערבית.¹⁰

¹⁰ הנתונים העכשוויים בנוגע לפליטים פלסטינים לקוחים מתוך: [Survey of Palestinian Refugees and Internally Displaced Persons, 2010-2012, Vol. VII, Badil Resource Center](#)

מצרים

בשום מקום לא נתקלו הפלסטינים בתנאי חיים קשים יותר מאשר ברצועת עזה, שהייתה לאחד האזורים צפופי האוכלוסין ביותר בעולם. ברצועה הוקמו 8 מחנות פליטים שבהם חיו 200,000 פליטים פלסטינים. הכלכלה ברצועת עזה הייתה במצב נוראי עקב הגעתם של הפליטים, אך גם כתוצאה מהמלחמה. כלכלת עזה וסביבתה, שהתבססה על חקלאות, הייתה קשורה עד למלחמה לכלכלת מחוז הדרום בפלסטין. לאחר המלחמה רוב השטח החקלאי של תושבי הרצועה נכלל בשטחים שמדינת ישראל כבשה זה לא מכבר. עוני מרוד, צפיפות וסבל היו למאפיינים של רצועת עזה. השלטון המצרי, בניגוד לשלטון הירדני, לא אפשר לפליטים הללו להתאזרח. הממשלה המצרית אף מנעה מהפלסטינים ברצועה הקמת מוסדות והשתתפות בפוליטיקה המצרית. מתוך חשש מפני השפעת הפלסטינים על יציבותה של החברה והמצב הפוליטי במצרים ומפני תחרות בשוק העבודה, הוגבלה ההגירה מהרצועה לתוך מצרים עצמה.

בסוף 2011 היו רשומים ברצועת עזה 1,167,572 פליטים פלסטינים. מתוכם חיים 526,891 במחנות פליטים ברצועת עזה.

לבנון

בלבנון, אליה הגיעו כ- 120,000 פליטים פלסטינים הוקמו 15 מחנות פליטים. מידת השתלבותם בלבנון היא מהנמוכה ביותר מכל המדינות הערביות. השלטונות ראו בהם זרים לכל דבר ולא אפשרו להם לקבל אזרחות לבנונית. חוקים רבים נחקקו על מנת להגבילם למקומות ריכוזם ולמנוע מהם התיישבות של קבע. בין היתר, נמנעה מהם הזכות הבסיסית של חופש העבודה והזכויות הסוציאליות הבסיסיות. בנוסף, הוטלו הגבלות על פיתוח התשתיות בתוך המחנות, על הקצאת מקומות לסטודנטים במוסדות ההשכלה הגבוהה, על קניית מקרקעין ועל עיסוק במקצועות חופשיים. לדברי החוקר סְהִיל אל-נאטור: "אפשר לסכם את מדיניות ממשלת לבנון כלפי הפליטים בכך שהיא מדיניות שנועדה להכביד על הפליטים כדי לאלצם לעזוב ולהגר".

בסוף 2011 היו רשומים בלבנון 436,154 פליטים פלסטינים. מתוכם חיים 253,258 במחנות פליטים בלבנון.

סוריה

אל סוריה הגיעו כ- 75,000 פליטים פלסטינים והוקמו בה 14 מחנות פליטים. מידת השתלבותם בסוריה נחשבת לגבוהה במיוחד. ב- 10 ביולי 1956 נחקק בסוריה חוק שקבע כי הפלסטינים שווים מבחינה אזרחית לסורים בכל הנוגע לעבודה, מסחר, שירות צבאי, חינוך ובריאות. הוענקה להם גם הזכות לבחור ולהיבחר לפרלמנט הסורי. המגבלה העיקרית שהוטלה על הפליטים היא, שלכל פליט בעל משפחה הותר להיות בעלים של בית אחד בלבד ונאסר עליהם לקנות אדמה חקלאית כדי למנוע התבססות של קבע בסוריה.

בסוף 2011 היו רשומים בסוריה 486,946 פליטים פלסטינים. מתוכם חיים 309,584 במחנות פליטים בסוריה.

ניתן להציג מפות על הפליטות הפלסטינית (ראו במצגת המצורפת לחוברת), וכן מומלץ להוסיף תמונות ממחנות פליטים (חפשו בגוגל-תמונות לפי שמות המחנות).

דיון

- מה אתם חושבים עכשיו? אם הייתם פלסטינים, האם הייתם מרגישים בבית בירדן, מצרים, סוריה ולבנון?

ביבליוגרפיה

ברוך קרימלינג ויואל שמואל מגדל, [הפלסטינים עם בהיווצרותו](#), כתר, 1999.
מצטפא כבהא, [הפלסטינים עם בפזורתו](#), האוניברסיטה הפתוחה, 2010.
גדעון שמעוני, [האידיאולוגיה הציונית](#), מאגנס, 2001.

זכות השיבה

מיקום הסדק בתכנית הלימודים

יחידה 4, בונים את מדינת ישראל במזרח התיכון: פרק 1, המאבק להקמת המדינה ומלחמת העצמאות בשנים 1945-1949: ז. הסכמי שביתת הנשק והיווצרות בעיית הפליטים הפלסטינים-בחלק העוסק בהיווצרות בעיית הפליטים הפלסטינים.

שלב ראשון: עבודה בקבוצות

חלוקת הכיתה לקבוצות של ארבעה תלמידים. כל קבוצה מקבלת את אחד מהקטעים הבאים ומחלצת ממנו את הטעון בנוגע לזכותם של היהודים על הארץ. כדאי לחלק את הלוח לשניים ובחלק אחד לרשום את הטעונונים שהתלמידים מעלים.

1. "אין רשות לשום יהודי לוותר על זכות העם היהודי בארץ. אין זו מסמכותו של שום יהודי, אין זו מסמכותו של שום גוף יהודי, אין זו אפילו מסמכותו של העם היהודי כולו החי אתנו היום - לוותר על איזה חלק שהוא בארץ. זוהי זכות האומה היהודית לדורותיה, זכות שאינה ניתנת להפקעה בשום תנאי. ואילו גם היו יהודים באיזה זמן שהוא מכריזים על הסתלקותם מזכות זאת - אין בכוחם ובסמכותם להפקיע זכות זו מהדורות הבאים. שום ויתור ממין זה אינו מחייב ואינו קושר את העם היהודי. זכותנו על הארץ - על הארץ כולה, קיימת ועומדת לעד. ועד ביצוע הגאולה המלאה והשלמה, לא נזוז מזכותנו ההיסטורית. בכל זמן ובכל שעה, נעמוד על זכות זו בכל האמצעים הכשרים והמוסריים אשר בידנו". (דוד בן גוריון, הקונגרס הציוני בציריך 1937; ומכתב למרכז מפא"י, 1 יולי 1937)

2. "הארץ היא ביתם ההיסטורי של היהודים; שם הגיעו לשיא התפתחותם, ומן המרכז הוא השפיעו השפעה רוחנית ומוסרית בעלת ערך עליון על האנושות. הם גורשו מפלשתינה בכוח ובמרוצת הדורות לא חדלו מעולם לטפח את כמיהתם ואת תקוותם לשוב אליה" (מתוך הצהרת התנועה הציונית בוועידת השלום בפריס, פברואר 1919)

3. "...היהודים לא זו בלבד שהם השליטים הקדומים, אלא הם גם המתיישבים הקודמים ומעולם לא היה להם, ועד עצם היום הזה אין להם שום בית לאומי אחר. לכן, משום היותם חסרי בית ומשום ש'מעולם לא שכחו', יש ליהודים זכות לחדש את ביתם הלאומי בפלשתינה" (מתוך תזכיר שהגישה הסוכנות היהודית לוועדת פיל ב - 1936, שכותרתו "הקשר ההיסטורי של העם היהודי עם פלשתינה").

4. "...ליהודים אין בית משלהם בשום מקום בעולם, וזה אלפי שנים הם נרדפים ונתונים לסכנת השמדה פיסית ורוחנית, ובעיניהם השיבה אל הארץ הזאת היא הסיכוי היחיד לחדש חיים של עצמאות ושל יצירה." (ברל לוקר, "היהודים ופלשתינה: קשר היסטורי וזכות היסטורית", 1936)

5. " בשנת 1926 הלורד בלפור רצה מאוד לדעת את הנימוקים שהביאו את היהודים לדחות הצעה נפלאה ורבת קסם כזאת – הצעת התיישבות ויצירת ארץ מולדת בקרבת אוגנדה. התאמצתי להסביר לו את הדבר כפי יכולתי. אחרי חצי שעה ראיתי שאין העניין מתקדם בידי והסוף היה כי לא סבלנותו של הלורד בלפור כי אם סבלנותי פקעה. בקוצר רוח אמרתי: 'מר בלפור, לו נתתי לך את פריז תחת לונדון, ההיית מסכים לכך?' הוא השיב לי: 'לונדון בידינו היא'. אמרתי: 'מר בלפור, אנו ישבנו בירושלים בזמן שלונדון הייתה עדיין ביצה. יש דבר מה המונע אותנו מכוון [מלכוון] את עינינו, את לבנו, את פעולתנו לכל ארץ אחרת. עברנו ריתק אותנו לארץ ישראל כי בה היינו לעם. זו דרכנו ובה נלך". (מתוך חיים ויצמן, ילקוט לבתי הספר ליום הולדתו ה-75 של נשיא ישראל, עמ' 22)

6. "בארץ ישראל קם העם היהודי, בה עוצבה דמותו הרוחנית, הדתית והמדינית, בה חי חיי קוממיות ממלכתית, בה יצר נכסי תרבות לאומיים וכלל אנושיים והוריש לעולם כולו את ספר הספרים הנצחי.

לאחר שהוגלה העם מארצו בכוח הזרוע שמר לה אמונים בכל ארצות פזוריו, ולא חדל מתפלה ומתקווה לשוב לארצו ולחדש בתוכה את חירותו המדינית" (מתוך "מגילת העצמאות")

שלב שני

כל קבוצה מקבלת את אחד מהקטעים הבאים ומחלצת מהם את הטענות בנוגע לזכות השיבה של הפלסטינים. בחלק השני של הלוח, אל מול הטענות הציוניים, כותבים את הטענות הפלסטינים:

1. "המבנה החברתי של המשפחה הפלסטינית, שהאווירה ששררה בה הולידה תקווה עמוקה ותמידית לשיבה לפלסטין, וההפליה הרשמית נגד הפליט עצמו, יצרו לחצים אשר הנציחו במוחו של הפלסטיני הצעיר את הדעה שהוא בן מיעוט, דבר שהגביר את תודעתו הפלסטינית. בביתו למד הילד הפלסטיני, בלא הבדל אם נולד בביירות, עמאן או דמשק, להזדהות כפלסטיני מחיפה או מלוד או מכל עיר אחרת שהיתה מקום הולדתם של הוריו, והוויית הציומזד* תזכיר לו את הדבר ללא הרף" (מתוך: פוואז תורכי, המנושלים)

*צומוד פירושו – להחזיק מעמד. להיצמד לעמדה. לדבוק באדמה.

2. "נושא הפליטים הוא החשוב ביותר עבור העם הפלסטיני. הוא קדוש יותר משאלת ירושלים, ואם שאלת שיבת הפליטים מ-1948 – לאדמתם ולרכושם לא תיפתר, השאלה הפלסטינית לא תמצא את פתרונה לעולם. אנו פונים עכשיו בבקשה לנציגים הפלסטינים, לנציגים הערבים ולמדינות הערביות, שלא יעשו מניפולציה בשאלת הפליטים. אין כל תחליף לשיבה לפלסטין – לא קבלת פיצויים, לא הישארותנו כאן ולא יישובנו-מחדש. כמו כן אנו מסרבים לכל נושא ההגירה מכאן. אין כל תחליף לשיבה". (מוחמד נופל, נולד בספרייה (ציפורי) בנפת נצרת, כיום גר במחנה פליטים עין אל-חילוה שבלבנון)

3. "מחנות הפליטים נקראו [בתחילה] מקום מקלט ועד היום כך מכנים אותם הפליטים. הם ימשיכו לראות בהם מקום מקלט עד

שנשיג את זכותנו לשוב. אני דבק במולדתי שאין לה תחליף. הזכות הזו עוברת מדור לדור. לכן אני מלמד את ילדיי את הגאוגרפיה ואת ההיסטוריה של פלסטין ומעודד אותם לחזור ולבקר בכפר המוצא שלהם". (חאלד מנסור, נולד באום אל-זינאת בנפת חיפה, כיום גר בשכם)

4. "אסור לנו לחזור על טעותם של הישראלים ולהפוך את קיומנו בארצנו לתלוי באי-קיומו של העם שכבר חי שם. הישראלים או היהודים חשבו שקיומם על אדמת פלסטין פירושו אי-קיומו של האחר. אנו איננו חושבים כך. אנו רוצים את זכות השיבה כתביעת זכאות אינדיווידואלית וקולקטיבית על האדמה שממנה גורשנו. איננו רוצים לומר להם לעזוב וכן איננו שואפים לפצל את מדינתם". (איסמאעיל אבו השאש, נולד בעראק אלמנשיה בנפת עזה, כיום גר בגדה המערבית).

5. "לעתים קרובות אנחנו שומעים את הטענה האומרת שאי אפשר להחזיר את השעון לאחור. מה שקרה ב 1948- הוא היסטוריה. אין דרך לחזור אל העבר, אך משמעות זכות השיבה עבור הפליטים אינה חזרה לאחור בזמן. הם עצמם תופשים את העובדה הכואבת שלא ניתן לחזור לחיים שהיו לפני מלחמת 1948. השיבה בעיניהם מתייחסת לעתיד, לתחילתם של חיים חדשים.

אינכם יכולים לתאר לעצמכם מה זה להיות פליט כל ימי חיך. אינכם יכולים לתאר לעצמכם את ההרגשה שתמשיך להיות פליט גם בעתיד ושגם ילדיך יהיו פליטים. אינכם יכולים לתאר לעצמכם את ההרגשה הזו ועד כמה היא משפיעה עליך כבן אדם". (היפא' ג'מאל, נולדה בחיפה, כיום גרה בלבנון).

6. "בניגוד לטענת הישראלים, אני רוצה לחיות במולדתי בשלום עם הישראלים. כאשר אני אומר שברצוני לשוב לפלסטין אני לא מתכוון ל[יישום זכות ה]שיבה בכוח הזרוע אלא רק באמצעים של שלום. אינני דורש [הקמת] מדינה פלסטינית בתוך ישראל, כי המדינה הפלסטינית תקום בגדה המערבית, ברצועת עזה ובירושלים. השיבה תהיה הזדמנות היסטורית לישראל, כי פירושה שיבה תחת ריבונות ישראלית ולכן היא אינה מהווה איום לביטחונה של ישראל". (עיסא אלעזה, נולד בתל אלסאפי בנפת חברון, כיום גר בגדה המערבית)¹¹

האם אפשר למצוא תחושות דומות וטיעונים דומים של שני העמים, היהודים שחיו בגולה והפלסטינים שחיים עדיין בגולה, בנוגע לשיבה לארץ?

"זכות השיבה" היא אחד הנושאים הטעונים ביותר בקרב כל המעורבים בקונפליקט הישראלי-פלסטיני.

ב - 11 בדצמבר 1948 התקבלה החלטה באו"ם בנוגע לנושאים שונים הקשורים למצב בפלסטין/ארץ ישראל. החלטת האו"ם הזו עסקה בהקמת ועדת פיוס של האו"ם, בהגנה על המקומות הקדושים, במעמדה של ירושלים (שכזכור הייתה אמורה להיות אזור בינלאומי, אך לאחר המלחמה הייתה מחולקת תחת שליטתן של ישראל וירדן) ועוד.

¹¹ מקור ציטוטים 6-2 הוא: הפליטים הפלסטינים וזכות השיבה - ערכת מידע בהוצאת בדיל - מרכז מידע לזכויות הפליטים הפלסטינים, בית לחם, 2002.

עיקר פרסומה של ההחלטה בא בעקבות הפסקה שהתייחסה לנושא הפליטים – סעיף 11:

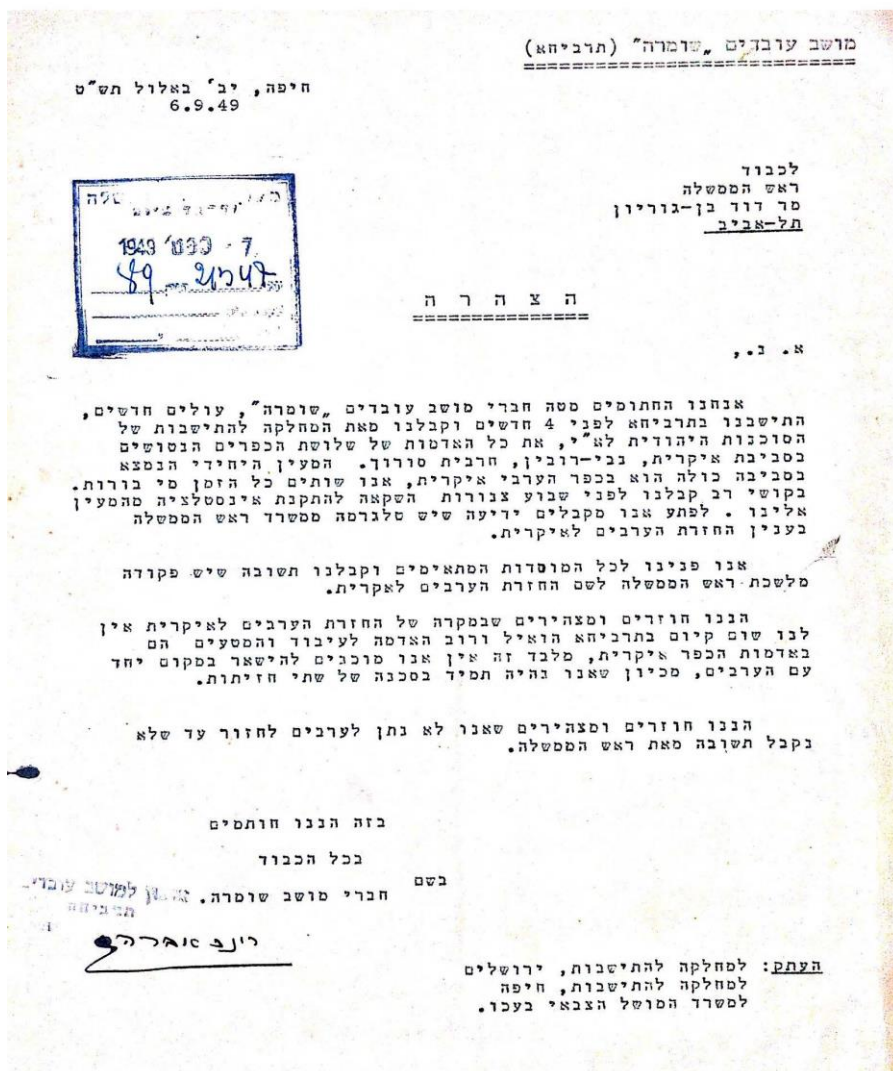
”הפליטים אשר ברצונם לשוב לבתיהם ולחיות בשלום עם שכניהם יורשו לעשות זאת במועד האפשרי המוקדם ביותר ופיצויים ישולמו עבור נכסיהם של אלו הבוחרים לא לחזור וכן עבור אובדן ונזק לרכוש אשר, בהתאם לעקרונות המשפט הבינלאומי [...] על ועדת הפיוס לסייע לשיבתם למולדת, ליישובם מחדש, לשיקומם הכלכלי והחברתי של הפליטים וכן לתשלום הפיצויים [...]”

כאשר התקבלה ישראל כחברה לאו”ם (החלטה 273 של האספה הכללית של האו”ם, 11.5.1949), קיבלה על עצמה יישום החלטה 194, אך מעולם לא עשתה זאת. החלטה זו שבה ומאשררת במועצת האו”ם מדי שנה.

למה לדעתכם סירבה מדינת ישראל לאפשר לפליטים לשוב לבתיהם ולאדמותיהם?

1. מטעמי ביטחון
2. מתוך דאגה למקומות קליטה למהגרים היהודים שיבואו
3. מתוך רצון למדינה יהודית טהורה

סיבה נוספת אפשר למצוא במכתב הבא:

לחץ היהודים שכבר הניחו את ידם על הרכוש הפלסטיני הנטוש ונהנו מפירותיו. מבחינת הפלסטינים, "השיבה" האישית והקיבוצית של הפליטים העקורים אל הכפר, אל השכונה, אל הבית, לבוסתן ולשדה שמהם נעקרו, היא מאבני היסוד של הזהות הלאומית הפלסטינית. את "זכות השיבה" מבססים הפלסטינים על עקרונות ואמנות בינלאומיות:

1. סעיף 11 בהחלטה 194 של העצרת הכללית של או"ם (דצמבר 1948):
"הפליטים אשר ברצונם לשוב לבתייהם ולחיות בשלום עם שכניהם יורשו לעשות זאת במועד האפשרי המוקדם ביותר ופיצויים ישולמו עבור נכסיהם של אלו הבוחרים לא לחזור וכן עבור אובדן ונזק לרכוש אשר, בהתאם לעקרונות המשפט הבינלאומי [...] על ועדת הפיוס לסייע לשיבתם למולדת, ליישובם מחדש, לשיקומם הכלכלי והחברתי של הפליטים וכן לתשלום הפיצויים [...]"

2. סעיף 13 בהצהרת זכויות האדם של האו"ם (דצמבר 1948), שישראל אמנם אינה חתומה עליה ולא אישרה אותה, אך בג"צ אימץ את עקרונותיה בפסקי הדין שלו:
"לכל אחד ישנה זכות לעזוב כל ארץ, כולל ארצו שלו, ולשוב לארצו".

3. סעיף 49 באמנת ד'נבה הרביעית (1949), אמנה המחייבת את כל המדינות שהן צד בסכסוך אלים, כולל אלו שאינן חתומות עליה, כגון ישראל:
"אסורה העברה בכפייה של מוגנים, יחידים או רבים, וכן אסור גירושם של מוגנים מתוך שטח כבוש אל שטחה של המעצמה הכובשת או אל שטחה של כל מדינה אחרת, כבוש או שאינו כבוש, יהיה המניע להם אשר יהיה. אף על פי כן, רשאית המעצמה הכובשת לקבל על עצמה את פינוי השלם או החלקי של אזור מסוים, אם ביטחון האוכלוסייה או שיקולי הכרח צבאיים ידרשו זאת. פינוי כזה אסור לו שיגרור עקירתם של מוגנים מעבר לגבולות השטח הכבוש, אלא אם כן אי אפשר, מסיבות של ממש, למנוע את עקירתם. האנשים שפוננו כן יוחזרו לבתייהם מיד לתום פעולות האיבה באותו שטח".

4. סעיף 12 באמנה הבינלאומית בדבר זכויות אזרחיות ופוליטיות (1966), אותה אישרה מדינת ישראל:
"לא תישלל באורח שרירותי מאיש הזכות להיכנס לארצו הוא".

במהלך השנים מאז 1948 התפתחו כיוונים ואסטרטגיות שונות לאפשרויות המימוש של זכות השיבה:

רוב הפלסטינים רואים ב"שיבה" זכות עקרונית שאין לוותר עליה ואף לא להמירה בפיצויים או בשיקום הפליטים בארצות מושבם.

ארגון בדיל (BADIL), ארגון פלסטיני היושב בבית לחם ומטרתו להגן על זכויות הפליטים והעקורים הפלסטינים ולקדם אותן, טוען:

"פליטים פלסטינים אינם שונים מפליטים אחרים ברחבי העולם. בדיוק כפי שפליטים אחרים רוצים לשוב למקום לו הם קוראים בית, עד כמה שהדבר קשה להשגה בעקבות רדיפות, סכסוכים מזויינים והרס רקמת החיים, כך גם הם רואים בשיבה את הפתרון העיקרי למצבם. [...] הכרה בזכות השיבה

של הפליטים הפלסטינים היא גם הכרה במה שקרה להם, בהיסטוריה האישית והקולקטיבית שלהם, ובחוסר הצדק שהם חוו. [...] זכות השיבה אינה חזרה לעבר. השיבה קשורה יותר לעתיד. היא למעשה נוגעת בהתחלה חדשה, מענה לתחושת השייכות העמוקה לאדמה ממנה נקרעו הפליטים לפני מספר עשורים, והיא עוסקת בבניית היחסים של פלסטינים ויהודים המבוססים על צדק ושוויון. שיבה, אם כן, היא למעשה החזרת הזכויות, כל הזכויות". (מתוך: Q&A – What you need to Know about Palestinian Refugees and Internally Displaced Persons, Badil Resource Center, 2011)

חלק מאנשי הרוח הפלסטינים וגם רבים מחברי הרשות הפלסטינית תומכים במימוש זכות השיבה במסגרת מדינה פלסטינית שתקום לצד מדינת ישראל. המחזיקים בגישה זו גורסים כי מבחינה עקרונית והצהרתית זכות השיבה המקורית תקפה, אך מבחינה פוליטית-מעשית תתבצע השיבה לתחום המדינה הפלסטינית ולא לגבולות מדינת ישראל. בכל מקרה זכאים הפליטים לתבוע פיצויים תמורת רכושם שהופקע על ידי מדינת ישראל.

מאידך, ישנם פעילים וארגונים (ביניהם עמותת זוכרות) הטוענים כי יש לקדם דיון ציבורי על כיצד השיבה יכולה לקרות באופן מעשי, לכל המקומות מהם גורשו הפלסטינים. דיון כזה יוכל לקדם את מימוש השיבה, כי הוא יתמודד עם האתגרים והקשיים הממשיים של המציאות ויחסי הכוח הקיימים בארץ היום בסוגיות כמו: מרחב ושטח, אוכלוסייה, אופי המדינה והחברה, יחסי יהודים ופלסטינים, זיכרון והנצחה, סוגיות סביבתיות, מעמדיות, חינוכיות, תעסוקתיות ועוד¹².

כמה מהפליטים הפלסטינים יממשו בפועל את זכות השיבה? קשה להעריך. בשנת 2003 ערך "המרכז הפלסטיני למדיניות ולחקר דעת קהל" שברמאללה סקר בקרב הפליטים הפלסטינים בגדה המערבית, ברצועת עזה, בירדן ובלבנון (למרות שישנם פליטים רבים במקומות נוספים בעולם). מטרת הסקר הייתה לבדוק כיצד יתנהגו הפליטים אם תינתן להם זכות השיבה. מספר הפליטים שהביעו את רצונם לממש את זכות השיבה על ידי חזרה למדינת ישראל היה 373,673 (כ-9%), מתוך מספר כולל של פליטים הרשומים באונר"א ביוני 2003 של 4,082,300. חוקרים ישראלים וחוקרים פלסטינים הביעו ביקורת קשה על הסקר, פקפקו בתוצאותיו וטענו כי הן אינן משקפות את המציאות. הערכות אחרות נעות בין שליש למחצית מקרב הפליטים הפלסטינים הטוענים שיממשו את זכות השיבה למדינת ישראל במידה ויוכלו. אחת הטענות נגד מחקרים אלו, היא כי הם מניחים שהאפשרות היחידה היא שיבה למדינת ישראל ומרבית הפליטים אכן רוצים לממש את השיבה, אך לא יממשו אותה כל עוד מדינת ישראל מוגדרת כמדינה לעם היהודי בלבד וממשיכה לכבוש, לנשל ולהפלות את הפלסטינים, ולכן הסקרים מוטעים ולא אמינים.

דיון

- מה אתם חושבים על הדרישה של הפלסטינים להכיר בזכות השיבה שלהם למולדתם?
- האם אתם יכולים לדמיין מצב כזה שבו חוזרים חלק מהפליטים הפלסטינים לארץ, מקימים בה מחדש את ביתם, וחולקים יחד אתנו, היהודים, את המרחב הזה כאזרחים שווי זכויות? נסו לדמיין את החיים שלנו אחרי השיבה – מה השתנה? מה איבדנו? מה הרווחנו?

ביבליוגרפיה

גדעון שמעוני, [האידיאולוגיה הציונית](#), מאגנס, 2001.
ברוך קרימלינג ויואל שמואל מגדל, [פלסטינים עם בהיווצרותו](#), כתר, 1999.

¹² ראו למשל, את [פריקט עדנא \(שבנו\)](#), של עמותת בלדנא, האגודה הערבית לזכויות האדם, ועד העקורים הפנימיים ועמותת זוכרות.

נכבה מתמשכת

מיקום הסדק בתכנית הלימודים

יחידה 4, בונים את מדינת ישראל במזרח התיכון: פרק 2, מדינת ישראל במזרח התיכון: ו. הבעיות הלא פתורות בעקבות מלחמות העצמאות – מבוא לחלק העוסק בבעיות הלא פתורות בעקבות מלחמות העצמאות, שאלת הביטחון השוטף והביטחון הבסיסי.

ביזה במסווה חוקי – שנות החמישים

**לאחר שנמלטו וגורשו מכאן
750,000 פלסטינים, מה
לדעתכם קרה עם כל הרכוש
שלהם?**

כבר במהלך המלחמה החלו לוחמים ואזרחים יהודים לבזוז את הרכוש הפלסטיני שנשאר מאחור. כך מספר לנו יוסף נחמני, איש הקרן הקיימת, שחי בטבריה באותם ימים:

”עשרות-עשרות בקבוצות התהלכו היהודים ושדדו בבתים ובחנויות של הערבים... אנשי ההגנה לא היה בכוחם להשתלט על ההמון אחרי שהם בעצמם הראו דוגמה רעה והשתתפו בשוד. היתה התחרות של מחלקות שונות של ההגנה החונות במגדל, גינוסר, יבניאל, עין גב שבאו במכוניות ובסירות והעמיסו כל מיני חפצים, מקררים, מיטות וכו”
(22-23 אפריל 1948, יומנו של יוסף נחמני – מצוטט אצל בני מוריס, תיקון טעות – יהודים וערבים בארץ ישראל 1936-1956, עמ' 131)

בן גוריון התנגד למעשי הביזה הללו ודרש לפעול נגדה בכל האמצעים. במכתב אל יגאל ידין, מפקד בכיר בצה”ל, הורה:
”כנגד כל ניסיון של שוד מצד חיילנו יש להשתמש במכונת ירייה בלא רחמים”
(בן גוריון אל ידין, 17.7.1948, מצוטט אצל בני מוריס, 1948 – תולדות המלחמה הערבית-הישראלית הראשונה, עמ' 308)

**מדוע לדעתכם התנגד בן-
גוריון לביזת הרכוש?**

בן גוריון תפס את מדינת ישראל כמדינת חוק, ולכן התנגד למעשים אלימים המנוגדים לחוק. אולם, בעקבות המלחמה נשארו בידי מדינת ישראל כ- 4.6 מיליון דונם של קרקעות של פלסטינים שנעקרו מאדמתם, וכן בתיהם ורכושם. בן-גוריון לא רצה שאזרחי המדינה ישתלטו באופן עצמאי על רכוש זה, אך הוא גם לא התכוון להשיב את הרכוש הרב לידי בעליו החוקיים, הפלסטינים.

**אז איך דואגים שהרכוש
הפלסטיני העצום שנשאר
מאחור ישמש את צרכיה של
מדינת ישראל שזה עתה
קמה, אך באופן חוקי?**

בן-גוריון הבין היטב שאם מדינת ישראל תהפוך לבעלים הישירים של הרכוש הזה יהיו לכך השלכות בינלאומיות. ניכוס הרכוש באופן מידי למדינת ישראל, עלול להיתפס כקריאת תיגר על האוטונומיה ולהוות עילה לתביעה משפטית נגד המדינה. נמצא לכך פתרון פשוט מאד, שנתן, כביכול, לגיטימציה להשתלטות על הרכוש הפלסטיני: חקיקת חוקים. החוק הראשון, "חוק נכסי נפקדים", שנחקק במארכ 1950. על פי החוק הגדרת "נפקד" הוא:

- א. "אדם שבתקופה המתחילה ב - 29.11.1947 ואילך היה אזרח או נתין של לבנון, מצרים, סוריה, עבר הירדן, תימן או עיראק.
- ב. אדם שנמצא באחת הארצות האלו או בכל חלק של ארץ ישראל שמחוץ לשטח מדינת ישראל.
- ג. היה אזרח ארץ ישראל ויצא ממקום מגוריו הרגיל בארץ ישראל אל מקום במחוץ לארץ ישראל לפני 1948 או אל מקום בארץ ישראל שהיה מוחזק בשעת צאתו בידי כוחות שביקשו למנוע את הקמתה של מדינת ישראל או שנלחמו בה לאחר הקמתה" (מתוך: חוק נכסי נפקדים, 1950)

על פי הגדרות החוק, כל פלסטיני ששהה במהלך המלחמה בארץ אויב (נסע לשם למטרת לימודים, עסקים או ביקור קרובים), הנו נפקד. כך גם כל פלסטיני, שנמלט או גורש מביתו אל מעבר לגבול מדינת ישראל, נחשב כנפקד. ובנוסף, כל פלסטיני שנמלט או גורש מביתו למקום אחר שהיה באותה השעה בשליטת מדינות אויב, אך לאחר מכן נכבש על ידי הכוחות היהודים והפך לחלק ממדינת ישראל, נחשב לנפקד.

למעשה, הוכרזו כל הפליטים הפלסטינים שעזבו את מקום מגוריהם בשטח מדינת ישראל בעת המלחמה כנפקדים.

החוק העניק סמכות ל"אפוטרופוס על נכסי נפקדים" לשמור ולנהל את הרכוש עד להחזרתו לבעליו החוקיים. היה והגיע פלסטיני לאפוטרופוס ודרש לקבל בחזרה לידי את הרכוש שלו, נטל ההוכחה שאכן זהו רכושו היה מוטל עליו. כלומר, היה עליו להביא מסמכים וראיות לכך שהוא הבעלים. הייתה זו משימה כמעט בלתי אפשרית, שכן רוב המסמכים והראיות הללו הושארו גם הם מאחור במהלך המלחמה. ואכן, עתירות של פלסטינים שברחו או גורשו מישראל נדחו בדרך כלל על ידי בית המשפט העליון.

אסור היה למכור את נכסי הנפקדים הללו, אך היה מותר להעביר את רכוש הנפקדים לידי "רשות פיתוח", שהחוק קבע שתוקם בתוקף חוק הכנסת. ב - 1950 נחקק גם "חוק רשות הפיתוח", ובספטמבר 1953 נחתם הסכם על העברת הרכוש מ"האפוטרופוס על נכסי נפקדים" לידי רשות הפיתוח. אך עדיין נשארו בידי האפוטרופוס לנכסי נפקדים מרבית הנכסים שכללו לא רק מקרקעין, אלא גם כספים בחשבונות בנקים, ניירות ערך, זכויות בחברות ועוד. מאותו הרגע ואילך לא יכלו בעלי הרכוש המקוריים, החוקיים, לקבל בחזרה את רכושם, אלא מקסימום לקבל פיצויים עליו. אולם, ההתחשבנות של הפיצויים נערכה רק עם חלק קטן מכלל ה"נפקדים", אלה הקרויים "נוכחים נפקדים" והסכומים ששולמו היו עלובים למדי.

מי הם לדעתכם הנוכחים הנפקדים?

נוכחים נפקדים הם הפלסטינים שנוכחים במדינת ישראל, כלומר אלו שנשארו בגבולות המדינה והפכו לאזרחיה של מדינת ישראל. אך הם גם נפקדים, שכן הם נאלצו לעזוב את רכושם ובתיהם במטרה למצוא מקלט זמני במקום אחר בתוך תחומי ישראל במהלך המלחמה. (לדוגמה: פלסטיני שחי בכפר ובמהלך המלחמה

נמלט או גורש לכפר או לעיר אחרת בגבולות מדינת ישראל).
חוק נוסף שנחקק ב-1953, "חוק רכישת מקרקעין", בא להשלים את הפעולות שבוצעו על ידי "חוק נכסי נפקדים" משנת 1950. חוק זה התבסס על החוק העות'מאני שקבע, כי שטח שלא מעובד במשך שלוש שנים על ידי בעליו, ניתן להעבירו לרשות המדינה. אדמות פלסטיניות רבות הוכרזו כשטחים סגורים מטעמי ביטחון, ובעל הקרקע היה חייב לקבל רישיון מיוחד מידי המושל הצבאי להיכנס לשדה שלו ולעבד אותו. במקרים לא מועטים לא ניתנו רישיונות כאלה ובעלי הקרקעות הפלסטינים לא יכלו להמשיך ולעבד את אדמתם. מכיוון שאדמתם לא עובדה, הפכה באופן מיידי לרכוש המדינה.

וכך, הביזה שנערכה על ידי אנשים באופן עצמאי, נחשבה ללא חוקית. אולם, הפקעת הרכוש הפלסטיני על ידי מדינת ישראל, באמצעות חוק נכסי נפקדים וחוק רכישת מקרקעין, נחשבה לחוקית.
אם לפני המלחמה היו בבעלות ערבית כ-5.5 מיליון דונם קרקעות, הרי לאחר המלחמה ובעקבות חקיקת החוקים, נותרו רק כחצי מיליון דונם בלבד בבעלות פלסטינית.

ומי נהנה מהרכוש הפלסטיני שנותר מאחור?

המדינה ניהלה פנקסים ורשימות של רכוש וקבעה קריטריונים לחלוקתו. בראש רשימת הזכאים של האפוטרופוס לנכסי נפקדים היה כמובן הצבא, שקיבל לידי נגריות, מסגרות, נפחיות ומחרטות. אך גם מסעדות פלסטיניות ניתנו לצבא והפכו לבתי קפה לחיילים משוחררים. (ראו תמונה מתוך הספר של אריאלה אזולאי, "אלימות מכוננת", עמ' 209).
הרכוש מבתיהם ומעסקיהם של פלסטינים – שטיחים, רהיטים, גרמופונים, מראות, תנורי אפייה, מקררים ועוד – נמכר לציבור הישראלי ולרשויות המדינה במחירים נוחים. מבין הרוכשים ניתן למצוא משרדי ממשלה שונים, הוועד למען החייל, גני ילדים, לשכת המסחר, אנשים פרטיים ועוד. כל פריט כזה נרשם לפי תאריך קבלתו, תיאור מצבו ומחירו.
מהגרים יהודים שזה עתה הגיעו לארץ שכרו מדי האפוטרופוס דירות שהיו שייכות לפלסטינים, ועל מנת שיוכלו להשיג כסף לשכר הדירה ניתנו להם מכשירים ומכונות על מנת שיוכלו להקים עסק קטן ולהתפרנס ממנו. (ראו תמונה מתוך הספר של אריאלה אזולאי, "אלימות מכוננת", עמ' 213).
אדמות הפלסטינים הראויות לעיבוד חקלאי הוחכרו ליישובים היהודים הסמוכים להן, בעיקר קיבוצים. (ראו תמונה מתוך הספר של אריאלה אזולאי, "אלימות מכוננת", עמ' 219). היבול שנזרע, נשתל וטופל בזיעת אפם של הפלסטינים, נקצר, נקטף ונאסף על ידי החקלאים היהודים ונמכר בארץ כיבול ישראלי לכל דבר. כמעט כולם – ישראלים ותיקים ומהגרים, רשויות המדינה ואנשים פרטיים, יישובים יהודים ועסקים יהודים – הרוויחו מהרכוש שנותר מאחור ונהנו מפירותיו.

הצעה: צפייה בקטע מהסרט "שוד הספרים הגדול", במאי בני ברונר, 2010
(הצעה: לצפות ב-8.5 דקות ראשונות של הסרט).

דיון

האם העובדה שהמדינה חוקקה חוקים שאפשרו לה להפקיע את הרכוש, הופכת את הפקעת הרכוש אכן לחוקית או שמא זהו רק מסווה של חוקיות לביזה מאורגנת וממוסדת?

”ייהוד הגליל” והמשך הפקעת הקרקעות

אחד הנושאים שהטרידו את כל ממשלות ישראל היה חוסר האיזון הדמוגרפי באזורים מסוימים בארץ, בעיקר בגליל שבו היוו הפלסטינים אזרחי ישראל רוב מכריע ובידיהם נותר חלק נכבד מהקרקעות. בשנות ה-60 החלה לפתח ממשלת ישראל תכנית ל”ייהוד הגליל”.

התכנית לפיתוח הגליל ולייהודו גובשה בימי ממשלתו של לוי אשכול (1966), אך החלה להתבצע רק כעבור כ-10 שנים. השלב הראשון היה הפקעה נרחבת של קרקעות, במטרה להקים יישובים יהודיים בגליל. הבסיס החוקי להפקעה היה פקודה מתקופת המנדט, ”פקודת הקרקעות (רכישה לצורכי ציבור - 1943)”, שאפשרה לשר האוצר להטיל, ללא הגבלת זמן, את בעלות המדינה על קרקעות שנקבעו כחיוניות לציבור. למעלה מ-30% מהקרקעות שהולאמו עבור צרכי הציבור היו בבעלות של ערבים פלסטינים אזרחי ישראל. הפיצוי שניתן על ידי המדינה בעבור הקרקעות שהופקעו לא תאם את שוויין האמיתי.

דיון

- דמיינו שבארה”ב יקדמו תכנית ל”הלבנת הארלם”, תכנית שמטרתה לגרום לכך שבשכונת הארלם בניו-יורק יחיו יותר לבנים מאשר שחורים, מה דעתכם על תכנית כזו?
- איך אתם חושבים הרגישו הפלסטינים אזרחי מדינת ישראל לאור תכנית ”ייהוד הגליל” ולנוכח הפקעת הקרקעות?
- ומה דעתכם על תכנית שמטרתה לייחד את הגליל, כלומר לגרום לכך שבגליל יחיו יותר יהודים מאשר פלסטינים?

הפקעת האדמות נעשתה לצורך ”ייהוד הגליל” – ביטוי בוטה ביותר שמבהיר כי עבור מדינת ישראל אזרחיה הלא-יהודים הנם זרים ולא שייכים, ולכן צריך לדלל את נוכחותם באזורים בארץ באמצעות יישוב יהודים.

הפקעת הקרקעות עוררה, מן הסתם, רגשות עוינים. ב-30.6.1976 התחוללו אירועי מחאה הידועים בשם ”יום האדמה”, שכללו שביתה כללית והפגנות של פלסטינים ישראלים כנגד החלטת ממשלת רבין הראשונה להפקיע 20 אלף דונם של קרקעות בבעלות פלסטינית בגליל. במהלך ההפגנות נפצעו עשרות ונהרגו שישה מהמפגינים. הפלסטינים הישראלים ראו בפעולות הכרוכות ב”ייהוד הגליל” פתח להפקעות נוספות ותכנית להשתלטות יהודית על אדמות ערביות.

”יום האדמה” היה הפעולה הראשונה שאיחדה את הערבים הפלסטינים בישראל לפעולה לאומית/אזרחית. בכך טמון כוחו. עד היום ל”יום האדמה” יש סמליות רבה בקרב הערבים הפלסטינים בישראל, והציבור הערבי-פלסטיני בישראל נוהג לציין יום זה מדי שנה.

ביבליוגרפיה

- יפעת וייס, [ואדי סאליב: הנוכח והנפקד](#), מכון ון ליר, 2007.
- ז’ק קנו, [בעיית הקרקע בסכסוך הלאומי בין יהודים לערבים, 1917-1990](#), ספרית הפועלים, 1992.
- אריאלה אזולאי, [אלימות מכוננת 1947-1950 – גאולוגיה חזותית של משטר והפיכת האסון ל”אסון מנקודת מבטם”](#), רסלינג, 2009.

זרים בביתם

מיקום הסדק בתכנית הלימודים

יחידה 4, בונים את מדינת ישראל במזרח התיכון: פרק 2, מדינת ישראל במזרח התיכון: ו. הבעיות הלא פתורות בעקבות מלחמות העצמאות – מבוא לחלק העוסק בבעיות הלא פתורות בעקבות מלחמות העצמאות, שאלת הביטחון השוטף והביטחון הבסיסי.

מדינת ישראל [...] תהא מושתתתה על יסודות החירות, הצדק והשלום לאור חזונו של נביאי ישראל; תקיים שוויון זכויות חברתי ומדיני גמור לכל אזרחיה בלי הבדל דת, גזע ומין; תבטיח חופש דת, מצפון, לשון, חינוך ותרבות; (מתוך מגילת העצמאות)

האמנם עמדה מדינת ישראל בהבטחתה? האמנם נהנו הערבים-הפלסטינים אזרחי מדינת ישראל משוויון זכויות?

עקורים פנימיים

לפי מפקד האוכלוסין הראשון שנערך בישראל בנובמבר שנת 1948, מנתה האוכלוסייה הערבית 69,000 אנשים ו- 713,000 יהודים. בעקבות מפקד זה הוכנה רשימת הבוחרים לכנסת הראשונה. אולם בשנת 1949 גדלה האוכלוסייה הערבית בגבולות המדינה ל- 160,000 תושבים (12.5% מכלל האוכלוסייה בישראל).

איך לדעתכם גדלה כל כך מהר האוכלוסייה הפלסטינית בישראל?

לגידול במספרם הייתה סיבה "סטטיסטית". במפקד הראשון לא נרשמו כ- 90,000 התושבים הערבים-פלסטינים שלא שהו בביתם בעת המפקד, אף על פי שלא יצאו משטחי המדינה.

איך קרה שכל כך הרבה תושבים לא היו בזמן המפקד בביתם?

כי מאות הכפרים שנכבשו ומהם גורשו או נמלטו הערבים-הפלסטינים הפכו על פי תקנה 125 לאזור צבאי סגור ואסרו עליהם את הכניסה בחזרה לביתם. כלומר, ערבי-פלסטיני שחי עד המלחמה בכפר או ביישוב מסוים וחיפש מקלט זמני במהלך המלחמה בעיר או בכפר אחר בתחומי המדינה, לא יכול היה לחזור לביתו בתום המלחמה ולכן לא נרשם במפקד. המדינה החליטה לקבע את "הטעות הסטטיסטית" הזו וכ- 70,000 מתוכם קיבלו מעמד של "נפקדים-נוכחים" או במילים אחרות של "עקורים פנימיים".¹³

הגדרתם כ"נפקדים נוכחים" אפשרה למדינה להפקיע את רכושם במסגרת חוק נכסי נפקדים.¹⁴ בתיהם, רכושם ואדמותיהם של אותם 70,000 ערבים-פלסטינים שהוגדרו כנפקדים-נוכחים נלקחו מהם, זאת על אף שהיו אזרחי מדינת ישראל שזה עתה קמה.

¹³ על ההגדרה של "נפקדים נוכחים" ראו ב סדק חמישה עשר – נכבה מתמשכת.

¹⁴ על חוק נכסי נפקדים ראו סדק ארבעה עשר – ביזה והפקעת רכוש.

ממשל צבאי – אי-שוויון זכויות לאזרחים ערבים-פלסטינים

בשלהי מלחמת 1948, בחודש אוקטובר, הוכרז ממשל צבאי על תושביה הערבים-פלסטינים של מדינת ישראל. ובמשך 18 שנה חיו האזרחים הערבים-פלסטינים של מדינת ישראל תחת ממשל צבאי, שהסתיים באופן רשמי רק ב- 1966.

מה זאת אומרת ממשל צבאי?

חייהם של רוב אזרחי מדינת ישראל הפלסטינים, בניגוד לאזרחי מדינת ישראל היהודים, נשלטו על ידי המערכת הצבאית, ולא על ידי משרדי הממשלה האזרחיים. הממשל הצבאי חלש על שטחים שהוכרזו "שטחים סגורים" ו"אזורי ביטחון", שבהם התגוררו כ- 75% מתושביה הפלסטינים של ישראל: בגליל, בוואדי ערה, במשולש ובנגב. חשוב לציין, שהתושבים היהודים שחיו באותם שטחים לא היו כפופים לממשל הצבאי.

כמו כן, פלסטינים שהתגוררו מחוץ לאזורי הממשל הצבאי, למשל בחיפה, ביפו וברמלה, היו כפופים לממשל רק כאשר ביקשו להיכנס לאזורים שבהם שלט הממשל (למשל לבקר קרובי משפחה).

הסמכויות המשפטיות של הממשל הצבאי התבססו על תקנות ההגנה (שעת חירום), 1945, המנדטוריות. היו אלה סמכויות שגברו על החקיקה הרגילה ואפשרו פגיעה בזכויות הפרט.

בראש אזורי הממשל הצבאי עמד מושל צבאי שהורשה להפעיל את סמכויותיו באופן עצמאי. בכל אזור ממשל הוקמו בתי דין נפרדים והשופטים בבתי דין אלה היו קציני צבא, לרוב לא-משפטיים, שהיו למעשה חלק ממנגנון הממשל. בנוסף, לא ניתן היה לערער על פסקי דינם.

המושל הצבאי יכול היה, בין היתר, להגביל את התנועה באזורים שתחת אחריותו (רק אנשים שניתנו להם רישיונות תנועה היו רשאים לעבור ממקום למקום); לעצור אנשים ללא משפט (מעצר מנהלי); להגלות אנשים ממקום מגוריהם; להטיל עוצר; להכריז על שטחים סגורים ולפנות תושבים מאזורים אלו או להגביל את התנועה בהם.

למעשה, היה הממשל הצבאי כל יכול באזורים בהם הוא שלט וכמעט ולא הייתה ביקורת מנהלית על פעולותיו והחלטותיו של המושל הצבאי.

למה לדעתכם הוחלט להקים ממשל צבאי על הפלסטינים אזרחי מדינת ישראל?

הרציונל של הממשל הצבאי על פי ועדת רטנר, שמונתה ב- 1956 לבדוק אותו, היה החשש מפני הפוטנציאל לפגיעה בביטחון מדינת ישראל. התפיסה הרווחת הייתה שהפלסטינים אזרחי ישראל הם "פצצת זמן מתקתקת". לדוד בן גוריון יוחסה האמירה: "את הערבים יש לשפוט על פי מה שהם עלולים לעשות, ולא על פי מה שהם עשו".

מה אתם חושבים על התפיסה הזו? אתם חושבים שהתפיסה הזו עברה מן העולם?

למעשה, האוכלוסייה הפלסטינית שנשארה בישראל לא היוותה איום כלל וכלל, ומנהיגי המדינה ידעו זאת. בסיכום העשור הראשון לממשל הצבאי טען יועץ ראש הממשלה לענייני ערבים, שמואל דיבון, כי: הוא [הממשל] ייצג בפני אוכלוסייה המומה, מפורדת, מפולגת ומפוזרת את השלטון החדש. (המלצות לטיפול במיעוט הערבי בישראל, ספטמבר 1959, צוטט מתוך: יאיר בוימל, "הממשל הצבאי ותהליך ביטולו, 1958-1968"). אם האוכלוסייה הפלסטינית בישראל היא המומה, מפורדת, מפולגת ומפוזרת, אז על איזה איום ביטחוני מדובר? למעשה, נועד הממשל הצבאי למשמע את האוכלוסייה הפלסטינית בישראל על ידי

השלטת פחד ותקנות נוקשות, כמו גם להדיר את הפלסטינים מהכלכלה הישראלית ההולכת ונבנית, מקרקעות באזורים מסוימים ומהחיים האזרחיים בישראל בכלל.

**איך לדעתכם נראו ונחוו
החיים של הפלסטינים
הישראלים בתקופת הממשל
הצבאי?**

כך מספר לנו יוסף ושיץ, איש המחלקה הערבית של מפ"ם, שהרבה להסתובב בין היישובים הערבים, תאר את המצב:

חופש התנועה מוגבל באופן חמור. לנסיעה דרוש רישיון, שהשגתו קשורה לא פעם בביטול ימי עבודה ולא תמיד משיגים אותו. אותן הגבלות קיימות לגבי תנועת מכוניות ותנועת סחורות, והן מסייעות בידי המאושרים שזכו לחופש תנועה ליצור לעצמם עמדה של מונופולין. מלבד האזרחים ה"רגילים" ישנם סוגים רבים של ערבים פחותי זכויות: אלפי פליטים עירוניים וכפריים שאין מרשים להם לחזור למקומותיהם, כפריים ה"מסתננים" העירה, משום שלא הייתה להם הסבלנות להמתין לקבלת הרישיון כשילדיהם רעבים ללחם. נשים וילדים של תושבי חיפה הערבים, שטרם קיבלו רשות להתאחד עם בעלים ואבות. עצם קיומם של סוגים "נרדפים" כגון מסתננים מחו"ל, הופך את היישוב הערבי כולו לאובייקט של חיפושים וסריקות, המטילים פחד מתמיד גם על אלה שניירותיהם מסודרים.

(יוסף ושיץ, מצוטט בתוך: שרה אוסצקי-לזר, "הממשל הצבאי כמנגנון שליטה באזרחים הערבים - 1948-1958")

סברי ג'ריס, עורך דין פלסטיני אזרחי ישראל ופעיל פוליטי, תיאר את הבלבול, המבוכה וההשפלה שהייתה מנת חלקם של הפלסטינים תחת הממשל הצבאי:

"המשטרה הצבאית והאזרחית נהגה לעלות לאוטובוסים, ולשאר כלי הרכב, לצוות על הערבים לרדת, ולבדקם בדיקה קפדנית ביחס לזהותם. כל אלה שנתפסו ללא רישיון יציאה מאזורם הסגור, מטעם המושל הצבאי, הובלו למעצר והועמדו למשפט בפני דין צבאיים"

(סברי ג'ריס, מצוטט בתוך: שרה אוסצקי-לזר, "הממשל הצבאי כמנגנון שליטה באזרחים הערבים - 1948-1958")

הצעה – צפייה בקטע מהסרט "הזמן שנותר: כרוניקה של נוכח נפקד", במאי: אליה סולימאן, 2009.¹⁵

הרישיונות שניתנו להם היו כתובים עברית בלבד, כך שרוב הפלסטינים אזרחי ישראל כלל לא יכלו להבינם. גבולות האזורים הסגורים לא פורסמו ברבים, כך שעל מנת לדעת לאן רשאי אתה להיכנס או לצאת ללא רישיון היה עליך לפנות למשרדי הממשל או לתחנות המשטרה, שגם בהם לא היו תמיד ידיעות ברורות. על פי תקנה 124 הוטל עוצר לילה באזור המשולש במשך 14 שנים. תחילה בין השעות 21:00 עד 05:00 ומ - 1953, בשעות 22:00 עד 04:00. בשאר אזורים הממשל לא היה עוצר קבוע, אולם הוא הוטל לפרקי זמן קצרים על פי הנסיבות.

טבח כפר קאסם

תקנה 124 המאפשרת הטלת עוצר, הייתה אחד הגורמים שאפשרו את התרחשותו של אירוע קשה במיוחד בתולדות מדינת ישראל, אירוע שהתרחש בכפר קאסם.

¹⁵ רובו של הקטע מהסרט הוא בעברית. בסופו יש שיר בערבית ללא תרגום בגוף הסרט. במאמר "[הערבים ששרו שיר עצמאות](#)" של תאמר מסאלחה באתר העוקץ, 15.05.11, יש תרגום לשיר וכן דיון מעניין בנושא הממשל הצבאי, השפעותיו על החברה הפלסטינית בארץ, הנכבה וחוק הנכבה שניתן גם לשלב בשיעור.

ב - 29 באוקטובר 1956 פרצה מלחמת סיני/מבצע קדש. את המלחמה הזו יזמו ישראל, צרפת ובריטניה. שלוש המדינות רצו לשלוט על המעבר בתעלת סואץ וחששו שהמצרים, שבראשם עמד נאצר באותם ימים, עלולים למנוע מהם את המעבר בתעלה. למה חשובה התעלה הזו? כי היא מאפשרת לספינות לנוע בין אסיה לאירופה בדרך הקצרה ביותר והבטוחה ביותר. יש לתעלה הזו משמעות כלכלית ואסטרטגית עצומה.

לפני תחילת הקרבות הכריזו השלטונות הצבאיים עוצר על כל הכפרים הערביים. אל"מ יששכר שדמי, מפקד החטיבה שעוצבה באזור כפר קאסם, שנמצא במה שאנו מכנים "המשולש", החליט על דעת עצמו להקדים את שעת כניסת העוצר לשעה 17:00 (במקום 21:00), אך טרח ליידע את המוכתרים של הכפרים חצי שעה לפני כניסתו לתוקף. בהנחיות שנתן לחייליו הורה להם:

"בלי סנטימנטים, בלי מעצרים, אללה ירחמו". (מתוך עדויות

חיילים במשפט, מצוטט אצל רוביק רוזנטל, כפר קאסם - אירועים ומיתוס, עמ' 21).

הפלאחים של כפר קאסם עבדו באותה עת בשדות שלהם ולכן לא ידעו על הקדמת העוצר. הם סיימו את עבודתם אחרי השעה חמש אחה"צ והתכוונו לחזור הביתה. ראש הכפר הזהיר את מפקד יחידת משמר הגבול שהייתה אחראית על המקום שאין אפשרות להודיע על העוצר לאיכרים ולרועים בשדות. אבל למפקד היחידה הצבאית ולחייליו זה לא שינה דבר. הם אספו את כל השבים מן השדות, מבוגרים וילדים, וירו למוות ב - 47 כפריים, בהם 12 נשים וילדות, 10 נערים בגילאים 14-17 ו - 7 ילדים בגילאי 8-13. הפלסטינים סופרים 49 הרוגים, כי הם לוקחים בחשבון את הזקן שמת מהתקף לב לאחר ששמע מה קרה לילדיו ואת העובר שהיה בבטנה של אחת הנשים שנרצחו.

13 הפצועים מהטבח נותרו בשטח ולא קיבלו טיפול במשך זמן רב. משפחותיהם לא יכלו להגיע אליהם בגלל העוצר שנמשך 24 שעות. רק לאחר הסרתו הם פונו לבית חולים.

**מה קרה לאותם חיילים
האחראים לטבח הנוראי
הזה?**

בתחילה ניסתה מדינת ישראל להסתיר את האירוע הזה. הוטלה צנזורה על הסיפור והוא נאסר לפרסום במשך שבועות אחדים. אך מאחר והידיעה נפוצה מפה לאוזן, הביעו הרשויות את הזדעזעותם והעמידו את 11 אנשי היחידה הצבאית של מג"ב למשפט. במהלך המשפט העידו החיילים והסבירו מדוע פעלו כפי שפעלו:

שלמה בן פורדו: "לא סמכתי עליהם. ראיתי בערבים גיס חמישי".

שלום עופר: "כל ערבי שנתקלתי בו במסגרת תפקידי, הייתה הוראה להורגו. תמיד הסבירו לי כי ערבים הם אויבי המדינה

ומהווים בה גיס חמישי". (רוביק רוזנטל, כפר קאסם, עמ' 13)

השופט בנימין הלוי, קבע שהיה על החיילים לסרב לירות, מאחר ומדובר בפקודה בלתי חוקית בעליל.

**מה זו פקודה בלתי חוקית
בעליל?**

פקודה צבאית שברור לכל אדם שאינה מוצדקת וציוות לה הוא עברה פלילית. אם החייל בחר לציית לה חלה עליו אחריות פלילית לתוצאות מעשהו. איך מזהים פקודה בלתי חוקית בעליל?

סימן היכרה של פקודה "בלתי חוקית בעליל" - מן הדין שיתנוסס כדגל שחור מעל לפקודה הנתונה, ככתובת אזהרה האומרת: "אסור!"... אי חוקיות הדוקרת את העין ומקוממת את הלב, אם העין אינה עיוורת והלב איננו אטום או מושחת.

(השופט בנימין הלוי, משפט כפר קאסם, 1957)

**מה הבעייתיות של ההגדרה
הזו?**

גזר דינם של הנאשמים ניתן באוקטובר 1958 (שנתיים לאחר הטבח). שמונה מהם קיבלו גזר דין מ – 8 עד 17 שנים בבבלא, לאחר שהגישו ערעור הופחת עונשם, ובסוף 1959 (כשנה לאחר מתן גזר הדין), הם קיבלו חנינה מנשיא המדינה והשתחררו. היו אף שחזרו לשרת בכוחות הביטחון ואף הגיעו לדרגות בכירות למדי. מפקד הגזרה, אל"מ יששכר שדמי, שהועמד לדין באשמת רצח וחריגה מסמכות, זוכה מאשמת הרצח והורשע אך ורק בסעיפי החריגה מסמכות. גזר הדין – נזיפה וקנס סמלי של עשר פרוטות! הוא המשיך בקריירה הצבאית שלו והשתחרר בסופו של דבר בדרגת תת-אלוף. למשפחות הקורבנות ניתן פיצוי כספי, צאצאיו של כל קורבן קיבלו 5,000 ל"י, שזה בערך 175,000 ₪. יורשי פאטמה דאוד סרסור קיבלו תוספת של 1,000 ל"י (35,000 ₪) בהתחשב שהייתה בימי הריונה האחרונים.

ביטול הממשל הצבאי

היו כמובן שהתנגדו לממשל הצבאי הזה, כמו יגאל אלון (מפקד הפלמ"ח לשעבר ומחברי מפלגת "אחדות העבודה"), שטען שהממשל הצבאי הוא אנטי דמוקרטי ואנטי חינוכי והוא מזיק ליהודים ולערבים כאחד. יעקב חזן (מנהיג מפ"ם) טען שהממשל הצבאי משחית את צה"ל, שכן הוא מתערב בחיים הפרטיים של אזרחים. חברים במפלגת חירות טענו שהממשל הצבאי מספק נשק לביקורת הבינלאומית על ישראל. ומיכאל אסף, איש מפא"י, טען:

בין אם הממשל הצבאי מתכוון לכך ובין אם אינו מתכוון, הוא דוחף יום יום, על ידי עצם קיומו ואורחו, כל ערבי להיות שונא המדינה, מחבל במדינה. (דברי מיכאל אסף, מצוטט אצל ר' כהן, בסבך הנאמנויות: חברה ופוליטיקה במגזר הערבי, עמ' 47)

בסופו של דבר נותר הממשל הצבאי על כנו עד נובמבר 1966, אך לקח כשנתיים עד שהתבטל בפועל באופן סופי. כלומר, 20 שנה בהן האוכלוסייה הערבית במדינת ישראל חיה למעשה ללא זכויות אזרח מלאות, אלא תחת ממשל צבאי.

דיון

- מאז 1968 כבר אין ממשל צבאי, אבל האם הפלסטינים נהנים משוויון זכויות?
- האם יש עדיין השפעה של שנות הממשל הצבאי על הפלסטינים אזרחי המדינה כיום? (מבחינה פסיכולוגית, אישית וקולקטיבית, חינוכית, ועוד)

כפרים לא מוכרים

במהלך מבצע "צוק איתן" (קיץ 2014) נפלו מספר טילים בסמוך לכפרים בדואים-פלסטינים בנגב. בכפרים הללו אין כל מיגון מתאים ואפילו אין מערכת של אזעקות. כאשר נשמעה אזעקה מיישוב יהודי סמוך נאלצו התושבים להישכב על הקרקע, בהתאם להנחיות פיקוד העורף. באחת מהתקפות הטילים הללו נפצעו שתי אחיות, מראם (בת 11) ואסיל (בת 13) אל-וקילי. עודה אל-וואדג' בן ה – 32 נהרג, בתו בת השלושה חודשים, איה, נפצעה קשה בראשה, ואשתו ובנו מוחמד בן הארבע נפצעו קל.

המדינה לא דאגה למיגון של יישובים אלו, כפי שדאגה למגן את היישובים היהודים, כי יישובים בדואים-פלסטינים אלו אינם מוכרים על ידי הרשויות.

כיצד נוצרה תופעה כזו של יישובים שאינם מוכרים ע"י המדינה?

בשנות ה-50 וה-60 המשיכה מדינת ישראל במדיניות של גירוש ערבים-פלסטינים, בעיקר בדואים, מהאזורים בהם ישבו. המושל הצבאי של אזור הנגב יישם מדיניות ריכוז של הבדואים בנגב לאזור גאוגרפי מוגבל (אזור הנקרא "סייג") שרק בו הורשו לגור, בטענה שהשטחים שבהם ישבו הם אזורי ביטחון הדרושים לפעילות צבאית. וכך, רוב 11,000 הבדואים-הפלסטינים שנותרו בנגב לאחר מלחמת 1948 הורחקו מאדמות אבותיהם לאזור המוגבל. הם קיבלו רשות לגור באזור המוגבל, אך לא הורשו לבנות שום מבנה מגורים קבוע (הגבלה שעדיין בתוקף). כך נוצרו כ-45 כפרים שאינם מוכרים על ידי מדינת ישראל, בהם חיים כיום כ-65 אלף תושבים. כפרים אלו אינם מחוברים לתשתיות המים, הביוב והחשמל, לא סוללים בהם כבישים והם אינם מקבלים שירותים בסיסיים מהמדינה כמו שירותי בריאות וחינוך. חשוב לציין, כי תושבי הכפרים הללו הם אזרחי מדינת ישראל, רבים מהם אף משרתים בצה"ל, אך הם אינם מקבלים את השירותים שהמדינה מספקת לשאר אזרחיה, כגון הגנה מפני טילים.

כך למשל, שבט אלעקבי מתגורר בכפר שאין מכירים בו בתחום הסייג (האזור הגאוגרפי המוגבל), שאליו סולקו ב-1951 מכפרם באזור אחר בנגב. כשסולקו מבתיהם המקוריים נאמר להם שהם מועברים באופן זמני בלבד, למטרות של פעילות צבאית. מעולם לא הותר להם לשוב וכפר אבותיהם נהרס. יחד עם זאת, לא הותר להם לבנות שום מבנה קבע במקום גלותם. הכפר שבנו, אלעראקיב, מקבל אחת לכמה זמן צווי הריסה. נורי אלעקבי, פעיל זכויות אדם, הצטווה ב-2007 להרוס מבנה עץ שבנו בכפרם כדי שישימש כגן ילדים וכמועדון חברתי בשביל הנשים בכפר. אלעקבי הודיע לבית המשפט כי הוא מסרב לעשות זאת וכי אף אינו מוכן לשלם את הקנס. הוא אפילו מוכן לשבת בכלא. בסופו של דבר הוסר צו ההריסה, אך ברוב המקרים אין סוף אופטימי ומאות אנשים נאלצו להרוס את בתיהם, לשלם קנסות כבדים ולהשאיר את הילדים שלהם חסרי הגנה ובית.

בעיית הכפרים הלא-מוכרים אינה ייחודית לנגב. היא קיימת גם באזורים אחרים ברחבי הארץ, בהם הוקמו כפרים לא מוכרים על-ידי פלסטינים אזרחי מדינת ישראל, שהתעקשו לחזור לאדמותיהם לאחר מלחמת 1948 והקימו מחדש את כפריהם.

דיון

- מה אתם הייתם עושים אם המדינה שבה אתם אזרחים הייתה מסלקת אתכם מבתיכם ומונעת מכם לבנות בתים חדשים רק בגלל שאינכם משתייכים לקבוצת הרוב?
- איך הייתם מרגישים?

ביבליוגרפיה

- שרה אוסצקי-לזר, "הממשל הצבאי כמנגנון שליטה באזרחים הערבים, 1958-1948", המזרח החדש, מ"ג, 2002.
- רון חריס, [המשפט הישראלי - השנים המעצבות: 1948-1977](#), הקיבוץ המאוחד, 2014.
- רוביק רוזנטל, [כפר קאסם - אירועים ומיתוס](#), קו אדום - הקיבוץ המאוחד, 2001.
- יאיר רונן ואחרים (עורכים), [הדרה חברתית וזכויות אדם בישראל](#), אוניברסיטת תל אביב, 2008.